ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Επιστήμες της Αγωγής - Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση με την χρήση των ΤΠΕ (e-Learning)».

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και ο ρόλος του εκπαιδευτή»

ΣΑΪΤΑΚΗ ΔΕΣΠΟΙΝΑ

Επιβλέπων καθηγητής: «Χαράλαμπος Μουζάκης»

Ρέθυμνο, Αύγουστος 2021

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Επιστήμες της Αγωγής - Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση με την χρήση των ΤΠΕ (e-Learning)».
[Αριθμ. ΦΕΚ 635 τ.Β΄/9.3.2016]

Ακαδημαϊκός Υπεύθυνος Π.Μ.Σ.:

Καθηγητής Χαράλαμπος Μουζάκης

Πανεπιστήμιο Κρήτης – Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και ο ρόλος του εκπαιδευτή»

Σαϊτάκη Δέσποινα

Υπέθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον.

© Πανεπιστήμιο Κρήτης, ΠΤΔΕ,ΕΔΙΒΕΑ, 2018
Το Π.Τ.Δ.Ε του Πανεπιστημίου Κρήτης και ειδικότερα το Ε.ΔΙ.Β.Ε.Α, διατηρεί το δικαίωμα της χρήσης και αναπαραγωγής της παρούσας εργασίας για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς.

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

«Η δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και ο ρόλος του εκπαιδευτή»

«Σαϊτάκη Δέσποινα»

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:
«Χαράλαμπος Μουζάκης»
«Συνεργάτης ΕΔΙΒΕΑ, Πανεπιστήμιο Κρήτης»

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:
«Χρηστίδης Κωνσταντίνος»
«Συνεργάτης ΕΔΙΒΕΑ, Πανεπιστήμιο Κρήτης»

Συν-επιβλέπων Καθηγητής:
«Παπαβασιλείου Ευάγγελος»
«Συνεργάτης ΕΔΙΒΕΑ, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ρέθυμνο, Αύγουστος 2021

Περίληψη

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι ο προσδιορισμός της έννοιας της ομάδας, η ανάλυση της δυναμικής της στην εκπαίδευση ενηλίκων και η ανάδειξη της σημασίας που κατέχουν η δυναμική της ομάδας και η επικοινωνία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Επιπλέον, η ανά χείρας εργασία ενδιαφέρεται να αναπτύξει τα βασικά χαρακτηριστικά, τα οποία δύναται να συναντήσουμε στην εκάστοτε ομάδα ενηλίκων ως εκπαιδευόμενοι. Τα ευρεθέντα στοιχεία είναι ικανά να διαφοροποιήσουν τους προαναφερθέντες εκπαιδευόμενους από τους μη ενηλικιωμένους μαθητές και κατ' επέκταση να ασχοληθούν με τις θεμελιώδεις προϋποθέσεις, βάση των οποίων οι ενήλικες εκπαιδευόμενοι βρίσκονται σε θέση να μαθαίνουν με αποτελεσματικό τρόπο. Η εργασία αυτή θέτει ως κεντρικό άξονα αφενός το ρόλο του εκπαιδευτή, τις γνώσεις, τις ικανότητες και τις στάσεις που τον διακρίνουν ως αποτελεσματικό και αφετέρου την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, η οποία συνάδει με την έννοια της ομάδας και τη δυναμική της στη λειτουργία αυτού του είδους μάθησης. Στο πλαίσιο της παρατιθέμενης εργασίας θα αναλυθεί η πολυπλοκότητα του ρόλου του εκπαιδευτή μέσα στην ομάδα και στην διαμόρφωσή της, οι συνθήκες κατά τη μαθησιακή διεργασία και θα αξιολογηθεί ο τρόπος με τον οποίο ο εκπαιδευτής ενηλίκων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση επηρεάζει τα μαθησιακά αποτελέσματα. Επιπλέον, θα αναφερθεί και θα σχολιαστεί ο εκπαιδευτικός χώρος, η χρήση των εποπτικών μέσων, των νέων τεχνολογιών και κυρίως του διαδικτύου, η μεθοδολογία σχεδιασμού και οι διδακτικοί στόχοι για την υλοποίηση ενός εκπαιδευτικού προγράμματος, οι εκπαιδευτικές μέθοδοι, οι τεχνικές, η εκπαιδευτική διεργασία και οι προδιαγραφές του εκπαιδευτικού υλικού το οποίο χρησιμοποιείται στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Τέλος, συμπεράσματα θα ακολουθήσουν πάνω στα ερωτήματα που θα δημιουργηθούν καθώς θα έχει προηγηθεί μια καταγραφή των αποτελεσμάτων της βιβλιογραφικής μελέτης που αφορά την έρευνα της συγκεκριμένης εργασίας.

Λέξεις- Κλειδιά

Εξ αποστάσεως εκπαίδευση, δυναμική της ομάδας, συνεργατική μάθηση

Abstract

The purpose of this work is to deal with the concept of group, to analyze its potential in adult education and the importance of group process and communication in distance education. To develop the basic characteristics of adults as learners that differentiate them from underage students and to address the basic conditions under which adult learners are able to learn effectively. This paper focuses on the role of the trainer on the knowledge, skills and attitudes that distinguish it as effective and on the other hand distance education which is consistent with the concept of the group and its dynamics to the extent that each group affects the program and function of this type of learning. This paper will analyze the complexity of the instructor's role within the group and its formation, the conditions in the learning process and will evaluate how the adult educator in distance education influences outcomes. In addition, the educational setting, the use of supervisory tools, new technologies and especially the internet, the design methology and teaching objective for the implementation of an educational program, educational methods, techniques and educational process will be mentioned and commented on the specifications of the educational material used in distance education. Finally, conclusions will follow on the questions that will arise as a record of the results of the bibliographic study related to the research of this particular paper will be preceded.

Keywords

Distance education, group dynamics, cooperative learning (or co-operative learning)

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ **4**

ABSTRACT **5**

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ/ΣΧΗΜΑΤΩΝ **7**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ 7

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΧΗΜΑΤΩΝ 8

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ **9**

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ & ΑΚΡΩΝΥΜΙΑ **10**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ **11**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ **14**

1.1.Εξ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ 14

1.2.ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ 15

1.3.ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ 19

1.4.Η ΟΜΑΔΑ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΗΣ 23

1.5.Σταδια της ομαδας 25

1.6.ΟΙ ΡΟΛΟΙ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΟΜΑΔΑ 26

1.7.Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗ ΣΤΗΝ ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ 28

1.8.ΜΑΘΗΣΗ ΣΤΗΝ ΟΜΑΔΑ-ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ 29

1.9.ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ ΜΑΘΗΣΗ 32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ **37**

2.1. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ 37

2.2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ 37

2.3. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ - ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ 41

2.4. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ 47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗΣ **55**

3.1. ΠΡΩΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 55

3.2. ΔΕΥΤΕΡΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 63

3.3. ΤΡΙΤΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ 69

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΣΥΖΗΤΗΣΗ **75**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ **82**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 82

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 87

Κατάλογος Εικόνων/ Σχημάτων

Πίνακας Εικόνων

Α/Α	Τίτλος	Σελίδα
Εικόνα 1	Η αρχική σελίδα της πρώτης διδακτικής ενότητας	48
Εικόνα 2	Στόχοι της πρώτης διδακτικής ενότητας	48
Εικόνα 3	Δραστηριότητα εμπέδωσης υλικού της πρώτης διδακτικής ενότητας	49
Εικόνα 4	Δραστηριότητα βασιζόμενη σε οπτικοακουστικό υλικό	49
Εικόνα 5	Η αρχική σελίδα της δεύτερης διδακτικής ενότητας	50
Εικόνα 6	Παρουσίαση εκπαιδευτικού βίνετο στη δεύτερη διδακτική ενότητα	51
Εικόνα 7	Παρουσίαση υλικού σε συνδυασμό με εκπαιδευτικό βίντεο	51
Εικόνα 8	Η αρχική σελίδα της τρίτης διδακτικής ενότητας	52
Εικόνα 9	Στόχοι της τρίτης διδακτικής ενότητας	53
Εικόνα 10	Δραστηριότητα της τρίτης διδακτικής ενότητας	53

Πίνακας Σχημάτων

Α/Α	Τίτλος	Σελίδα
Σχήμα 1	Γενικές θεματικές κατηγορίες	39
Σχήμα 2	Θεματικές κατηγορίες σε μορφή διαγράμματος – πίτας	40

Κατάλογος Πινάκων

Α/Α	Τίτλος Πινάκων	Σελίδα
Πίνακας 1	Φορείς που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα	38
Πίνακας 2	Μεθοδολογία εντοπισμού επιστημονικών κειμένων	39
Πίνακας 3	Θεματικές κατηγορίες	40
Πίνακας 4	Κριτήρια εισαγωγής ερευνών στην ανασκόπηση	41
Πίνακας 5	Συσχέτιση των υπό μελέτη άρθρων με τις αντίστοιχες λέξεις – κλειδιά	42
Πίνακας 6	Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης	43
Πίνακας 7	Πλατφόρμα ηλεκτρονικών πρακτικών συνεδρίων της υπηρεσίας ePublishing του ΕΚΤ	44
Πίνακας 8	Περιοδικό Ανοικτή Εκπαίδευση	46
Πίνακας 9	Θεματικός κατάλογος άρθρων για το πρώτο ερευνητικό ερώτημα	55
Πίνακας 10	Θεματικός κατάλογος άρθρων για το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα	63
Πίνακας 11	Θεματικός κατάλογος άρθρων για το τρίτο ερευνητικό ερώτημα	69

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

Συντομογραφίες	Ακριβής Ορολογία
ΑΕΞΑΕ	Ανοιχτή και Εξ Αποστάσεως εκπαίδευση
Α.Π.ΚΥ	Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κύπρου
Δ.Ε.Π	Διδακτικό Ερευνητικό Προσωπικό
Ε.Α.Π	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
ΕΞΑΕ	Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση
Θ.Ε	Θεματική Ενότητα
Κ.Ε.Ε.ΕΝ.ΑΠ	Κέντρο Δια Βίου Εκπαίδευσης και Επιμόρφωσης Ενηλίκων από Απόσταση
MOOCs	Massive Open Online Courses
Ο.Σ.Σ	Ομαδικές Συμβουλευτικές Συναντήσεις
OERs	Open Educational Resources
Π.Τ.Δ.Ε	Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Τ.Π.Ε	Τεχνολογίες της Πληροφορίας και των Επικοινωνιών

Εισαγωγή

Χρόνος: Η κινούμενη μορφή της ακίνητης αιωνιότητας
Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, 1712-1778

Η ταχύτατη ανάπτυξη της τεχνολογίας καθώς και οι γρήγοροι ρυθμοί της ζωής έχουν αλλάξει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο που ζούμε, που εργαζόμαστε, που επικοινωνούμε καθώς και τον τρόπο που μαθαίνουμε. Ο χρόνος έχει πια αλλάξει από σημαντικό αγαθό για να αξιοποιήσει ο άνθρωπος σε κάτι που τελειώνει γρήγορα και δεν φτάνει. Έτσι, στις μέρες μας, κάνουμε τα πάντα γρήγορα και με πίεση για να προλάβουμε.

Η σωστή διαχείριση των πραγμάτων καθώς και η σύνεση είναι αρκετές για να μπορεί ο άνθρωπος να απολαμβάνει τη ζωή και τα αγαθά της. Ακόμη και στον τομέα της εκπαίδευσης δίνεται πια η ευκαιρία σε όλους ασχέτως οικονομικής κατάστασης να αξιοποιήσουν τον χρόνο τους για να μάθουν και να διευρύνουν τις γνώσεις τους χρησιμοποιώντας σωστά τις ικανότητες και δεξιότητες τους. Έτσι, φτάσαμε στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση η οποία προσφέρει δυνατότητες ίσες με την τυπική εκπαίδευση. Χάρη σ' αυτήν, ένα αυξημένο ποσοστό συμμετεχόντων απολαμβάνει σημαντικές πηγές εκπαίδευσης μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων, σεμιναρίων καθώς επίσης μπορεί να παρακολουθήσει σπουδές είτε προπτυχιακές είτε μεταπτυχιακές μέσω της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Για να γίνει αυτό εφικτό, έχουν εξελιχθεί τα μέσα και οι ικανότητες των πανεπιστημίων παρέχοντας έτσι ένα κατάλληλο απομακρυσμένο περιβάλλον για όλους τους σπουδαστές που επιθυμούν τη μέθοδο αυτή. Δεν υπάρχουν ουσιώδεις αλλαγές με τη συμβατική μάθηση και στο γεγονός αυτό συμβάλλουν πολλοί παράγοντες, όπως οι οργανισμοί που το αναλαμβάνουν και οι οποίοι τείνουν να βελτιώνονται συνεχώς ως προς τις τεχνικές που χρησιμοποιούν για να παρέχουν την κατάλληλη εκπαίδευση που πρέπει να λάβει κάποιος και σε λειτουργικό περιβάλλον. Επίσης, ένας άλλος σημαντικός παράγοντας είναι οι εκπαιδευτές των οποίων ο ρόλος είναι το ίδιο σημαντικός, ασχέτως αν το μαθησιακό περιβάλλον έγκειται μόνο στο χώρο του υπολογιστή και όχι μιας αίθουσας διδασκαλίας. Ο εκπαιδευτής σε όποιο περιβάλλον κι αν διδάσκει πρέπει να ακολουθεί πάντα κανόνες και νόρμες για να συντονίζει μια ομάδα, μια τάξη και γενικότερα τους μαθητές του. Η θέση του είναι απαραίτητη και πολύτιμη για να διεξάγεται η διδασκαλία και να δημιουργούνται έτσι αφορμές διαλόγου, απορίες, συζητήσεις ακόμα και παρατηρήσεις.

Τα τελευταία χρόνια, τα μηχανήματα τείνουν να αντικαταστούν πολλά επαγγέλματα, όμως τον ρόλο του εκπαιδευτή είναι δύσκολο να τον αντιπροσωπεύσουν. Τόσο σε συμβατική εκπαίδευση όσο και στην εξ αποστάσεως, απαιτείται πάντα η φυσικότητα του προσώπου αυτού για την εξέλιξη της μάθησης. Συνεπώς, είναι υψίστης σημασίας να αναφερθούμε μέσω αυτής της εργασίας στον ρόλο του εκπαιδευτή που λειτουργεί ως μέντορας στον κόσμο των μαθητών-σπουδαστών.

Η δυναμική της ομάδας και τα περιβάλλοντα συνεργασίας που αναπτύσσονται στα εκπαιδευτικά πλαίσια εξαρτώνται πολύ από τον εκπαιδευτή, ο οποίος παίζει κεντρικό ρόλο στο εκπαιδευτικό κλίμα μιας τάξης ή εκπαιδευτικής ομάδας. Οι συνθήκες στις οποίες υποβάλλεται δεν είναι πάντα εύκολες, αφού έχει να κάνει με πολλές διαφορετικές προσωπικότητες ταυτόχρονα, με διαφορετικά περιβάλλοντα και αναλυτικά προγράμματα.

Όλα αυτά καθορίζουν τον τρόπο και τη μέθοδο διδασκαλίας που θα ακολουθήσει. Γι' αυτό, πρέπει πάντα να είναι ενήμερος για την εξέλιξη του εκπαιδευτικού υλικού, την διαφοροποίηση της εκπαιδευτικής διδασκαλίας και τα τεχνολογικά μέσα που χρησιμοποιούνται για τη καλύτερη επίτευξή της ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσονται και οι δυσκολίες μάθησης που αντιμετωπίζουν οι μαθητές πολλές φορές. Επομένως, ο ρόλος του εκπαιδευτή είναι καθοριστικός και θα πρέπει να είναι σεβαστός από τα μέλη της κοινωνίας.

Αυτοί οι παράγοντες καθορίζουν και την εκπαίδευση εξ αποστάσεως καθώς ο ρόλος του εκπαιδευτή και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει και εκεί δεν αλλάζει. Πάλι έχει να κάνει με διαφορετικές προσωπικότητες και ίσως είναι ακόμα πιο δύσκολες οι συνθήκες καθώς η επικοινωνία έγκειται στη δυνατότητα των τεχνολογικών μέσων αφού δεν υπάρχει φυσική παρουσία.

Στη παρούσα εργασία αναλύεται κυρίως η σημασία και ο ρόλος του εκπαιδευτή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η δομή της συγκεκριμένης εργασίας είναι η εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο, αναπτύσσονται σημαντικοί όροι που καθορίζουν τη πορεία της εργασίας. Συγκεκριμένα, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, η οποία συνοδεύεται από κάποιες θεωρητικές προσεγγίσεις, τη μεθοδολογία που ακολουθεί και χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένες βασικές θεωρητικές αρχές. Τα στάδια, η πορεία ανάπτυξης και ωρίμανσης της ομάδας και η δυναμική της που παίζει σημαντικό ρόλο σε κάθε είδους εκπαίδευση, το ίδιο και στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση καθώς επίσης, αναλύονται οι ρόλοι μέσα στην ομάδα μεταξύ των εκπαιδευόμενων, η διαφορετικότητα του κάθε ρόλου του εκπαιδευτή

και ο όρος της συνεργατικής μάθησης που συμπληρώνει και ισχυροποιεί τη δυναμική της ομάδας, έτσι ώστε να υπάρχει σε διαφορετικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αναλύονται η μεθοδολογία της εργασίας και ο σκοπός της. Συγκεκριμένα, τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται για να αναπτυχθεί αυτή η εργασία καθώς και η επιλογή συγκεκριμένης βιβλιογραφίας για να απαντηθούν στη συνέχεια.

Στο τρίτο κεφάλαιο, παρουσιάζεται μια έκθεση με τη συγγραφή αποτελεσμάτων βιβλιογραφικής μελέτης σχετικά με όσα έχουν γραφεί μέχρι σήμερα από Έλληνες και ξένους συγγραφείς σχετικά με την εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο, σχολιάζονται τα συμπεράσματα για τα βασικά ερωτήματα που διατυπώθηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας με βάση τη βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε και ο ρόλος του εκπαιδευτή.

Η συγγραφή της παρούσας εργασίας αποτελεί το επιστέγασμα ενός σημαντικού κεφαλαίου της επαγγελματικής – ακαδημαϊκής μου πορείας. Στην προσπάθειά μου αυτή στάθηκαν κοντά μου σημαντικοί συνεργατές και άτομα που θα ήθελα να ευχαριστήσω. Πρώτα απ’ όλα, επιθυμώ να εκφράσω απέραντη ευγνωμοσύνη, εκτίμηση και σεβασμό στον υπεύθυνο καθηγητή μου, τον κύριο Χαράλαμπο Μουζάκη, που με καθοδήγησε σε όλη την πορεία της συγγραφής και με τις επιστημονικές και ακαδημαϊκές του γνώσεις με βοήθησε να αντιμετωπίσω τις προκλήσεις και τα λάθη που προέκυπταν. Επίσης, ευχαριστώ τον κύριο Κωνσταντίνο Κωτσίδη, που με κατεύθηνε συνεχώς ως προς το ηλεκτρονικό κομμάτι της εργασίας και μου έδινε συνεχώς την ώθηση να συνεχίσω να βελτιώνομαι. Ακόμα, εκφράζω αμέριστο σεβασμό στον κύριο Παναγιώτη Αναστασιάδη που μέσω αυτού μου δόθηκε η ευκαιρία να συμμετέχω σε ένα τόσο ενδιαφέρον μεταπτυχιακό πρόγραμμα. Τέλος, το μεγαλύτερο ευχαριστώ το οφείλω στην οικογένειά μου που όλον αυτόν τον καιρό στάθηκαν πλάι μου και με ενθάρρυναν να συνεχίζω και να προσπαθώ όλο και περισσότερο για το βέλτιστο δυνατό αποτέλεσμα.

Κεφάλαιο 1. Εννοιολογικοί Προσδιορισμοί

1.1. Εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτελεί την πιο σημαντική αλλαγή στην διαδικασία της διδασκαλίας και μάθησης τη τελευταία δεκαετία (Simonson, 2012). Πρόκειται για μια εκπαιδευτική μέθοδο, η οποία προϋποθέτει έναν διδάσκοντα, τους διδασκόμενους, ένα πρόγραμμα σπουδών και τεχνολογικά μέσα που θα τους επιτρέπουν να πραγματοποιείται η μέθοδος διδασκαλίας και μάθησης αφού διδάσκων και διδασκόμενοι θα είναι σε απόσταση. Έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση αφού αποτέλεσε κι αποτελεί ένα θέμα συζήτησης γενικού ενδιαφέροντος καθώς υπάρχει πολλή ζήτηση κι αποδίδει αποτελεσματικά στον κόσμο της εκπαίδευσης με βάση έρευνες που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια.

«Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι μια επίσημη εκπαίδευση θεσμοκεντρική όπου η εκπαιδευτική ομάδα χωρίζεται κι όπου συστήματα διαδραστικής τηλεπικοινωνίας χρησιμοποιούνται για να συνδέονται οι μαθητές, οι πηγές και οι εκπαιδευτές» (Simonson & Schlosser, 2009, σελ. 1). Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, όπως κάθε εκπαίδευση, εγκατέστησε μια εκπαιδευτική ομάδα, μερικές φορές αποκαλούμενη εκπαιδευτική κοινότητα, η οποία αποτελούταν από μαθητές, έναν διδάσκοντα και διδακτικές πηγές , όπως βιβλία, ήχο, βίντεο και γραφικές παρουσιάσεις που επέτρεψαν στο μαθητή να έχει πρόσβαση στο περιεχόμενο του μαθήματος (Simonson, Schlosser & Orellana, 2011).

Σύμφωνα με τον Rudolf Manfred Delling (1987), η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτελεί μια δραστηριότητα προγραμματισμένη και συστηματική που περιλαμβάνει όχι μόνο την επιλογή, τη διδακτική προετοιμασία και την παρουσίαση του προς μάθηση υλικού αλλά επίσης την επίβλεψη και την υποστήριξη της εκπαίδευσης των σπουδαστών η οποία επιτυγχάνεται με το γεφύρωμα της φυσικής απόστασης μεταξύ του σπουδαστή και του δασκάλου με τη βοήθεια τουλάχιστον ενός κατάλληλου τεχνικού μέσου.

Σύμφωνα με τον Desmond Keegan (2001) υπάρχουν έξι βασικά χαρακτηριστικά της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης:

1. Η ύπαρξη φυσικής απόστασης του σπουδαστή από τον εκπαιδευτή, σχεδόν σε

μόνιμη βάση και σε όλη τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας, στοιχείο που τη διακρίνει από τη συμβατική εκπαίδευση που διενεργείται σε κάποια αίθουσα διδασκαλίας.

2. Ο κεντρικός ρόλος που έχει ο εκπαιδευτικός οργανισμός που σχεδιάζει, οργανώνει, προετοιμάζει το σχετικό διδακτικό υλικό, αλλά παράλληλα αναλαμβάνει και την υποστήριξη των σπουδαστών, στοιχείο που διαφοροποιεί την εξ αποστάσεως εκπαίδευση από άλλα προγράμματα αυτοδιδασκαλίας και αμιγώς προσωπικής μελέτης.
3. Η διαφοροποίηση από προσπάθειες προσωπικής μελέτης ή αυτοδιδασκαλίας, αφού προϋποθέτει την ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού οργανισμού που σχεδιάζει και υλοποιεί το εκπαιδευτικό υλικό, παρέχει δε υποστήριξη στο σπουδαστή.
4. Η χρήση τεχνολογικών μέσων, οπτικοακουστικού ή ηλεκτρονικού υλικού, ως φορέων μεταφοράς του εκπαιδευτικού περιεχόμενου, αλλά και σύνδεσης μεταξύ διδάσκοντα και σπουδαστή.
5. Η δυνατότητα αμφίδρομης επικοινωνίας, προκειμένου να επωφελούνται οι σπουδαστές από τον τεχνολογικά υποστηριζόμενο διάλογο, δηλαδή έναν τρόπο χρήσης της τεχνολογίας που είναι συγκριτικά διαφορετικός από τη δια ζώσης εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς σε αυτήν η τεχνολογία σχετίζεται με άλλες λειτουργίες.
6. Η απουσία σε μεγάλο βαθμό της λειτουργίας της μαθησιακής ομάδας και η χρήση εξατομικευμένων μορφών διδασκαλίας οι οποίες, όμως, δεν αποκλείουν τη δυνατότητα ομαδικών συναντήσεων, είτε πρόσωπο με πρόσωπο, είτε με τη χρήση της τεχνολογίας (Σοφός, Κώστας και Παράσχου, 2015).

1.2. Βασικές θεωρητικές αρχές της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση βασίζεται στην «ανοιχτή μάθηση» και στηρίζεται στις ανάγκες των εκπαιδευομένων καθώς έχουν τη δυνατότητα να επιλέγουν ελεύθερα για την εκπαίδευσή τους ανάλογα το προσωπικό τους πρόγραμμα και τις δυνατότητές τους χωρίς να έχει σημασία η απόσταση που υπάρχει ανάμεσα στον εκπαιδευόμενο και το εκπαιδευτικό ίδρυμα. Είναι ελεύθερος ο κάθε εκπαιδευόμενος να επιλέγει το θέμα

σπουδών του καθώς επίσης τον χρόνο ή τον τόπο για την εκπαίδευση στο αντικείμενο που θα έχει επιλέξει.

Κατά τη δεκαετία του 1970, έγιναν έντονες προσπάθειες για να προωθηθεί αυτού του είδους η εκπαίδευση καθώς με αυτό τον τρόπο θα αυξανόταν το ποσοστό εκπαίδευσης των ανθρώπων και θα μειωνόταν ο βαθμός του αναλφαβητισμού. Οι κυριότεροι λόγοι που συνέβη αυτό είναι οι εξής (Paul & Elder, 1990):

- Οι αυξημένες απαιτήσεις που είχε τότε η αγορά εργασίας με τη ταυτόχρονη εξέλιξη της επιστήμης και τεχνολογίας αφού δυσκόλευαν τα εκπαιδευτικά συστήματα να ακολουθήσουν αυτό το ρυθμό και να προσαρμοστούν στις συνθήκες αυτές.
- Η συνεχής αύξηση της γνώσης και η αδυναμία των εκπαιδευτικών συστημάτων να ανταπεξέλθουν στην αυξανόμενη ζήτηση της εκπαίδευσης.
- Η γρήγορη ανανέωση της γνώσης και η ανάγκη για συνεχή επιμόρφωση-κατάρτιση των εργαζομένων.
- Η πολυπολιτισμικότητα των κοινωνιών, καθώς υπήρχαν συνεχείς μετακινήσεις των πληθυσμών και η συνεπαγόμενη ανάγκη κοινωνικής, εξισωτικής πολιτικής και καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού των ευπαθών ομάδων.
- Η αντιμετώπιση της εγκατάλειψης της βασικής εκπαίδευσης και της σχολικής αποτυχίας κι ως εκ τούτου η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού.
- Η δυνατότητα δεύτερης ευκαιρίας στην εκπαίδευση σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης της υποεκπαίδευσης και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η θεωρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης κατηγοριοποιείται από τον Desmond Keegan (2001) στις παρακάτω κυριότερες προσεγγίσεις:

1. Τη θεωρία της αυτόνομης μάθησης (Atkeson, Moore & Schaal, 1997)

Με βάση τη θεωρία αυτή, η μαθησιακή διαδικασία βασίζεται στην επιλογή του χώρου και του χρόνου από τον εκπαιδευόμενο και στην κατ' ιδίαν μελέτη του εκπαιδευτικού υλικού. Το εκπαιδευτικό υλικό και τα μέσα που χρησιμοποιούνται είναι κατάλληλα δομημένα έτσι ώστε ο εκπαιδευόμενος να υποστηρίζεται από αυτά καθώς κι από την επικοινωνία του με τον εκπαιδευτή.

2. Τη θεωρία της βιομηχανοποιημένης μάθησης (Lipson, Valencia, Wixson, &

Peters, 1993)

Με βάση αυτή τη θεωρία, τα χαρακτηριστικά αυτής της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι η συστηματική και λεπτομερής προετοιμασία, η συστηματική οργάνωση, ο σωστός σχεδιασμός, οι σαφείς διδακτικοί στόχοι και η ανάλυση των παιδαγωγικών προϋποθέσεων της μαθησιακής διαδικασίας.

3. Τη θεωρία της αλληλεπίδρασης και της επικοινωνίας (Holmberg, 1995)

Με βάση τη θεωρία αυτή, η εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία γίνεται αποτελεσματική με σημαντική επιρροή από τη συνεργασία, το συναίσθημα και τη κοινωνική αλληλεπίδραση.

Γενικότερα, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτελεί έναν δυναμικό «ζωντανό οργανισμό» που συνεχώς εξελίσσεται και μετεξελίσσεται διευρύνοντας έτσι το φάσμα της θεωρητικής πλευράς της, δημιουργώντας συζητήσεις και διαλόγους για περισσότερη ανάλυση. Σημαντικό ρόλο στη δυναμική της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης παίζει και η εξέλιξη των τεχνολογικών μέσων που βοήθησαν και συνεχίζουν να βοηθούν στην αποδοτικότερη εικονική επικοινωνία της μαθησιακής διαδικασίας από απόσταση. Πλέον, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στις μέρες μας μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε όλους τους κλάδους της εκπαίδευσης, της επιμόρφωσης και της κατάρτισης, πράγμα που δυναμώνει το εκπαιδευτικό σύστημα κάθε χώρας.

Η έρευνα στην ανοιχτή, ευέλικτη και εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι σχετικά νέα σε σχέση με τη γενικότερη εκπαιδευτική έρευνα. Πολλές από αυτές τις έρευνες τα πρώτα χρόνια ανέλυαν κυρίως τη φύση και πολλές συχνά κρίνονταν ως μη θεωρητικές, ασυστηματοποίητες και κακώς σχεδιασμένες (Perraton, 2000· Saba, 2000). Ωστόσο, στις αρχές της δεκαετίας του ‘60 μια αξιοσημείωτη πρόοδος σημειώθηκε στην έρευνα και τις γνώσεις της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, όπως παρατήρησε ο Otto Peters, ένας από τους πρωτοπόρους της θεωρίας και πράξης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, υπό το φως της ιστορικής ανάπτυξης στην οποία έπαιξε καθοδηγητικό ρόλο ως ερευνητής και διαχειριστής. Τα τελευταία αυτά χρόνια, η βιβλιογραφία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης έχει ωριμάσει και έχει βελτιωθεί σημαντικά, συμβάλλοντας στην επαγγελματοποίηση του τομέα (Simonson, Schlosser, & Orellana, 2011).

Το κεντρικό θέμα των πρώτων ερευνών, όπως ήταν φυσικό, ήταν οι μαθητές, η απόσταση και το ανοιχτό πανεπιστήμιο. Τα πρώτα μοντέλα Ανοιχτού Πανεπιστημίου ιδρύθηκαν τις δεκαετίες του ’60 και ’70. Το πιο γνωστό ήταν αυτό του Ηνωμένου Βασιλείου το 1969.

Τα έτη 1985 έως 1989, υπήρχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα μαθησιακά υλικά που συνδέονταν με τους μαθητές καθότι θέλανε να διευκολύνουν και να υποστηρίξουν τόσο τη μάθηση όσο και τη διδασκαλία από απόσταση. Μετά το 1990, γίνεται η πρώτη εισαγωγή των οπτικοακουστικών μέσων για τηλεδιάσκεψη κι εξασφαλίζεται η ποιότητα των μαθησιακών εμπειριών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Στόχος ήταν η μαθητοκεντρική προσέγγιση αυτών των εμπειριών. Από το 2000, η εικονική μάθηση άρχισε να αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον κι έτσι η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αυξήθηκε ραγδαία ως παγκόσμιο φαινόμενο. Από το 2005, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην online εκπαίδευση, στην ομάδα και τη βιωματική εκπαίδευση. Με τη χρήση υπολογιστών, αρχίζει να χρησιμοποιείται η επικοινωνία και η διάδραση μεταξύ των ομάδων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Από το 2010 έως το 2014, το κεντρικό θέμα «διάδραση» (12%) συνεχίζει να είναι ο κρίσιμος μεσολαβητής μεταξύ των μαθητών (69%) και της μάθησης (41%), ενώ ο σχεδιασμός των μαθησιακών εμπειριών συνεργασίας μέσω της εξελιγμένης τεχνολογίας παραμένει το επίκεντρο των άρθρων (Guasch, Espasa, Alvarez, & Kirschner, 2013· Persico, Pozzi, & Sarti, 2010). Αυτή η περίοδος σηματοδοτεί επίσης την εμφάνιση των MOOCs (μαζικά ελεύθερα διαδικτυακά μαθήματα). Παρατηρούνται τρία κύματα προοπτικών εναλλασσόμενης θεσμικής και ατομικής έρευνας:

1. <u>Εδραίωση θεσμών της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και εκπαιδευτικού σχεδίου</u>.

Ως μια νέα και κάπως επαναστατική μορφή εκπαιδευτικής εφαρμογής, η ίδρυση φορέων εξ αποστάσεως διδασκαλίας και συστημάτων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης έθεσαν μια τεράστια οργανωτική πρόκληση στα πρώτα χρόνια της εμφάνισής της. Κατά την πρώτη φάση έρευνας και συγγραφής για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση το ενδιαφέρον περιστράφηκε σε μεγάλο βαθμό γύρω από ζητήματα που αφορούσαν την οργανωτική διαχείριση και επαγγελματική εξάσκηση, συμπεριλαμβανομένου και της ανάπτυξης του προγράμματος σπουδών, των μαθημάτων και του διδακτικού υλικού.

2. <u>Διασφάλιση ποιότητας και μαθητικής στήριξης.</u>

Η διασφάλιση ποιότητας ήταν σημαντική όχι μόνο για να εξασφαλίσει μια υψηλής ποιότητας εκπαιδευτική και διδακτική εμπειρία, αλλά επίσης για να εξασφαλίσει ίση εκτίμηση με τις τυπικές εκπαιδευτικές πρακτικές, οι οποίες θεωρούνταν σημείο αναφοράς. Αυτό αντανακλάται στην προσοχή για τη διασφάλιση ποιότητας στις δημοσιεύσεις εκείνη την εποχή και στην εστίασή τους σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με την μαθητική

τριβή και στήριξη σε ένα ασύγχρονο ανεξάρτητο εκπαιδευτικό περιβάλλον.

3. Το εικονικό πανεπιστήμιο και η διαδικτυακή διάδραση και μάθηση.

Η εξέλιξη της τεχνολογίας έφερε προτάσεις όπως τα OERs και τα MOOCs, τα οποία αποτέλεσαν ένα καινοτόμο στοιχείο στην εκπαιδευτική διάταξη και προώθησαν δυναμικά την εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο κανονικό σχολείο (Zawacki-Richter & Naidu, 2016). Κι ενώ η ανάπτυξη σε σχέση με τα OERs και τα MOOCs ακόμα εξελίσσεται, είναι σαφές ότι οι διαδικτυακές εκπαιδευτικές τεχνολογίες θα παίξουν ένα κρίσιμο ρόλο γενικά στην εκπαίδευση και πιο συγκεκριμένα στην εκπαίδευση κάθε ημερήσιας διάταξης (Raffaghelli, Cucchiara & Persico, 2015).

1.3. Μεθοδολογία της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης

Στη σύγχρονη εποχή, το παιδαγωγικό μοντέλο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης γίνεται ολοένα πιο ανθρωποκεντρικό και συνδυάζεται με παραδοσιακά προγράμματα σπουδών, ενώ από την άλλη πλευρά το παραδοσιακό μοντέλο συμβατικής εκπαίδευσης χρησιμοποιεί από τη μεριά του όλο και περισσότερο τις νέες τεχνολογίες και μέσα εκπαίδευσης, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τη σύγκλιση της παραδοσιακής διδασκαλίας και της εξ αποστάσεως μάθησης (Picciano, 2012· Keegan, 2001).
Σύμφωνα με τον Λιοναράκη (2001), η εξ αποστάσεως εκπαίδευση βασίζεται σε τρεις άξονες: τον εκπαιδευτή, τον εκπαιδευόμενο και το εκπαιδευτικό υλικό. Ο κεντρικός άξονας είναι το εκπαιδευτικό υλικό το οποίο ο εκπαιδευόμενος θα πρέπει να μάθει και ο εκπαιδευτής θα πρέπει να διδάξει και να μεταφέρει υποστηρίζοντας τον εκπαιδευόμενο με τη κατάλληλη καθοδήγηση και συμβουλές μέσω της επικοινωνίας του.

Σύμφωνα με τον Rowntree (1994), το διδακτικό υλικό που χρησιμοποιείται στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση κατηγοριοποιείται ως εξής:

- Στα κείμενα: βιβλία, εγχειρίδια, σημειώσεις, περιλήψεις, σχεδιαγράμματα, παραρτήματα, δραστηριότητες, διαγνωστικά τεστ, τεστ αξιολόγησης και αυτοαξιολόγησης.
- Στα οπτικοακουστικά μέσα: κασέτες ήχου και βίντεο, τηλεοπτικές εκπομπές, ραδιοφωνικά προγράμματα, διαφάνειες και σλάιντς.
- Στα σύγχρονα μέσα τεχνολογίας της πληροφορικής κι τηλεπικοινωνιών:

ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail), εκπαιδευτικό λογιστικό, παγκόσμιος ιστός και εκπαιδευτική τηλεδιάσκεψη.

Το εκπαιδευτικό υλικό αποτελείται από το κύριο βασικό κείμενο, παράλληλα κείμενα, οπτικοακουστικά μέσα, ασκήσεις και δραστηριότητες, εργασίες, βιβλιογραφική αναφορά και μέσα τεχνολογίας πληροφορίας κι επικοινωνίας. Το κείμενο αποτελεί τη βάση που με την υποστήριξη των άλλων μορφών εκπαιδευτικών μέσων βοηθούν τον εκπαιδευόμενο να επεξεργαστεί και να δουλέψει το διδακτικό κείμενο και το σύνολο δραστηριοτήτων χωρίς τη παρουσία του εκπαιδευτή.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού υλικού είναι (Φραγκάκη & Λιοναράκης, 2009):

- Να υποστηρίζει το έργο του εκπαιδευομένου, να τον ενεργοποιεί, να τον εκπαιδεύει και να τον διδάσκει.
- Να δημιουργεί την ικανότητα στον εκπαιδευόμενο να μπορεί να μαθαίνει μόνος του με αυτονομία και δημιουργικότητα.
- Να υποστηρίζει τον εκπαιδευόμενο και να τον βοηθά να ανακαλύπτει τη γνώση και την πληροφορία μέσω συγκεκριμένων δραστηριοτήτων και διαδικασιών αυτομάθησης.

Οι δραστηριότητες και οι ασκήσεις που συμπεριλαμβάνονται στο εκπαιδευτικό υλικό κάνουν πιο ευχάριστη και δημιουργική τη διαδικασία μάθησης κι αυτομάθησης του εκπαιδευομένου (Doyle, 1986). Τα κριτήρια αυτοαξιολόγησης, επίσης, που υπάρχουν στο τέλος κάθε ενότητας ή κεφαλαίου δίνουν τη δυνατότητα στον εκπαιδευόμενο να βλέπει τα αποτελέσματα της μελέτης του και της κατανόησης του εκπαιδευτικού υλικού. Σημαντικό ρόλο για το πλούσιο και ποικίλο εκπαιδευτικό υλικό παίζουν επίσης οι νέες τεχνολογίες που συμβάλλουν στον σχεδιασμό εξίσου πλούσιων κι αλληλεπιδραστικών δραστηριοτήτων συνδυάζοντας το εκπαιδευτικό λογισμικό και τις υπηρεσίες που προσφέρει το Διαδίκτυο.

Λαμβάνοντας όλα αυτά υπόψη, τα βασικά χαρακτηριστικά ενός πολυμορφικού εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού υλικού είναι τα εξής (Λιοναράκης, 2001):

- Το ειδικά σχεδιασμένο συνθετικό, λειτουργικό, ολοκληρωμένο, πολυμορφικό εκπαιδευτικό υλικό.
- Η συστηματική υποστήριξη του διδασκόμενου από τον εκπαιδευτικό φορέα.

- Η αξιολόγηση και ενθάρρυνση του διδασκόμενου να αξιοποιήσει όλο το επιλεγμένο διδακτικό υλικό και τα μέσα μεταφοράς του
- Η προσαρμογή της εκπαιδευτικής διαδικασίας σύμφωνα με τις ανάγκες και συνθήκες.
- Η ικανότητα του εκπαιδευτικού φορέα να αναπροσαρμόζει το εκπαιδευτικό υλικό.
- Μηχανισμοί και πρακτικές: τακτική, άμεση και αμφίδρομη επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευομένου, εκπαιδευτή και εκπαιδευτικού φορέα.

Έτσι, το εκπαιδευτικό υλικό το οποίο χρησιμοποιείται στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση προσφέρει δραστηριότητες αναζήτησης πληροφοριών, κριτικής σκέψης, αξιοποίησης των γνώσεων που έχουν λάβει οι εκπαιδευόμενοι και ευκαιρίες δημιουργικότητας. Είναι συνήθως χωρισμένο σε μικρές ενότητες και υποενότητες του συνολικού εκπαιδευτικού υλικού σύμφωνα με το χρονικό διάστημα που διατίθεται προς μελέτη. Συνήθως το εκπαιδευτικό υλικό που παρέχεται στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση μελετάται με εβδομαδιαία συχνότητα και ολοκληρώνεται με την συγγραφή μιας τελικής εργασίας πάνω στην αντίστοιχη ύλη της κάθε ενότητας. Μ’ αυτό τον τρόπο, ο εκπαιδευόμενος ενώ έχει τη δυνατότητα να αξιοποιεί σταδιακά το υλικό κατανοώντας το, παράλληλα το αξιοποιεί με την ολοκλήρωση της τελικής αυτής εργασίας η οποία τον καθιστά ικανό να ενεργοποιήσει προηγούμενες γνώσεις και να τις συνδέσει με τις νέες, να αναπτύξει τον κριτικό τρόπο σκέψης αλλά και τη δημιουργικότητά του (Doyle, 1986· Jevons, 1987).

Το υλικό που παρέχεται στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση συνοδεύεται από σαφείς οδηγίες (Jevons, 1987). Οι οδηγίες αυτές έχουν ως σκοπό να εκθειάσουν τις ενότητες από τις οποίες αποτελείται το εκπαιδευτικό υλικό παρουσιάζοντας τους τίτλους και τους υπότιτλούς της, να εστιάσουν στον σκοπό τον οποίο υπηρετεί η καθεμία από τις ενότητες αυτές, να τονίσουν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα και να συγκεντρώσουν τις πηγές, τις παραπομπές και τη βιβλιογραφία (κείμενα και εξωτερικούς συνδέσμους) για περαιτέρω και εις βάθος μελέτη. Στόχος των οδηγιών είναι η καλύτερη κατανόηση και η αποφυγή τυχόν δυσκολιών που θα μπορούσε να συναντήσει ο εκπαιδευόμενος. Όσο αφορά τη διατύπωση του εκπαιδευτικού υλικού είναι απλή και κατανοητή, έτσι ώστε να είναι προσιτή για όλους τους εκπαιδευόμενους καθ’ όλη τη διάρκεια του προγράμματος (Λιοναράκης, 2001).

Αν και το εκπαιδευτικό υλικό δημιουργείται για να μπορεί ο εκπαιδευόμενος να το χρησιμοποιεί αυτόνομα, η συχνή και τακτική επικοινωνία του με τον εκπαιδευτή είναι

απαραίτητη, καθώς με αυτό τον τρόπο καλύπτεται το κενό που υπάρχει λόγω της απόστασης και της έλλειψης της διαπροσωπικής επαφής (Courau, 2000). Χάρη στις τεχνολογίες της πληροφορίας που υπάρχουν σήμερα, η επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευομένου κι εκπαιδευτή έχει βελτιωθεί και καθίσταται πιο δυνατή αφού οι επιλογές των μέσων είναι περισσότερες (π.χ. αλληλογραφία μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και ειδικών πλατφόρμων του προγράμματος, τηλέφωνο, τηλεδιάσκεψη, ομαδικές συμβουλευτικές συναντήσεις).

Σύμφωνα με τον Sammons (2012), η εξ αποστάσεως εκπαίδευση εξελίχθηκε σε τρεις φάσεις:

- Πρώτη φάση: Εξ αποστάσεως εκπαίδευση δι' αλληλογραφίας.

Στην εκπαίδευση αυτή, η οποία ξεκίνησε τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και κράτησε μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, κύριο ρόλο είχε το έντυπο υλικό το οποίο διανεμόταν ταχυδρομικά. Η έλλειψη όμως συχνής επικοινωνίας και υποστήριξης του εκπαιδευομένου αποθάρρυνε αυτού του είδους την εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

- Δεύτερη φάση: Τα οπτικοακουστικά μέσα.

Η εκπαίδευση αυτή στηρίζεται στη χρήση τεχνολογιών, όπως τηλεόραση και ραδιόφωνο, που πρωτοεμφανίστηκε το 1930 από το BBC στη Μεγάλη Βρετανία. Έτσι, «ζωντανές» τηλεοπτικές εκπομπές γινόταν το κύριο μέσο εκπαιδευτικού υλικού, μέσω των οποίων οι εκπαιδευτές ασκούσαν τη διδασκαλία, όμως αργότερα κλήθηκε μη ενδιαφέρουσα η διαδικασία αυτή.

- Τρίτη φάση: Οι τεχνολογίες πληροφορίας κι επικοινωνίας

Η εκπαίδευση αυτή στηρίχθηκε στην ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογιών πληροφορίας κι επικοινωνίας και χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα. Πρόκειται για την πιο αποτελεσματική φάση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αφού τα προγράμματα σπουδών προσαρμόζονται καλύτερα στις ανάγκες των εκπαιδευομένων για να παρακολουθήσουν και να ολοκληρώσουν το αντικείμενο σπουδών που τους ενδιαφέρει στον τόπο και χρόνο που επιθυμούν. Από την άλλη πλευρά, οι εκπαιδευτές έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν ανάμεσα σε μια ποικιλία τεχνολογικών μέσων για να μεταδώσουν το κομμάτι διδασκαλίας. Τέλος, υποστηρίζεται περισσότερο η συνεργατική μάθηση και η αλληλεπίδραση μεταξύ εκπαιδευτών και εκπαιδευομένων, αλλά και των εκπαιδευομένων μεταξύ τους, καθώς και η δυναμική της ομάδας στο πλαίσιο ομαδικών εργασιών.

1.4. Η ομάδα και η δυναμική της

Ο άνθρωπος ως κοινωνικό ον από νεαρή ηλικία έχει την ανάγκη να είναι μέλος μιας ομάδας που ξεκινά από την οικογένεια, τη φιλία, την εργασία και συνεχίζει σε ακόμα μεγαλύτερες ομάδες όπως αυτή της κοινωνίας. Η ομάδα τού προσφέρει την αίσθηση του ανήκειν, της σύνδεσης και της ασφάλειας. Βρίσκεται με άλλους ανθρώπους, συμπεριλαμβάνεται μέσα σε ένα διαπροσωπικό δίκτυο, συνδιαλέγεται, αλληλεπιδρά, ανταλλάσει απόψεις και δημιουργεί κοινωνικές σχέσεις και δεσμούς (Coureau, 2000). Δημιουργεί φιλίες και οικείες σχέσεις καλύπτοντας με τον τρόπο αυτό την ανάγκη για αλληλοφροντίδα, εκμυστήρευση, συντροφικότητα, αγάπη και ζεστασιά (Jaques, 2004). Η ομάδα είναι σημαντική όμως και για την επιβίωση καθώς μέσα σε αυτήν ο άνθρωπος εξασφαλίζει και κατακτά πολλά για τον εαυτό του, τα οποία δεν θα μπορούσε να καταφέρει αν ήταν μόνος του. Μέσα στην ομάδα ο άνθρωπος βομβαρδίζεται από διαφορετικών ειδών πληροφορίες. Τις επεξεργάζεται, αποκτά εμπειρίες, γεννάει νέες ιδέες, αποκτά ευκαιρίες για μάθηση και εξέλιξη, ενισχύει την παραγωγικότητά του, βελτιώνει την απόδοσή του και διαφοροποιείται (Kozlowski et al., 2009).

Η ομάδα είναι ένας ζωντανός οργανισμός ο οποίος γεννιέται, εξελίσσεται κι αναπτύσσεται για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και με συγκεκριμένο στόχο, ενώ τα μέλη της αλληλοεξαρτώνται και βρίσκουν τη δική τους ταυτότητα μέσα σε αυτή περνώντας διάφορα στάδια (Jaques, 2004). Κάθε μέλος της ομάδας επηρεάζεται και επηρεάζει, πείθεται και πείθει, κατευθύνεται και κατευθύνει, του ασκείται δύναμη αλλά και το ίδιο ασκεί δύναμη σε κάθε μέλος ξεχωριστά αλλά και την ομάδα ως ολότητα. Υπάρχουν πάντα βέβαια, όπως και στη ζωή, θέματα ηγεσίας, θέματα διαπροσωπικών σχέσεων, εντάσεις ή συγκρούσεις, διότι παίζονται διάφοροι ρόλοι μέσα στην ομάδα. Σύμφωνα με τους Yalom και Crouch (1990), είναι πολύ σημαντικό για την ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης του ατόμου καθώς και για την ψυχική του υγεία να δέχεται αποδοχή από την ομάδα, κι αυτό είναι κυρίως ένα έντονο στοιχείο που εμφανίζεται στην εφηβεία. Ισχυρή ομάδα είναι αυτή στην οποία «τα μέλη έχουν στενή σχέση μεταξύ τους, επενδύουν σημαντική ενέργεια και ωφελούνται από τη συμμετοχή τους σε αυτήν με διάφορους τρόπους» (Douglas, 1991, σελ. 43).

Ως ομάδα ορίζεται μια συνάθροιση ατόμων στην οποία κάθε άτομο αλληλεπιδρά με τους άλλους, δέχεται ότι έχει δικαιώματα και υποχρεώσεις ως μέλος αυτής, μοιράζεται μια

κοινή ταυτότητα, ενώ παράλληλα βιώνει και ενός είδους αυτονομία (Τσιμπουκλή, 2012). Οι ομάδες αποτελούν ανεξάρτητες οντότητες, έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και αποτελούνται από σχετικά προβλέψιμα στάδια ανάπτυξης και ωρίμανσης. Ο Kurt Lewin υποστηρίζει πως για να υπάρξει ομάδα θα πρέπει να υπάρχει αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών της ομάδας για να επιτύχει συγκεκριμένους στόχους κι εργασίες. Έτσι, εάν απαιτείται αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών μιας ομάδας για μια εργασία, δημιουργείται απαραίτητα η συνεργασία μεταξύ τους και λειτουργούν ως ένα. Τότε, δημιουργείται μια πολύ ισχυρή δυναμική (Smith & Leeming, 2011).

Με τη δυναμική και τη διεργασία των ομάδων έχει ασχοληθεί η ψυχοδυναμική προσέγγιση και κυρίως ο Kurt Lewin, ο οποίος έχει εντρυφήσει στην επιστημονική μελέτη των ομάδων. Ο Kurt Lewin είναι ο άνθρωπος που εισήγαγε τον όρο «δυναμική των ομάδων» για να περιγράψει τον τρόπο κατά τον οποίο οι ομάδες και τα μέλη τους αντιδρούν στις αλλαγές. Σύμφωνα λοιπόν με τον ίδιο, η συμπεριφορά των ανθρώπων μέσα στην ομάδα σχετίζεται με την παιδική ηλικία και την ποιότητα των οικογενειακών του σχέσεων (Tedford & Baker, 2000).

Επιπλέον, με βάση τη θεωρία του Wilfred Bion σε κάθε ομάδα υπάρχουν τρεις βασικές υποθέσεις: η εξάρτηση, η σύγκρουση – φυγή και το ζευγάρωμα. Οι τρεις αυτές λειτουργίες ουσιαστικά αποτελούν μηχανισμούς άμυνας των συμμετεχόντων απέναντι στα αισθήματα άγχους και εκφράζονται μέσα από συγκεκριμένες συμπεριφορές ως συνολική αντίδραση της ομάδας. Έτσι, παρόλο που η ομάδα μπορεί να συναντάται έχοντας συγκεκριμένο στόχο, αυτός μπορεί να παρεμποδίζεται από κάποιους ασαφείς συναισθηματικούς λόγους (Jaques, 2004).

Τα χαρακτηριστικά της κάθε ομάδας αποτελούν η δομή και η λειτουργία της, τα εμφανή και τα μη εμφανή στοιχεία της δομής της, οι ρυθμιστικοί κανόνες, το μέγεθός της, η σύνθεσή της, η συνοχή της και οι στόχοι της (Naidu, 2014). Η δομή της ομάδας αφορά κυρίως τη σύσταση και την οργάνωση, δύο βασικά στοιχεία τα οποία διαμορφώνουν την αλληλεξάρτηση των μελών της και αποτελούν το «εμείς» της ομάδας. Η λειτουργία της ομάδας αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο αυτή αναπτύσσεται και ρυθμίζει τις ανάγκες και τα θέματα που προκύπτουν. Τα εμφανή στοιχεία της δομής της ομάδας είναι όσα έχουν ήδη προγραμματιστεί όπως ο τόπος, η θεματολογία, το χρονοδιάγραμμα και η διάρκεια, ενώ τα μη εμφανή είναι όσα αναδεικνύονται κατά την ανάπτυξη της διεργασίας της ομάδας και της αλληλεπίδρασης των μελών της, όπως το κλίμα, η επιρροή και οι στάσεις (Tiferes & Bisantz, 2018). Οι ρυθμιστικοί κανόνες της ομάδας ορισμένοι από

τους οποίους ορίζονται εκ των προτέρων ενώ κάποιοι άλλοι διαμορφώνονται στην πορεία καθορίζουν το πλαίσιο αναφοράς, εξασφαλίζουν ένα κλίμα ασφάλειας και συνεργασίας, διευθετούν συμπεριφορές, αποσαφηνίζουν καταστάσεις και θέτουν τα όρια ώστε η ομάδα να καταστεί λειτουργική (Noye & Piveteau, 1999). Το μέγεθος της ομάδας διαμορφώνει μια ξεχωριστή ατμόσφαιρα, καθορίζει τη διαδικασία που θα ακολουθήσει ο εκπαιδευτής και διαφοροποιεί τον ρόλο του. Η σύνθεση της ομάδας επηρεάζεται από τα χαρακτηριστικά των μελών της και μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ομοιογενή διαμορφώνοντας κάθε φορά τη λειτουργία της (Naidu, 2014). Η συνοχή της ομάδας μεταφράζεται ως η δύναμη του δεσμού που ενώνει τα μέλη μεταξύ τους και τα ωθεί από μοναδικά όντα να λειτουργήσουν ως σύνολο. Η εσωτερική συνοχή είναι πολύ σημαντική στη λειτουργία και στην αποδοτικότητα της ομάδας για αυτό το λόγο ο εκπαιδευτής οφείλει να την οικοδομήσει φροντίζοντας αρχικά να τη διαμορφώσει και στη συνέχεια να την αυξήσει. Τέλος, οι στόχοι της ομάδας αποτελούν ουσιαστικά το λόγο ύπαρξης και σύστασής της (Tiferes & Bisantz, 2018).

1.5. Στάδια της ομάδας

Σύμφωνα με την ανάλυση των Tuckman και Jensen (1977) για τα στάδια της ομάδας, η οποία σήμερα είναι από τις πλέον αποδεκτές στη διεθνή βιβλιογραφία (Tennant, 1997), υπάρχουν 5 στάδια στην εξέλιξη της ομάδας:

- Διαμόρφωση (Forming).

Στο στάδιο αυτό η ομάδα προσπαθεί να βρει τον προσανατολισμό της, δηλαδή να διερευνήσει τις προσδοκίες των μελών της. Σε αυτή τη φάση οι εκπαιδευόμενοι προσπαθούν να γνωριστούν μεταξύ τους, να μάθουν πώς λειτουργεί η ομάδα, να καθορίσουν τους στόχους και τις προσδοκίες τους και να βρουν τη θέση τους στην ομάδα. Οι εκπαιδευόμενοι έχουν άγχος, νιώθουν εξαρτημένοι από τον εκπαιδευτή, θέλουν να έχουν τον έλεγχο της κατάστασης και συνήθως υιοθετούν «κοινωνικά αποδεκτές» συμπεριφορές.

- Σύγκρουση (Storming).

Στο στάδιο αυτό οι εκπαιδευόμενοι βιώνουν έντονο άγχος, το οποίο πηγάζει από την έλλειψη σαφήνειας των στόχων της εκπαιδευτικής ομάδας και των αποδεκτών

συμπεριφορών στην ομάδα και από το φόβο των εκπαιδευομένων ότι η ομάδα θα απορρίψει τις απόψεις και τις ιδέες τους. Σε αυτό το στάδιο έρχονται σε αντιπαράθεση με τον εκπαιδευτή και μάχονται μεταξύ τους και με τον εκπαιδευτή για το ποιος θα ελέγχει την ομάδα (Yalom & Crouch, 1990). Το στάδιο αυτό χαρακτηρίζεται από αρνητικά σχόλια και έντονη κριτική των εκπαιδευομένων προς τον εκπαιδευτή, ενώ συχνά εμφανίζονται συγκρούσεις ανάμεσα στις υποομάδες, αμφισβήτηση του ρόλου του εκπαιδευτή, πόλωση και συναισθηματική αντίσταση των μελών στις απαιτήσεις του προγράμματος.

- Ρύθμιση (Norming).

Στο στάδιο αυτό έχουν πλέον τεθεί οι κανόνες λειτουργίας της ομάδας και ενθαρρύνεται η ανοικτή ανταλλαγή εμπειριών, απόψεων και συναισθημάτων.

- Δράση (Performing).

Στο σημείο αυτό επιλύονται διαπροσωπικά προβλήματα κι αναπτύσσεται η συνεργασία ανάμεσα στα μέλη για την επίτευξη των στόχων.

- Ολοκλήρωση (Adjourning).

Στο τελευταίο στάδιο οι στόχοι έχουν επιτευχθεί, οι ρόλοι έχουν ολοκληρωθεί κι έχει μειωθεί η εξάρτηση των μελών από την ομάδα και ο συναισθηματικός δεσμός τους με αυτήν.

Λαμβάνοντας υπόψη τα στάδια αυτά, ο ρόλος του εκπαιδευτή είναι καθοριστικός, καθώς θα είναι ο άνθρωπος που θα βοηθήσει τους εκπαιδευομένους να εκφράζονται ελεύθερα, θα τους ενημερώσει για τη λειτουργία και τους κανόνες του προγράμματος, θα απαντά σε ερωτήσεις τους και γενικότερα θα βρίσκεται σε ενεργή θέση ώστε να υπάρχει συχνή επικοινωνία μεταξύ τους τόσο για το εκπαιδευτικό υλικό, όσο και για ζητήματα που τυχόν δημιουργούνται.

1.6. Οι ρόλοι μέσα στην ομάδα

Οι ρόλοι οι οποίοι αναδύονται μέσα στην ομάδα, είναι σύνολα συμπεριφορών και προσδοκιών. Αποτελούν αλληλένδετους συμπληρωματικούς κρίκους στη διεργασία της ομαδοποίησης και επηρεάζουν την δυναμική της ομάδας (Senior, 1997). Κάθε μέλος της

ομάδας αναλαμβάνει από έναν διαφορετικό ρόλο σύμφωνα με την νοοτροπία και τη φιλοσοφία του, την προσωπικότητα και τον χαρακτήρα του, τα πιστεύω του, τις ιδέες του, τις ικανότητες και τις δεξιότητές του, την αντίληψή του και ανάλογα τις απαιτήσεις που έχει ο ρόλος αυτός. Οι ρόλοι ποικίλουν και διαφοροποιούνται ανά ομάδα καθώς συνδέονται άρρηκτα με το κάθε μέλος της. Ακόμα και στην περίπτωση που πρόκειται για τον ίδιο ακριβώς ρόλο, αυτός αλλάζει καθώς δεν εκφράζεται κάθε φορά με τον ίδιο τρόπο ούτε κάτω από τις ίδιες συνθήκες. Επιπλέον, υπάρχει διάσταση ανάμεσα στην προσωπική εκτίμηση του κάθε μέλους της ομάδας για έναν ρόλο και στην αντίστοιχη εκτίμηση των άλλων μελών της (Senior, 1997).

Η ονομασία των ρόλων επίσης διαφέρει, όμως η λειτουργία τους είναι συγκεκριμένη, ξεχωριστή και καθοριστική, αφού όλοι οι ρόλοι είναι χρήσιμοι μέσα σε μια ομάδα. Εκφράζουν και υπηρετούν συγκεκριμένες ανάγκες της. Παρόλα αυτά, οι ρόλοι αυτοί καθίστανται δυσλειτουργικοί όταν παγιώνονται με συγκεκριμένη μορφή σε συγκεκριμένα πρόσωπα, χωρίς να εναλλάσσονται ανάμεσα σε περισσότερα μέλη και όταν δεν αξιοποιούνται για την ικανοποίηση των αναγκών της ομάδας. Οι ρόλοι που συνήθως αναδύονται μέσα στην ομάδα κατά τη διάρκεια της συνεργατικής μάθησης είναι (Κρασοπουλάκος, 2018):

- Ο ρόλος του ηγέτη (έργου ή ομάδας), ο οποίος ικανοποιεί την ανάγκη της ομάδας να κατακτήσει τους στόχους της με κατευθυντήρια γραμμή το ομαδοσυνεργατικό πνεύμα.
- Ο ρόλος του συναισθηματικά υπεύθυνου (το συγκινησιακό βαρόμετρο), ο οποίος διευκολύνει την έκφραση συναισθημάτων όπως η στεναχώρια, η δυσφορία και η δυσαρέσκεια από μέλη της ομάδας.
- Ο ρόλος του αστείου ή γελωτοποιού, ο οποίος υπηρετεί ανάγκες όπως η εκτόνωση και η συναισθηματική αποφόρτιση, την οποία χρειάζονται τα μέλη της ομάδας.
- Ο ρόλος του εμψυχωτή (το «πειραχτήρι» της ομάδας), ο οποίος αναλαμβάνει την ενθάρρυνση και την επιβράβευση της ομάδας χαρίζοντας μια ανάσα αισιοδοξίας.
- Ο ρόλος του αντιρρησία, του εριστικού ή αντιπολιτευόμενου, ο οποίος εξυπηρετεί την ανάγκη της ομάδας να εκφράσει την αμφιβολία και την αντιπαράθεση, ενώ παράλληλα προβάλλει τη διάθεση για αυτονομία.
- Ο ρόλος του ιδιαίτερου ή αποκλίνοντος, ο οποίος εκφράζει την ανάγκη της ομάδας

να συνδέσει το έργο με τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα του κάθε μέλους της.

- Ο ρόλος του παρείσακτου, ο οποίος περιθωριοποιείται από την ομάδα.
- Ο ρόλος του αποδιοπομπαίου τράγου, ο οποίος αναλαμβάνει να «φορτωθεί» την αποτυχία της ομάδας αναδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό την ανάγκη για αποδοχή της αδυναμίας από όλα τα μέλη της ομάδας.
- Ο ρόλος του συνεχούς ερωτώντος, ο οποίος χαρακτηρίζεται από συνεχείς διακοπές για διευκρινίσεις, οι οποίες όμως δεν είναι πάντα σημαντικές.
- Ο ρόλος του παντογνώστη ή ειδικού ή λεπτολόγου ή κυριολεκτικού, ο οποίος συμβάλλει στον προσανατολισμό της ομάδας σε αυτό που έχει αναλάβει.

1.7. Ο ρόλος του εκπαιδευτή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση σημαντικός παράγοντας τόσο για τον τρόπο με τον οποίο θα διεξαχθεί η συνεργασία της ομάδας όσο και για τον βαθμό στον οποίο θα επιτευχθούν οι στόχοι, κατέχει ο εκπαιδευτής. Ο εκπαιδευτής οφείλει να έχει κάνει την κατάλληλη προετοιμασία και να έχει σχεδιάσει την εξ αποστάσεως «συνάντησή» του με την εκπαιδευτική ομάδα, ανεξάρτητα από το πόσο έμπειρος είναι. Μεγάλη σημασία έχει να γνωρίζει ότι η κάθε ομάδα είναι διαφορετική στις αντιδράσεις της, επομένως, θα πρέπει να είναι ευέλικτος, να βρίσκεται σε ετοιμότητα και να προσαρμόζει το πλάνο του σύμφωνα με τα νέα δεδομένα αξιοποιώντας εναλλακτικές διαδικασίες (Tiferes & Bisantz, 2018).

Η προσεκτική προετοιμασία του εκπαιδευτή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση προϋποθέτει να είναι ενήμερος για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το χώρο στον οποίο θα διεξαχθεί η εκπαίδευση, τους εκπαιδευτές με τους οποίους θα συνεργαστεί, το χρονοδιάγραμμα των συναντήσεών του με αυτούς, το «προφίλ» των εκπαιδευόμενων, τα πολιτισμικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της ομάδας, την προϊστορία της και τη σχέση της με το πλαίσιο μέσα στο οποίο καλείται να λειτουργήσει και το σημαντικότερο να είναι ενήμερος για το καθορισμό των στόχων των εκπαιδευομένων (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010).

Βέβαια, όμως, και ο ίδιος ο εκπαιδευόμενος θα πρέπει να έχει ισχυρά εσωτερικά κίνητρα και ικανότητα αυτοκαθοδήγησης και αυτοπειθαρχίας έτσι ώστε να εκπληρώσει τους

στόχους που έχει θέσει καθώς και την επιτυχή ολοκλήρωση του εκπαιδευτικού προγράμματος (Brown & Atkins, 1997). Αν τυχόν ο εκπαιδευόμενος δυσκολευτεί κι απογοητευτεί, ειδικά αφού η επικοινωνία του με τον εκπαιδευτή δεν είναι τόσο συχνή όπως συμβαίνει στη δια ζώσης εκπαίδευση, όλο αυτό το συναίσθημα επηρεάζει αρνητικά την ολοκλήρωση του προγράμματος (Κρασοπουλάκος, 2018). Έτσι, κατά συνέπεια, η επικοινωνία με τον εκπαιδευτή για καθοδήγηση, πληροφόρηση, υποστήριξη κι ενθάρρυνση είναι υψίστης σημασίας για την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Ολοκληρώνοντας, στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση η εφαρμογή μεθόδων διδασκαλίας είναι σημαντικό να συνάδει με το γνωστικό αντικείμενο αλλά και τις γνώσεις, τα ενδιαφέροντα και τις εμπειρίες των συμμετεχόντων. Στόχος είναι η ανακάλυψη από τους συμμετέχοντες του θέματος και νέων τρόπων σκέψης γύρω από αυτό κι όχι η αποστήθιση γνώσεων και οι επιδόσεις (Βογιατζάκη, 2020). Ο εκπαιδευτής διαθέτει ποικιλία εκπαιδευτικών τεχνικών που μπορεί να εκμεταλλευτεί, όπως είναι η εισήγηση, οι ερωτήσεις – απαντήσεις, ο καταιγισμός ιδεών, η εργασία σε ομάδα μέσω άσκησης, η χιονοστιβάδα, η μελέτη περίπτωσης, το παιχνίδι ρόλων, η λύση προβλήματος, η συζήτηση, η αυτοκατευθυνόμενη μάθηση, η συνέντευξη από τον ειδικό, η προσομοίωση, η εκπαιδευτική επίσκεψη και η επίδειξη (Νιάρη και συνεργάτες, 2017). Συνεπώς, ο εκπαιδευτής στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι ενεργός συμμετέχων που προσπαθεί να διευρύνει τους κανόνες, τις κοινωνικές πρακτικές, τους θεσμούς και τα συστήματα που ενισχύουν την πληρέστερη και πιο ελεύθερη συμμετοχή στον ορθολογικό διάλογο, στη στοχαστική δράση και στη μεγαλύτερη ενεργοποίηση των εκπαιδευόμενων (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010).

1.8. Μάθηση στην Ομάδα - Θεωρητικές αρχές και παιδαγωγικό πλαίσιο

Ήδη από την εποχή του Αριστοτέλη, έχει αναπτυχθεί η άποψη πως ο άνθρωπος ως φύσει κοινωνικό ον, έχει την ανάγκη να σχηματίζει ομάδες μέσα στις οποίες θα αναπτύσσει την προσωπικότητά του και τις κοινωνικές του καταξιώσεις (Samples, 1992). Ενστερνιζόμενη τον παραπάνω ισχυρισμό, η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία προσπαθεί να προωθήσει τόσο τη μάθηση, όσο και την προσωπική ανάπτυξη των μαθητών, ενισχύοντας την κοινωνικοποίησή τους στο σχολικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, οι υποστηρικτές της

ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας υιοθετούν τη θέση πως η ομαδική συνεργασία, αναπτύσσοντας τη δυναμική της, δύναται να ενισχύσει τους πνευματικούς ορίζοντες των μελών και να βελτιώσει τον τρόπο που αυτά ενεργούν σε πρακτικό επίπεδο. Επιπλέον, καθώς τα άτομα κινούνται εντός της ομαδικής δυναμικής, οικειοποιούνται και εσωτερικεύουν νέες ιδέες, μορφές σκέψης και δράσης τις οποίες εν τέλει υιοθετούν και εξωτερικεύουν ως εσωτερικό επίτευγμα. Με αυτό τον τρόπο, η συλλογικότητα και η ομαδική επικοινωνία συμβάλλουν στην ανάπτυξη του λόγου, της εσωτερικής σκέψης και της προσωπικής ανάπτυξης του ατόμου, το οποίο είναι αυτόνομο και συγχρόνως μέλος μιας ευρύτερης ομάδας (Matsagouras & Hertz-Lazarowitz, 1999).

Ένας από τους σημαντικότερους λόγους διάχυσης του ομαδοσυνεργατικού κινήματος που αξίζει να αναφερθεί στο σημείο αυτό είναι η επιδίωξη της σύγχρονης διδασκαλίας να θέσει ως επίκεντρο το μαθητή και την ενεργό συμμετοχή του στην εκπαιδευτική διαδικασία. Μιλώντας για ενεργό συμμετοχή, γίνεται λόγος για μια άμεση επαφή του μαθητή με τη γνώση, όπου ο ίδιος θα εκφράζει ανοιχτά τις απορίες του, θα σχολιάζει, θα επικοινωνεί τις απόψεις του, θα ανταλλάσει με τους άλλους τις ιδέες του, θα ερευνά, θα αντιπαραθέτει και θα απαντά διαλεκτικά στις απόψεις που δεν εκφράζουν τα πιστεύω του και τέλος, θα αναπτύσσει ολοκληρωμένα νοήματα ως απάντηση στο ζητούμενο που τέθηκε προς συζήτηση. Τα εν λόγω στοιχεία ενυπάρχουν στο πλαίσιο της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας, όπου προωθείται η δυνατότητα αυτενέργειας του μαθητή, η γνωστική, κοινωνική και ηθική του αυτονομία και η ενίσχυση της δημιουργικής του σκέψης (Βρεττός και Καψάλης, 1992).

Σύμφωνα με τις βασικές αρχές της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας, η μάθηση δεν συνεπάγεται μονάχα απλή αποστήθιση και απόκτηση πληροφοριών και γνώσεων, αντιθέτως συνιστά μια διαρκή διαδικασία επίλυσης εσωτερικών συγκρούσεων εκ μέρους του ατόμου. Οι συγκρούσεις αυτές διαμορφώνονται και ταυτόχρονα επιλύονται μέσα από τη συνεχή ομαδική επικοινωνία και διάδραση του ατόμου με τα υπόλοιπα μέλη της τάξης. Ακόμα, αναπτύσσεται η θέση πως η γνώση δεν είναι πραγματιστική, τουναντίον, αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή, η ανοικοδόμηση της οποίας συντελείται μέσα στα όρια της κοινωνικής αλληλεπικοινωνίας και ομασυνεργατικής αλληλεπίδρασης (Good & Brophy 2000). Σε αντίθεση με την παραδοσιακή διδασκαλία, η οποία θέτει ως επίκεντρο το πληροφοριακό περιεχόμενο της γνώσης, η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία τάσσεται υπέρ

της άποψης ότι εξίσου σημαντική με το περιεχόμενο είναι και η εκπαιδευτική διαδικασία, μέσω της οποίας εξασφαλίζεται η απόκτηση της μάθησης. Είναι πλέον γεγονός, πως η δασκαλοκεντρική διδασκαλία συμβάλλει στην άμεση και στυγνή μετάδοση του περιεχομένου της διδακτικής ύλης, ενώ η μαθητοκεντρική διδασκαλία επεκτείνει τη δυνατότητα απλής αποθήκευσης πληροφοριών στη μνήμη σε μια περισσότερο αυθεντική και ουσιαστική ανάπτυξη των διαδικασιών επεξεργασίας των πληροφοριών.

Επιπλέον, αντίθετα με τα μαθητοκεντρικά εκπαιδευτικά προγράμματα εξατομικευμένης διδασκαλίας που συνέβαλαν σε μια περισσότερο ατομοκεντρική εκπαίδευση, το κίνημα της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας θέτει ως βασικό πυλώνα την ανάπτυξη της ομαδικότητας, αφού αυτή διαθέτει παρόμοια χαρακτηριστικά με την κοινωνικοποίηση που αποτελεί επίσης έναν από τους κύριους στόχους της εκπαίδευσης για τη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου και αυτόνομου προσώπου. Ενώ, λοιπόν, η μαθητοκεντρική προσέγγιση απέρριπτε συχνά την κοινωνική δομή της τάξης, δίνοντας έμφαση στο μαθητή ως ξεχωριστή μονάδα με στόχο να του προσφέρουν ένα διδακτικό υλικό, προσαρμοσμένο στις ανάγκες και το στυλ μάθησής του, η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία επιχειρεί να συνδέσει το άτομο με την υπόλοιπη εκπαιδευτική ομάδα, διαμορφώνοντας την μαθησιακή διαδικασία με τέτοιο τρόπο ώστε να προάγεται η διαπροσωπική συνεργασία και η επικοινωνία. Με αυτόν τον τρόπο, υπηρετείται η κοινωνική αποστολή του σχολείου, στόχος της οποίας αποτελεί η ικανότητα των διδασκομένων να ανταπεξέλθουν στην κοινωνική και οικονομική ζωή (Κατερέλος, 1999). Μια ακόμα σημαντική αντίθεση της παραδοσιακής και ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας έγκειται στο ρόλο του εκπαιδευτή και τις σχέσεις του με τους διδασκομένους. Σε αντίθεση με το παραδοσιακό σχολείο που έθετε ως βάση την καλλιέργεια των σχέσεων δασκάλου-μαθητή, παραγκωνίζοντας την αλληλεπίδραση της διδασκόμενης ομάδας, η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία εστιάζει σημαντικά στη διαμόρφωση διαθηματικών σχέσεων ως θεμέλιο για την προσωπική και κοινωνική καταξίωση, χωρίς φυσικά να παραβλέπει την αναγκαιότητα διατήρησης των ομαλών δασκαλο-μαθητικών σχέσεων (Κατερέλος, 1999). Η οργανωμένη μαθητική ομάδα, στο πλαίσιο της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας λειτουργεί ως δημιουργός, ρυθμιστής και ενισχυτής της γνωστικής, κοινωνικής ανάπτυξης των μελών και της κοινωνικά ανεπτυγμένης προσωπικότητάς τους (Varela, 1994).

Τέλος, το ομαδοσυνεργατικό σύστημα προβλέπει πως η επίτευξη της αυτονομίας διέρχεται μέσα από τη συλλογικότητα και επισημαίνει πως η ανάπτυξη συνεργασίας είναι προτιμότερη, λαμβάνοντας υπόψη τις υπάρχουσες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες. Όσον αφορά τον τομέα της εκπαίδευσης, η συνεργατικότητα, συγκριτικά με την τάση για ανταγωνισμό, θεωρείται ως μια πολυπλοκότερη κοινωνική σχέση που όμως είναι πιο αποτελεσματική σε ό, τι αφορά την μαθησιακή εξέλιξη και κοινωνική πρόοδο των διδασκομένων (Θεοφιλίδης 1989).

Συνολικά, οι σύγχρονες επιστημολογικές προσεγγίσεις όσον αφορά τη γνώση και περιεχόμενό της, αμφισβητούν τις θετικιστικές ιδεολογίες, υπογραμμίζοντας το σπουδαίο ρόλο των κοινωνικών παραγόντων στον προσδιορισμό και τις διαδικασίες απόκτησής της (Ματσαγγούρας, 1995· Χρυσαφίδης, 2000). Η πορεία εκμάθησης και απόκτησης γνώσεων πραγματοποιείται μέσα στα όρια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, η οποία τροφοδοτεί τη γνώση και συμβάλλει στην εσωτερίκευσή της από τους διδασκομένους (McCarthey & McMahon, 1995). Η δυνατότητα για μια κοινωνική συναναστροφή και δημιουργία συνεργατικότητας όσον αφορά τον τομέα της εκπαίδευσης εξασφαλίζεται μόνο μέσω της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας. Η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία ενισχύει την αυθεντική επικοινωνία, προάγει την ισότιμη συμμετοχή των μελών της εκπαιδευτικής ομάδας και θέτει ως επίκεντρο την αύξηση της δυναμικής της για την επίτευξη των προσδοκιών που τίθενται στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας (Κουζέλης, 1995).

1.9. Συνεργατική μάθηση

Η συνεργατική μάθηση είναι μια συνεργασία των εκπαιδευομένων είτε ανά δύο σε ζευγάρια είτε σε μικρές ομάδες, οι οποίες όμως έχουν ένα κοινό στόχο και σκοπό. Ο σκοπός αυτής της συνεργασίας της ομάδας έγκειται στη δημιουργία αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών της για να πετύχουν το στόχο που τους έχει ανατεθεί και η μεγιστοποίηση των προσωπικών τους γνώσεων. Έτσι, οι εκπαιδευτές με τη συνεργατική μάθηση στοχεύουν να δημιουργήσουν κοινωνικές και εκπαιδευτικές σχέσεις ανάμεσα στους εκπαιδευόμενους, μειώνοντας τον ανταγωνισμό και προωθώντας τη συνεργασία και την ομαδικότητα. Με τον τρόπο αυτό δίνουν ίσες ευκαιρίες στους εκπαιδευομένους (Cooper et al., 1985).

Η συνεργατική μάθηση αποτελεί συχνή μέθοδο διδασκαλίας στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Πολλοί εκπαιδευτικοί τη χρησιμοποιούν και καταφέρνουν να δημιουργήσουν ένα κλίμα συνεργασίας και ομαδικότητας στην τάξη. Για παράδειγμα, ο Dyson (2002) στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής στο βόλεϊ εφάρμοσε αυτό τον τρόπο διδασκαλίας σε δύο τμήματα της πέμπτης και σε δύο τμήματα της έκτης τάξης ενός Δημοτικού Σχολείου. Κατά τη διάρκεια εφαρμογής της συνεργατικής διδασκαλίας οι μαθητές και οι μαθήτριες ανέλαβαν ρόλους όπως αυτόν του προπονητή, του αρχειοθέτη με διαδοχική αλλαγή σε κάθε μάθημα. Με βάση τα αποτελέσματα, οι μαθητές εξέφρασαν ζήλο και υπευθυνότητα, εφόσον αν αποτύγχαναν θα ζημιωνόταν όλη η ομάδα. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι μέσα από αυτή τη συνεργασία λιγότερο ικανά παιδιά αισθάνθηκαν χρήσιμα και ικανά μέσα στην ομάδα που συμμετείχαν. Επιτυγχάνεται λοιπόν μέσω της συνεργατικής μεθόδου και διδασκαλίας ακόμα και η βελτίωση αυτοεκτίμησης εκπαιδευομένων που νιώθουν μόνοι στο σχολείο ή στη τάξη ή εκπαιδευομένων οι οποίοι αισθάνονται πως δεν είναι αρκετά ικανοί για να είναι ανήκουν σε οποιαδήποτε ομάδα. Είναι άλλωστε αποδεκτό, σύμφωνα με σύγχρονους ψυχοπαιδαγωγούς, ότι τα παιδιά κατά τη σχολική ηλικία εξαιτίας της ανάγκης τους για αποδοχή, επικοινωνία και ανάληψη ευθύνης δημιουργούν οργανωμένες ομάδες (Δερβίσης, 1998).

Εκτός, όμως, από την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, η συνεργατική μάθηση διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο όσον αφορά και στην εκπαίδευση ενηλίκων. Σε αυτό το πλαίσιο, η συνεργατική μάθηση συνδυάζεται με τεχνολογικά μέσα όπως είναι ο ηλεκτρονικός υπολογιστής. Αυτό είναι ένα ακόμη χαρακτηριστικό που παίζει σημαντικό ρόλο στο αποτέλεσμα της μάθησης αφού μπορεί να διευκολύνει τη κοινωνική αλληλεπίδραση και επικοινωνία μεταξύ των εκπαιδευομένων και του εκπαιδευτή καθώς και των εκπαιδευομένων μεταξύ τους (Crook, 2010). Σύμφωνα με τον Brush (1997) κάθε ομάδα θα πρέπει να διαθέτει:

- Θετική αλληλεξάρτηση: Κάθε εκπαιδευόμενος έχει ένα βασικό ρόλο στην ομάδα για τον οποίο πρέπει να προσπαθήσει για να φτάσει η ομάδα στο τελικό αποτέλεσμα.
- Αίσθηση της ατομικής ευθύνης: Κάθε μέλος είναι υπεύθυνο για την συνεισφορά του ώστε να επιτευχθεί ο κύριος και τελικός σκοπός.
- Κοινές αμοιβές: Κάθε μέλος πρέπει να λαμβάνει την ίδια ενθάρρυνση.
- Εκπαίδευση στη συνεργατική προσπάθεια: Οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να

μάθουν να συνεργάζονται και να δουλεύουν σε κλίμα ομαδικότητας και υπευθυνότητας για έναν κοινό στόχο.

Σχετικά με τα είδη της συνεργατικής μάθησης στην εκπαίδευση ενηλίκων κατά την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, η συνεργατική μάθηση διακρίνεται σε κλειστή συνεργατική - συνεταιριστική μάθηση σε ζευγάρια (cooperative) και σε ανοιχτή συνεργατική μάθηση σε ανομοιογενείς ομάδες (collaborative). Η κλειστή συνεργατική - συνεταιριστική μάθηση χαρακτηρίζεται από ετερογενείς μικροομάδες, ο στόχος είναι κλειστός και το περιεχόμενο είναι συγκεκριμένο. Βασίζεται στη δημιουργία, στην ανάλυση και στη συστημική εφαρμογή συγκεκριμένων σχεδίων αλληλεπίδρασης. Χτίζεται θετική αλληλεξάρτηση μεταξύ των μελών της τα οποία μαθαίνουν συνεργατικές δεξιότητες και επικεντρώνονται στον εκπαιδευτή. Ο εκπαιδευτής «εκμεταλλεύεται» τη παραδοσιακή γνώση, η οποία στηρίζεται σε κανόνες, κάνει χρήση καλύτερων μέσων για να ελέγχει τη θεμελιωμένη γνώση και χρησιμοποιεί ποσοτικές μεθόδους για την αξιολόγηση του αποτελέσματος (Κορδολέμη, 2013). Η ανοιχτή συνεργατική μάθηση δεν έχει συγκεκριμένη δομή, προβάλλει την ομαδική διαδικασία, επικεντρώνεται στον εκπαιδευόμενο και χρησιμοποιείται σε ομάδες όπου οι εκπαιδευόμενοι κατέχουν τη θεμελιωμένη γνώση όντας ικανοί να συζητούν και να αξιολογούν την ίδια χρονική στιγμή. Ο εκπαιδευόμενος εκφράζεται, συζητάει, διαμορφώνει σχέσεις και φιλίες, επιλύει συγκρούσεις, εντάσσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του και προσαρμόζει τα ενδιαφέροντα του στην ομάδα (Douglas, 1991). Στην ανοιχτή συνεργατική μάθηση ο στόχος είναι ανοιχτός και εκτεταμένος και μόλις τεθεί από τον εκπαιδευτή μεταφέρεται στο εσωτερικό της ομάδας. Ο εκπαιδευτής χρησιμοποιεί ποιοτικές αναλύσεις κατά τη διάρκεια της συζήτησης και σχηματίζει δεσμούς μέσω κοινωνικών εποικοδομητικών ενεργειών (Κορδολέμη, 2013).

Και τα δύο είδη συνεργατικής μάθησης χαρακτηρίζονται από θετική αλληλεξάρτηση, προώθηση της «πρόσωπο με πρόσωπο» αλληλεπίδρασης, προσωπική και ομαδική υπευθυνότητα, διαπροσωπικές και μικροομαδικές δεξιότητες και ομαδική εργασία (Μαρινόπουλος, 2020). Οι εκπαιδευόμενοι κατά τη διάρκεια του προγράμματος, το οποίο παρακολουθούν και κυρίως στις δια ζώσεις συναντήσεις τους, συνδέονται μεταξύ τους με έναν ιδιαίτερο τρόπο. Συνειδητοποιούν ότι προσπαθούν όλοι μαζί για το κοινό όφελος της ομάδας και ότι ο καθένας μόνος του δεν θα ήταν ικανός να πετύχει τον σκοπό της, συμπεραίνοντας τελικά πόσο σημαντική είναι η συμβολή όλων των μελών στην ομάδα, ακόμα κι αν αυτή διαφέρει σε πολλά σημεία από εκπαιδευόμενο σε εκπαιδευόμενο

(Zhang, Ayres & Chan, 2011). Οι εκπαιδευόμενοι εργάζονται τόσο ατομικά όσο και ομαδικά. Όταν εργάζονται ομαδικά κατά τη διάρκεια της συνεργασίας τους αλληλοϋποστηρίζονται, εμπιστεύεται ο ένας τον άλλο, δίνουν και δέχονται βοήθεια, διαδίδουν και αποκτούν γνώση, αποτελούν πηγή έμπνευσης, συζητούν, αλληλεπιδρούν, αξιολογούν, μαθαίνουν και συμβάλλουν ο ένας στην επίτευξη του στόχου του άλλου με αποτέλεσμα την επιτυχία της ομάδας. Κάθε ομάδα χαρακτηρίζεται από ανομοιογένεια των μελών της, είναι προσηλωμένη στον στόχο της και υπεύθυνη για τα μέλη της (Douglas, 1991). Συνήθως οι ομάδες εκείνες τα μέλη των οποίων επιλέγονται από τον εκπαιδευτή, λειτουργούν καλύτερα συγκριτικά με τις ομάδες που σχηματίζονται κατόπιν πρωτοβουλίας των ίδιων των εκπαιδευόμενων. Σε κάθε περίπτωση όμως, όλα τα μέλη μιας ομάδας διδάσκουν και διδάσκονται μεταξύ τους αναπτύσσοντας κοινωνικές δεξιότητες υπό την καθοδήγηση του εκπαιδευτή τους (Nokes-Malach, Richey & Gadgil, 2015).

Στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση ο ρόλος του εκπαιδευτή είναι πολλαπλός (Courau, 2000). Ο εκπαιδευτής προετοιμάζει και σχεδιάζει μαθήματα με σκοπό τόσο τη μεταβίβαση της γνώσης προς τους εκπαιδευόμενους όσο και την διδασκαλία του τρόπου, της στρατηγικής και της μεθοδολογίας με την οποία οι εκπαιδευόμενοι θα κατακτήσουν τη μάθηση. Στο πλαίσιο της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας ο εκπαιδευτής προάγει την ενεργή συμμετοχή όλων των εκπαιδευόμενων, παρακινεί τις σκέψεις τους ωθώντας τις προς ένα υψηλότερο επίπεδο και επιδιώκει την ενεργή μάθηση (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010). Στην συνεργατική μάθηση ο εκπαιδευτής αναπτύσσει την υπευθυνότητα των εκπαιδευομένων, τους ενθαρρύνει, εξισορροπεί τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις και διευκολύνει την αυτοαξιολόγησή τους.

Βέβαια, στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί πως παρά τα θετικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν την συνεργατική μάθηση κατά την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, εντούτοις δεν μπορούν να παραληφθούν και τα αρνητικά της χαρακτηριστικά (Nokes-Malach, Richey, & Gadgil, 2015). Κατά τη διάρκεια της συνεργασίας των εκπαιδευόμενων πολλές φορές έχει παρατηρηθεί πως τα πιο εσωστρεφή και χαμηλών τόνων άτομα διστάζουν να συμμετέχουν και να εκφραστούν μέσα στην ομάδα σε αντίθεση με τα πιο δυναμικά άτομα με υψηλές δυνατότητες τα οποία αναλαμβάνουν ηγετικούς ρόλους εις βάρος των πρώτων. Η χαμηλή αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση η οποία τους διακατέχει οδηγεί στην αποχή και στην στασιμότητα και συνήθως τα άτομα αυτά μένουν στην σκιά της ομάδας, απλά ακολουθώντας την. Μάλιστα, σε κάποιες άλλες περιπτώσεις ομάδων δημιουργείται

αντιπαράθεση και σύγκρουση μεταξύ των εκπαιδευόμενων και ακολουθεί απεμπλοκή κάποιων μελών της ομάδας από την ομαδική διαδικασία συνεργασίας.

Για να μπορέσουν, λοιπόν, να ξεπεραστούν οι δυσκολίες και να επιτευχθεί μια αρμονική συνεργατική μάθηση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση πρέπει να πληρούνται κάποιες προϋποθέσεις (Douglas, 1991). Βασικοί όροι της συνεργατικής μάθησης είναι η χωροταξική διάταξη της αίθουσας, η οποία οφείλει να ευνοεί την συνεργασία των εκπαιδευόμενων σε μικρές ομάδες, να ενισχύει την επικοινωνία και την επαφή μεταξύ τους και να επιτρέπει στον εκπαιδευτή να έχει ευελιξία κινήσεων έτσι ώστε να βρίσκεται διαρκώς ανάμεσά τους (Zhang, Ayres & Chan, 2011). Ο στόχος του κάθε προγράμματος πρέπει να εξηγείται λεπτομερώς κατά την έναρξη του μαθήματος και το υλικό να διαμορφώνεται σύμφωνα με τον σκοπό του. Στην συνεργατική μάθηση ο εκπαιδευτής προβλέπει τον σωστό συνδυασμό των εκπαιδευόμενων της κάθε ομάδας με γνώμονα τον ρόλο που θα κατέχει κάθε μέλος της (Courau, 2000). Οι επιλογές που κάνει ο εκπαιδευτής αποσκοπούν στη δόμηση της θετικής αλληλεξάρτησης μεταξύ των εκπαιδευόμενων, στην αρμονική συνεργασία τους κατά τη διαδικασία συγκέντρωσης των πληροφοριών για τις ομαδικές εργασίες, στην ομαλή μετάβαση τους από το ατομικό στο ομαδικό επίπεδο και τελικά στην παραγωγή ενός ενιαίου προϊόντος μάθησης (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010).

Κεφάλαιο 2. Μεθοδολογία της εργασίας

2.1. Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να διερευνηθεί η σημασία και η δυναμική της ομάδας ενηλίκων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Οι στόχοι της εργασίας αναφέρονται στη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο ο εκπαιδευτής μπορεί να αξιοποιήσει τη δυναμική της ομάδας ενηλίκων για να διαμορφώσει περιβάλλοντα εξ αποστάσεως συνεργασίας, να βελτιώσει την εκπαιδευτική διαδικασία και να ενισχύσει τα αποτελέσματα της μάθησης.
Σύμφωνα με τη θεωρητική επισκόπηση που αναπτύχθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, η ομάδα έχει μια ευρύτερη σημασία για τον άνθρωπο, η οποία ξεκινά μαζί με τη ζωή του. Συνεπώς, στον κόσμο της εκπαίδευσης δεν θα μπορούσε παρά να υπήρχε η συνεργατική διδασκαλία και η ομαδική μάθηση ως μέθοδος αφού οι εκπαιδευόμενοι όποιας ηλικίας κι αν είναι έχουν όλοι ανάγκη να αποτελούν μέλη μιας ομάδας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που θα απασχολήσουν τη συγκεκριμένη εργασία είναι τα εξής:

1. Με ποιο τρόπο μπορεί ο εκπαιδευτής να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;
2. Πώς μπορεί να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;
3. Συνδέεται η δυναμική της ομάδας με τις επιδόσεις των εκπαιδευομένων και τα αποτελέσματα της μάθησης;

2.2. Μεθοδολογική προσέγγιση

Για την απάντηση των παραπάνω ερωτημάτων πραγματοποιήθηκε βιβλιογραφική ανασκόπηση ελληνικών και αγγλικών ερευνητικών, βιβλιογραφικών άρθρων και εργασιών που δημοσιεύθηκαν τα τελευταία περίπου δεκαπέντε έτη (2005-2019), τα οποία σχετίζονταν με το χώρο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Αρχικά, η αναζήτηση έγινε στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης, στην πλατφόρμα ηλεκτρονικών πρακτικών συνεδρίων του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης «e Publishing e Proceedings», καθώς και

στο περιοδικό «Ανοικτή Εκπαίδευση».

Πίνακας 1. Φορείς που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα

Φορέας	**Πηγή**
Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης	https://minos.lib.uoc.gr
Πλατφόρμα ηλεκτρονικών πρακτικών συνεδρίων της υπηρεσίας e Publishing του ΕΚΤ	https://eproceedings.epublishing.ekt.gr
Περιοδικό Ανοικτή Εκπαίδευση	https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal

Για τον εντοπισμό του κατάλληλου υλικού στις προαναφερόμενες βάσεις δεδομένων, χρησιμοποιήθηκαν οι παρακάτω λέξεις/φράσεις κλειδιά: «Δυναμική της ομάδας στην εκπαίδευση ενηλίκων», «Ρόλος του εκπαιδευτή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση», «Συνεργατική μάθηση», «Εξ αποστάσεως εκπαίδευση», «Team dynamics», «Role of the teacher», «Cooperation learning».

Πίνακας 2. Μεθοδολογία εντοπισμού επιστημονικών κειμένων

Βάσεις Δεδομένων	**Λέξεις/Φράσεις κλειδιά**	**Αριθμός**
Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης	Δυναμική της ομάδας στην εκπαίδευση ενηλίκων	34
Πλατφόρμα ηλεκτρονικών πρακτικών συνεδρίων της υπηρεσίας e Publishing του ΕΚΤ	Ο ρόλος του εκπαιδευτή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση	24
Περιοδικό Ανοικτή Εκπαίδευση	Συνεργατική μάθηση	78
	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση	56
	Team dynamics	17
	The role of the teacher	75
	Cooperation learning	34

Σχήμα 1. Γενικές Θεματικές Κατηγορίες

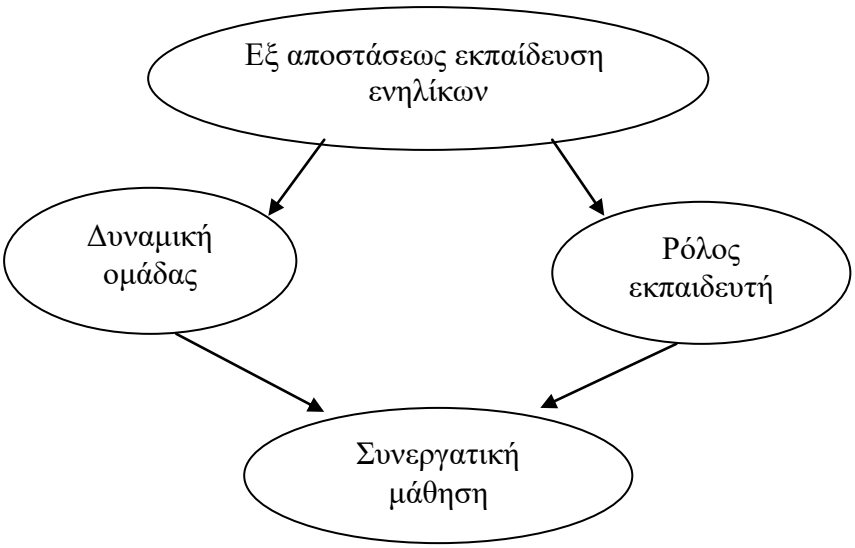

Πίνακας 3. Θεματικές κατηγορίες

Θεματικές κατηγορίες	**Αριθμός κειμένων**	**Ποσοστό %**
Δυναμική ομάδας – Team dynamics	51	14
Ρόλος εκπαιδευτή - The role of the teacher	99	27
Συνεργατική μάθηση - Cooperative learning	112	30
Εξ αποστάσεως εκπαίδευση	108	29

Σχήμα 2. Θεματικές κατηγορίες σε μορφή διαγράμματος – πίτας

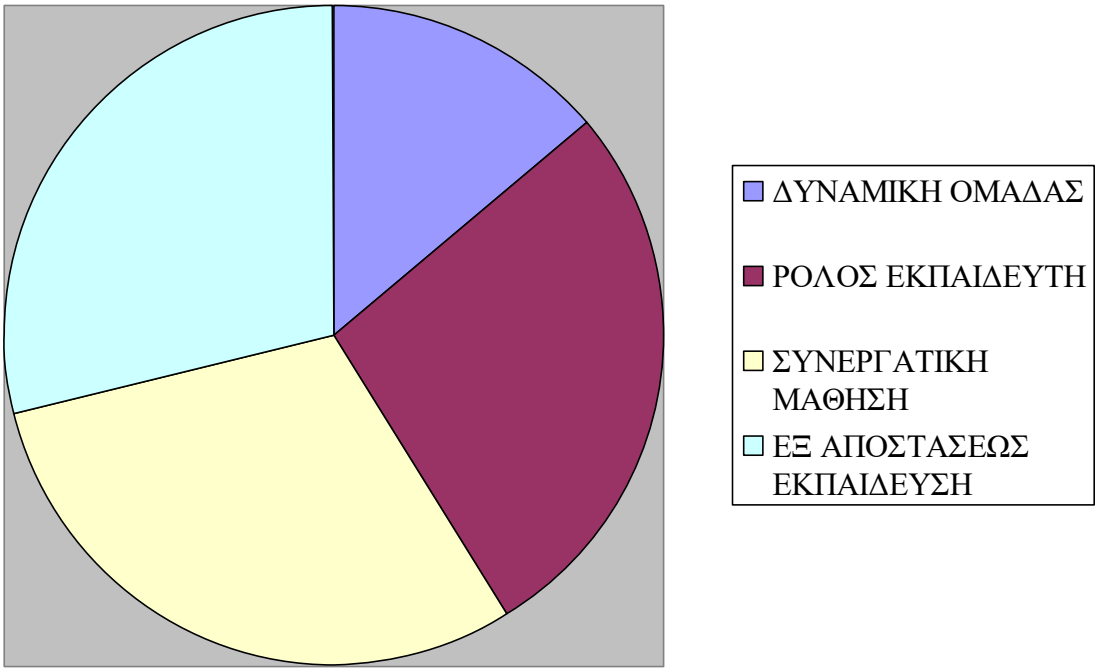

2.3. Κριτήρια Εισαγωγής-Αποκλεισμού

Εντοπίσθηκαν περίπου 370 έρευνες, άρθρα και εργασίες από τις οποίες 32 πληρούσαν τα κριτήρια εισαγωγής που περιγράφονται στον Πίνακα 4.

Πίνακας 4. Κριτήρια εισαγωγής ερευνών στην ανασκόπηση

Κριτήριο	**Κριτήριο εισαγωγής**
Τύπος δημοσίευσης	Άρθρα, έρευνες, εργασίες
Έτος δημοσίευσης	2005-2019
Περιεχόμενο	Ο ρόλος του εκπαιδευτή. Η δυναμική της ομάδας των ενηλίκων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η συνεργατική μάθηση κι επίδοση των εκπαιδευομένων. Η χρήση των ΤΠΕ.
Μεθοδολογικός σχεδιασμός	Εμπειρικά και βιβλιογραφικά άρθρα κάθε μεθοδολογικού σχεδιασμού και περιγραφικών επισκοπήσεων.
Πλαίσιο και υπόβαθρο έρευνα	Ομάδες ενηλίκων. Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Γλώσσα συγγραφής	Ελληνικά και Αγγλικά

Επιπλέον, στον παρακάτω πίνακα (Πίνακας 5) περιγράφεται ο συνολικός αριθμός των λέξεων/φράσεων – κλειδί για καθεμία από τα 32 άρθρα που εντοπίστηκαν.

Πίνακας 5. Συσχέτιση των υπό μελέτη άρθρων με τις αντίστοιχες λέξεις – κλειδιά

Λέξεις/ Φράσεις κλειδιά	**Αριθμός άρθρων**
Δυναμική ομάδας	6
Team dynamics	2
Ρόλος εκπαιδευτή	3
The role of the teacher	3
Συνεργατική μάθηση	5
Cooperative learning	2
Εξ αποστάσεως εκπαίδευση	11
ΣΥΝΟΛΟ	**32**

Πίνακας 6. Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης

Τίτλος	**Έτος**	**Κριτήριο**
Στοχαστικο-Κριτικά Μοντέλα Επαγγελματικής Ανάπτυξης και Επιμόρφωσης στην Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: μια πρόταση με Πολυμορφική Διάσταση	2009	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Ωρίμανση και δυναμική ομάδας: συμβολή στη συμβουλευτική νέων	2006	Δυναμική ομάδας
Η τηλεδιάσκεψη στην υπηρεσία της δια βίου μάθησης και της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: παιδαγωγικές εφαρμογές συνεργατικής μάθησης από απόσταση στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση	2008	Συνεργατική μάθηση
Handbook for team-based qualitative research	2008	Team dynamics
Εισαγωγή των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας (ΤΠΕ) στην εκπαίδευση: παιδαγωγικές εφαρμογές των ΤΠΕ	2009	Συνεργατική μάθηση
Social studies worksheets don’t grow dendrites: 20 instructional strategies that engage the brain	2012	Cooperative learning

Πίνακας 7. Πλατφόρμα ηλεκτρονικών πρακτικών συνεδρίων της υπηρεσίας ePublishing του ΕΚΤ

Τίτλος	Έτος	Κριτήριο
ΤΠΕ και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην υπηρεσία της Δια Βίου Μάθησης. Πρόσβαση στη γνώση ή ένας νέος ψηφιακός δυϊσμός;	2009	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Επικοινωνία στην εκπαίδευση από απόσταση: Ο ρόλος του διδάσκοντος	2016	Ρόλος εκπαιδευτή
Distance Learning: Some parallels with conventional learning and administrative principles	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Η συνεργατική μάθηση ως εργαλείο υποστήριξης φοιτητών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης	2017	Συνεργατική μάθηση
Παράγοντες που επηρεάζουν την ενσωμάτωση των ΤΠΕ ή την υιοθέτηση του eLearning στην εκπαιδευτική διαδικασία σε ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης: βιβλιογραφική ανασκόπηση ερευνών	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Implementation and optimization of an e-Learning Community for Language Teachers	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Ηλεκτρονική μάθηση: η πολυσημία και πολυπλοκότητα της έννοιας	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Προϋποθέσεις Ποιοτικής Εξ Αποστάσεως Επαγγελματικής Κατάρτισης: Η περίπτωση των ΚΕΚ Πανεπιστημίου Πατρών	2017	Δυναμική ομάδας
Η αναγκαιότητα ύπαρξης δια ζώσης Ομαδικών Συμβουλευτικών Συναντήσεων (ΟΣΣ) σε προγράμματα Ανοικτής και εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης (ΑεξαΕ)	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Πώς θεωρητικές έννοιες της εξΑΕ πραγματώνονται σε δράσεις μέσα από την ίδια τη διδασκαλία τους: Μεθοδολογικοί Σχεδιασμοί	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Ο «λόγος» μελών Δ.Ε.Π. του ΕΑΠ για την παροχή εξ αποστάσεως εκπαίδευσης με τη χρήση των MOOCs: Παιδαγωγικοί ρόλοι και αλληλεπίδραση μεταξύ διδάσκοντα - διδασκόμενων	2017	Role of teacher
Μετασχηματισμός κειμένου και παραγωγή επικαιροποιημένου εκπαιδευτικού υλικού για εξΑΕ μέσα από διαδικασίες συνεργασίας, αλληλεπίδρασης &συνδημιουργίας.	2017	Cooperative learning

Μελέτη περίπτωσης ομάδας φοιτητών της Θ.Ε. ΕΠΑ65 του Α.Π.ΚΥ.		
Συμπληρωματική εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και συνεργατική μάθηση μέσω περιβαλλόντων συνδιαμόρφωσης περιεχομένου	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Ο ρόλος των ΤΠΕ στην υποστήριξη φοιτητών εξ Αποστάσεως εκπαίδευσης. Μια συνεργατική εργασία φοιτητών της Θεματικής Ενότητας Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (ΕΚΠ65) του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου το έτος 2018-2019	2019	Δυναμική ομάδας
Εξ Αποστάσεως Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών από το 4^{ο} ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Κ.Μακεδονίας. Εφαρμογή, αποτίμηση και προοπτική	2019	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Επαναπροσδιορίζοντας το ρόλο των ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: το παράδειγμα του γλωσσικού μαθήματος της Έκθεσης	2019	Role of teacher

Πίνακας 8. Περιοδικό Ανοικτή Εκπαίδευση

Τίτλος	**Έτος**	**Κριτήριο**
Μια σύνθετη διδακτική παρέμβαση στα πλαίσια ενός υβριδικού – ομδοσυνεργατικού μαθησιακού περιβάλλοντος με τη χρήση της δικτυακής τεχνολογίας	2009	Δυναμική ομάδας
Επίδραση της τηλεδιάσκεψης στη μαθησιακή διαδικασία του ΕΑΠ. Απόψεις φοιτητών και ΣΕΠ των ΘΕ ΕΚΠ 65 – ΕΚΕ 50	2010	Δυναμική ομάδας
Επικοινωνία Καθηγητή – Συμβούλου και φοιτητών στις Σπουδές από απόσταση: Απόψεις φοιτητών στο πλαίσιο της Θ.Ε.ΕΚΠ65 του Ε.Α.Π.	2010	Ρόλος εκπαιδευτή
Η σημασία των θεωριών μάθησης στο πλαίσιο των ΤΠΕ στην εκπαίδευση	2011	Συνεργατική μάθηση
Η επικοινωνία διδάσκοντα και διδασκόμενων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Μελέτη περίπτωσης στο Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών του Κ.Ε.Ε.ΕΝ.ΑΠ.	2011	Δυναμική ομάδας
Ο ρόλος του διδάσκοντα στην υποστήριξη της αυτονομίας στην εξ αποστάσεως μαθησιακή διαδικασία	2013	Συνεργατική μάθηση
Η έρευνα για την ΕξΑΕ με τη χρήση των ΤΠΕ (e-learning) στο Ελληνικό Τυπικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Ανασκόπηση και προοπτικές για την Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.	2014	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης και μάθησης: Διερεύνηση των απόψεων και στάσεων εκπαιδευομένων που συμμετείχαν σε προγράμματα επιμόρφωσης/κατάρτισης μικτής εκπαίδευσης του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ	2017	Ρόλος εκπαιδευτή
The Importance of “Teaching Presence” and the New Role of the Teacher in Contemporary Learning Environments Focusing on Pedagogical Exploitation of Interactive Videoconferencing	2019	Team dynamics
Τα Χαρακτηριστικά και ο Ρόλος των Καθηγητών – Συμβούλων ως Παράγοντας Ικανοποίησης των Φοιτητών στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση	2019	Role of teacher

2.4. Περιγραφή Εκπαιδευτικού Υλικού

Το εκπαιδευτικό υλικό που προκύπτει στο πλαίσιο της παρούσας βιβλιογραφικής ανασκόπησης αναρτήθηκε επιπλέον στην δωρεάν πλατφόρμα ηλεκτρονικής μάθησης «Chamilo». Η πλατφόρμα Chamilo είναι συμβατή με τις αρχές και τους σκοπούς της ασύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, καθώς ο χρήστης έχει τη δυνατότητα πρόσβασης στο εκπαιδευτικό υλικό σε χρόνο και χώρο που ο ίδιος ορίζει. Το υλικό στο Chamilo δημιουργήθηκε μέσω της βοήθειας του εργαλείου H5P που αποτελεί ένα δωρεάν, ανοικτού κώδικα (open source), online εργαλείο δημιουργίας διαδραστικού περιεχομένου σε HTML5. Το H5P διευκολύνει τη δημιουργία, κοινή χρήση και επαναχρησιμοποίηση περιεχομένου και εφαρμογών HTML5, με δυνατότητα δημιουργίας εμπλουτισμένων και διαδραστικών εμπειριών στο διαδίκτυο, ενώ επίσης παρέχει τη δυνατότητα δημιουργίας και επεξεργασίας διαδραστικών βίντεο, παρουσιάσεων, παιχνιδιών κ.ά.

Καθώς το ζήτημα της δυναμικής της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και η στάση του εκπαιδευτή αποτελεί το βασικό πυλώνα της παρατιθέμενης εργασίας, ο τίτλος του ψηφιακού εκπαιδευτικού μαθήματος που δημοσιεύθηκε στην πλατφόρμα Chamilo ορίστηκε ως «Η δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και ο ρόλος του εκπαιδευτή», ενώ οι τρεις επιμέρους διδακτικές ενότητες του μαθήματος ακολούθησαν τη μορφή και το περιεχόμενο των τριών ερευνητικών ερωτημάτων που τίθενται στην εν λόγω ανασκόπηση.

Πιο συγκεκριμένα, η πρώτη διδακτική ενότητα του μαθήματος φέρει τον τίτλο «Με ποιο τρόπο ο εκπαιδευτής μπορεί να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;» το οποίο αποτελεί και το πρώτο ερευνητικό ερώτημα της ανασκόπησης. Η ενότητα περιλαμβάνει συνολικά 20 (είκοσι) διαφάνειες σε μορφή παρουσίασης, στις οποίες παρουσιάζονται, μεταξύ άλλων, η εισαγωγή στο περιεχόμενο του μαθήματος, οι στόχοι, τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα και στη συνέχεια απαντάται με σαφήνεια το ερώτημα με βάση τα αποτελέσματα που εκτιλλύσονται στη συγκεκριμένη βιβλιογραφική ανασκόπηση. Ειδικότερα, σε σχέση με το εν λόγω ερώτημα, δίνεται προσοχή στη συμβολή των εννοιών της γνωστικής παρουσίας, του συνεργατικού περιβάλλοντος και των αρχών της κοινωνιοπολιτισμικής θεωρίας. Μάλιστα, για τη βέλτιστη κατανόηση και εμπέδωση του διδακτικού περιεχομένου και του ερωτήματος, παρουσιάζονται ορισμένες δραστηριότητες και μικρές ασκήσεις. Μερικά χαρακτηριστικά στιγμιότυπα με εικόνες οθόνης από την πρώτη διδακτική ενότητα έχουν ως εξής:

Εικόνα 1. Η αρχική σελίδα της πρώτης διδακτικής ενότητας

Στην Εικόνα 1 απεικονίζεται το εξώφυλλο της πρώτης διδακτικής ενότητας, το οποίο περιλαμβάνει το βασικό αντικείμενο συζήτησης σε συνδυασμό με μια εικόνα που προσελκύει το ενδιαφέρον των αναγνωστών.

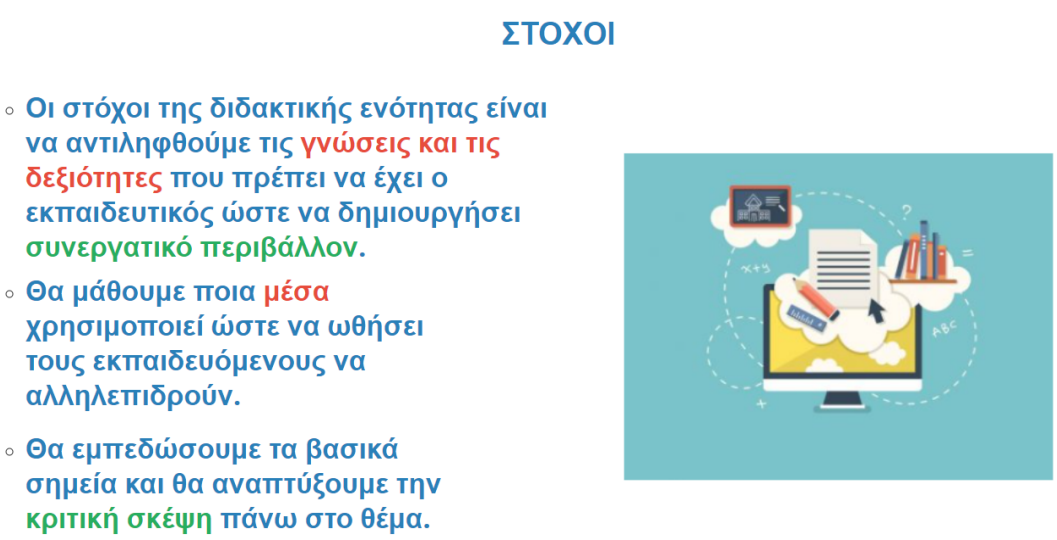

Εικόνα 2. Στόχοι της πρώτης διδακτικής ενότητας

Στην Εικόνα 2 παρουσιάζονται οι στόχοι της πρώτης διδακτικής ενότητας. Εκτός από εικόνες, η πλατφόρμα Chamilo παρέχει τη δυνατότητα τροποποίησης και εγχρωμάτισης γραμμάτων στα οποία ο εκπαιδευτής επιθυμεί να δώσει έμφαση.

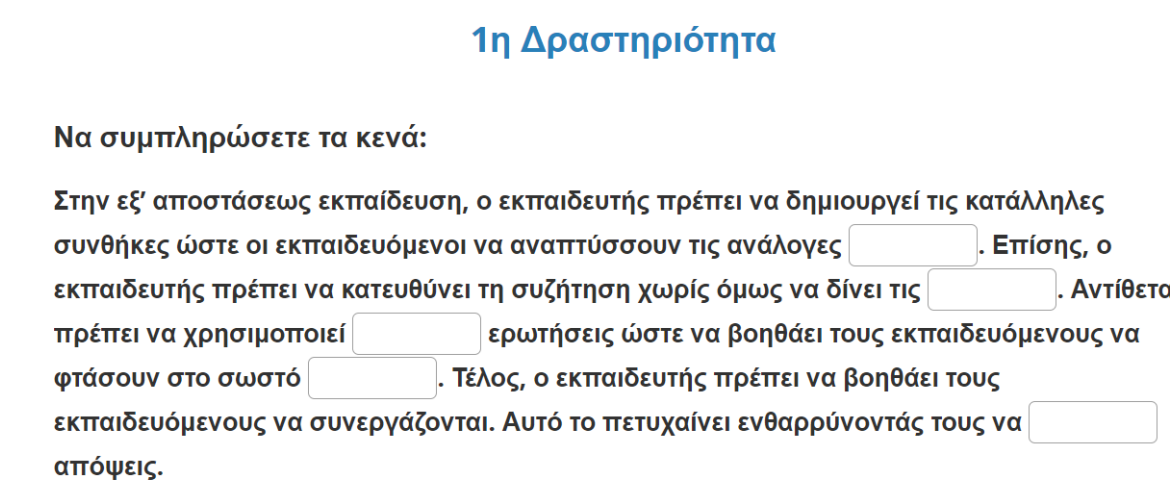

Εικόνα 3. Δραστηριότητα εμπέδωσης υλικού της πρώτης διδακτικής ενότητας

Στην Εικόνα 3 περιγράφεραι μια δραστηριότητα εμπέδωσης του υλικού που διδάχθηκε. Η δραστηριότητα αφορά σε άσκηση συμπλήρωσης κενών, η οποία βοηθά τον εκπαιδευόμενο να αφομοιώσει το υλικό και να το κατανοήσει εις βάθος.

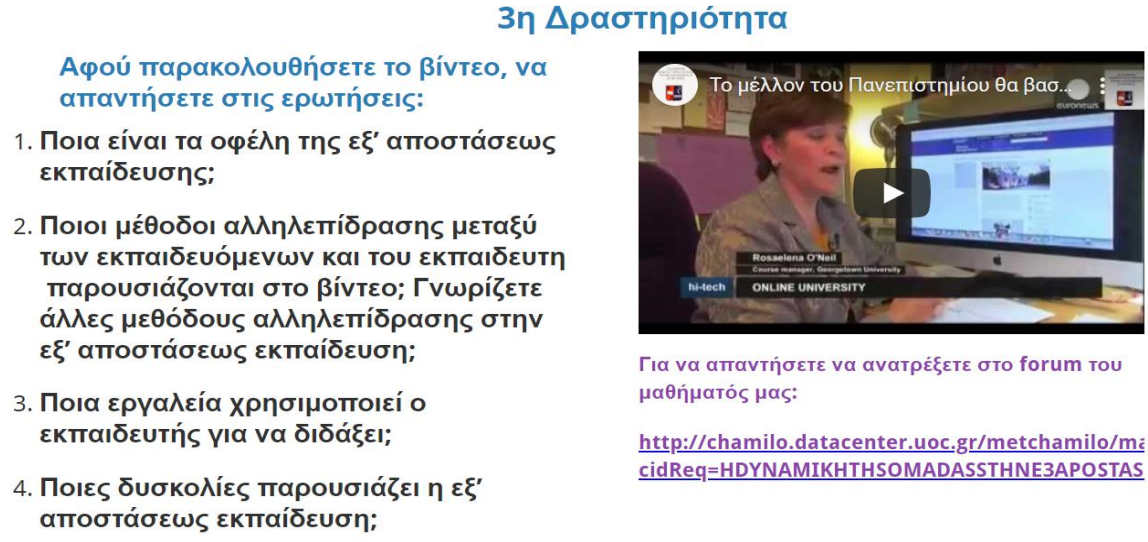

Εικόνα 4. Δραστηριότητα βασιζόμενη σε οπτικοακουστικό υλικό

Επιπλέον, η Εικόνα 4 παρουσιάζει μια ακόμη δραστηριότητα στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να παρακολουθήσουν ένα εκπαιδευτικό βίντεο, το οποίο βασίζεται στη διδακτική ύλη και στη συνέχεια να απαντήσουν σε συγκεκριμένες ερωτήσεις, μεταβαίνοντας στο forum του ψηφιακού μαθήματος. Στη συγκεκριμένη, λοιπόν, ενότητα ενισχύεται η διαθεματική προσέγγιση της

γνώσης, καθώς ο εκπαιδευόμενος έχει τη δυνατότητα παρακολούθησης του ψηφιακού υλικού σε συνδυασμού με ακουστικό υλικό.

Σχετικά με τη δεύτερη διδακτική ενότητα, χρησιμοποιείται ο τίτλος «Με ποιο τρόπο μπορεί ο εκπαιδευτής να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;» που αποτελεί το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα της παρούσας εργασίας. Η ενότητα περιλαμβάνει 15 (δεκαπέντε) διαφάνειες σε μορφή παρουσίασης, ενώ όσον αφορά τη δομή, ακολουθείται το πρότυπο της πρώτης διδακτικής ενότητας (εισαγωγή, στόχοι, μαθησιακά επιτεύγματα κ.τ.λ). Ως προς την απάντηση στο ερώτημα που τίθεται, το περιεχόμενο των διαφανειών δείχνει σημαντικό ενδιαφέρον για τα χαρακτηριστικά, τη στάση και τις δεξιότητες του εκπαιδευτή, με βάση τα αποτελέσματα που προκύπτουν από την παρατιθέμενη ανασκόπηση. Τέλος, οι δραστηριότητες που παρουσιάζονται παρακάτω μέσω στιγμιοτύπων εικόνων οθόνης εμβαθύνουν τη γνώση σχετικά με το αντικείμενο ενδιαφέροντος, εμπλουτίζουν το εκπαιδευτικό υλικό και το καθιστούν περισσότερο κατανοητό και ενδιαφέρον.

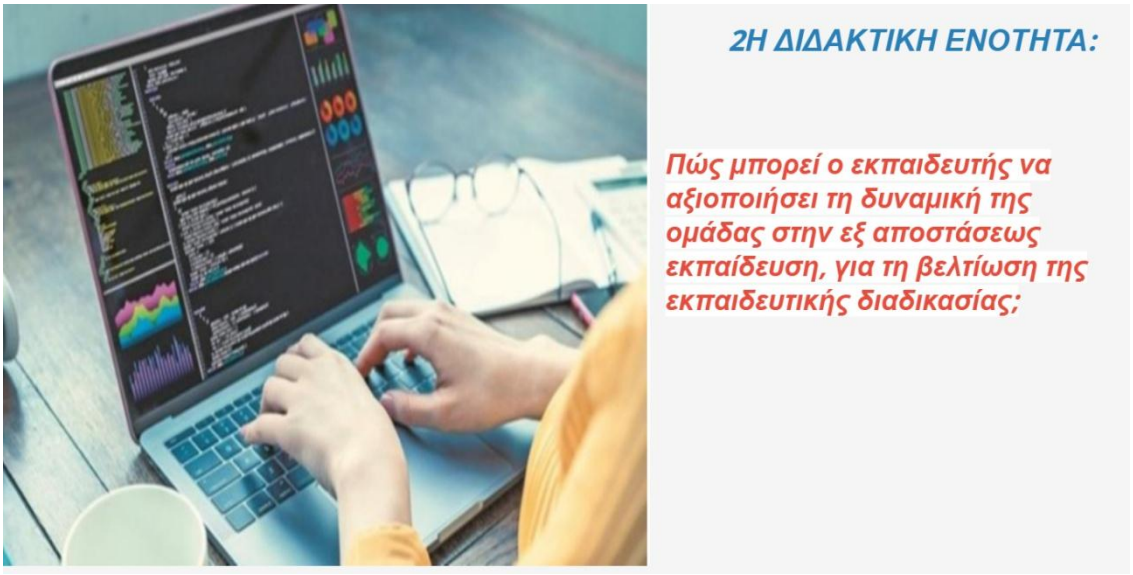

Εικόνα 5. Η αρχική σελίδα της δεύτερης διδακτικής ενότητας

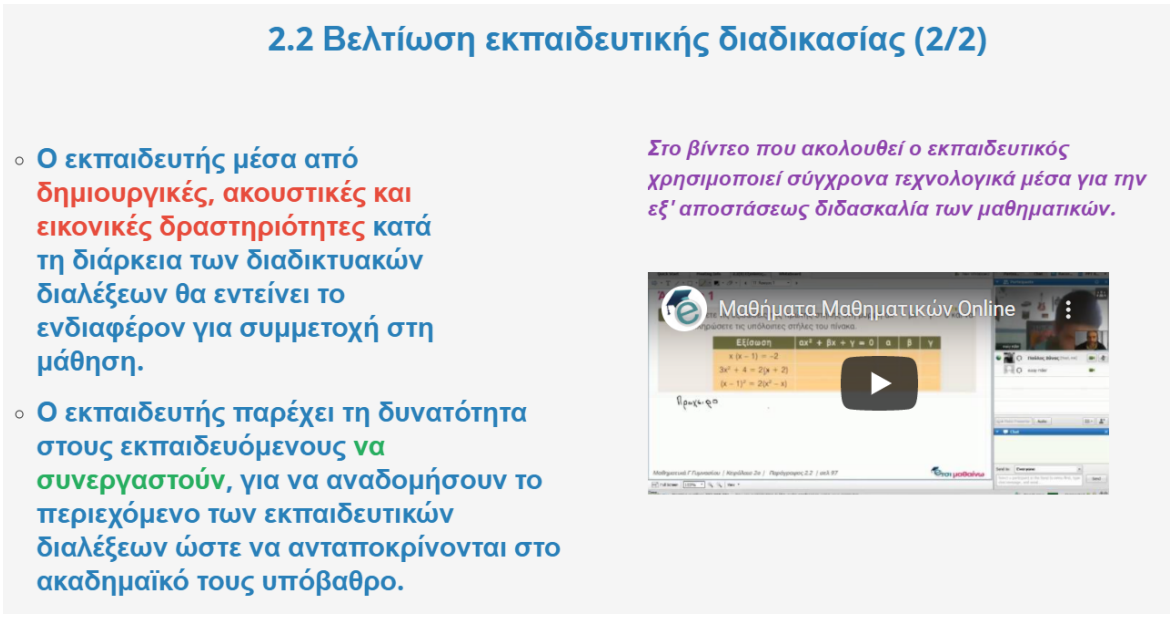

Εικόνα 6. Παρουσίαση υλικού σε συνδυασμό με εκπαιδευτικό βίντεο

Η Εικόνα 6 περιλαμβάνει, εκτός από το ψηφιακό γραπτό υλικό, επιπλέον οπτικοακουστικό βίντεο και ηχητικά εφέ που αποτελούν συμπληρωματικό στοιχείο στη διαδικασία της μάθησης και βοηθά τον εκπαιδευόμενο να οργανώσει τις γνώσεις του.

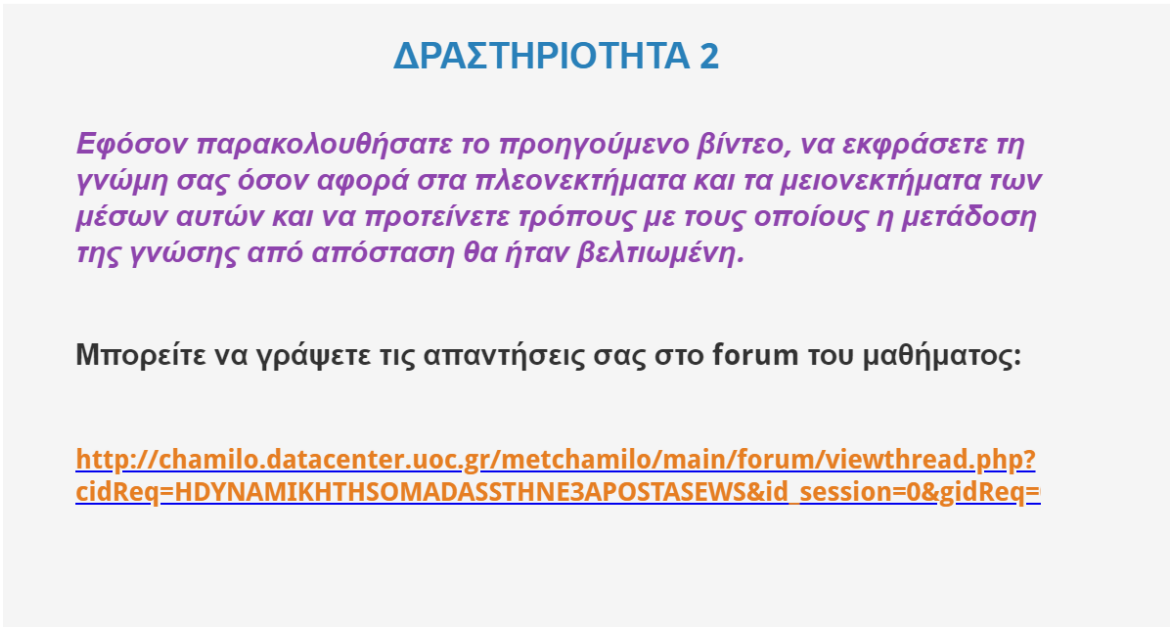

Εικόνα 7. Παρουσίαση δραστηριότητας εμπέδωσης στη δεύτερη διδακτική ενότητα

Η Εικόνα 7 περιλαμβάνει μια διαδραστική δραστηριότητα, κατά τη διάρκεια της οποίας οι εκπαιδευόμενοι, εφόσον παρακολουθήσουν ένα βίντεο θα πρέπει να περιηγηθούν στο forum του μαθήματος και να απαντήσουν σε μια ερώτηση κατανόησης. Η άσκηση αυτή

είναι σημαντική, καθώς ενεργοποιεί τη γνωστική αντίληψη των διδασκομένων σχετικά με το περιεχόμενο της διδακτέας ύλης της δεύτερης ενότητας.

Αναφορικά με την τρίτη διδακτική ενότητα, αυτή παρουσιάζεται με τίτλο «Συνδέεται η δυναμική της ομάδας με τις επιδόσεις των εκπαιδευομένων και τα αποτελέσματα της μάθησης;» και βασίζεται στο περιεχόμενο και τη δομή των αποτελεσμάτων του τρίτου ερευνητικού ερωτήματος της εργασίας. Ειδικότερα, η εν λόγω ενότητα απαρτίζεται από 15 (δεκαπέντε) διαφάνειες σε μορφή παρουσίασης και περιλαμβάνει εισαγωγικά στοιχεία που αφορούν στο μαθησιακό υλικό, το σκοπό, τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, την παρουσίαση του κεντρικού υλικού σε συνδυασμό με διαδραστικές δραστηριότητες και τέλος τη σύνοψη της διδακτικής ενότητας. Σχετικά με το ερώτημα που τίθεται, το περιεχόμενο παρουσίασης του βασικού διδακτικού υλικού επικεντρώνεται στη χρήση των MOOcs και το ρόλο του εκπαιδευτή στα πλαίσια της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Ορισμένα χαρακτηριστικά στιγμιότυπα εικόνων οθόνης που αξίζει να δοθεί έμφαση είναι τα εξής:

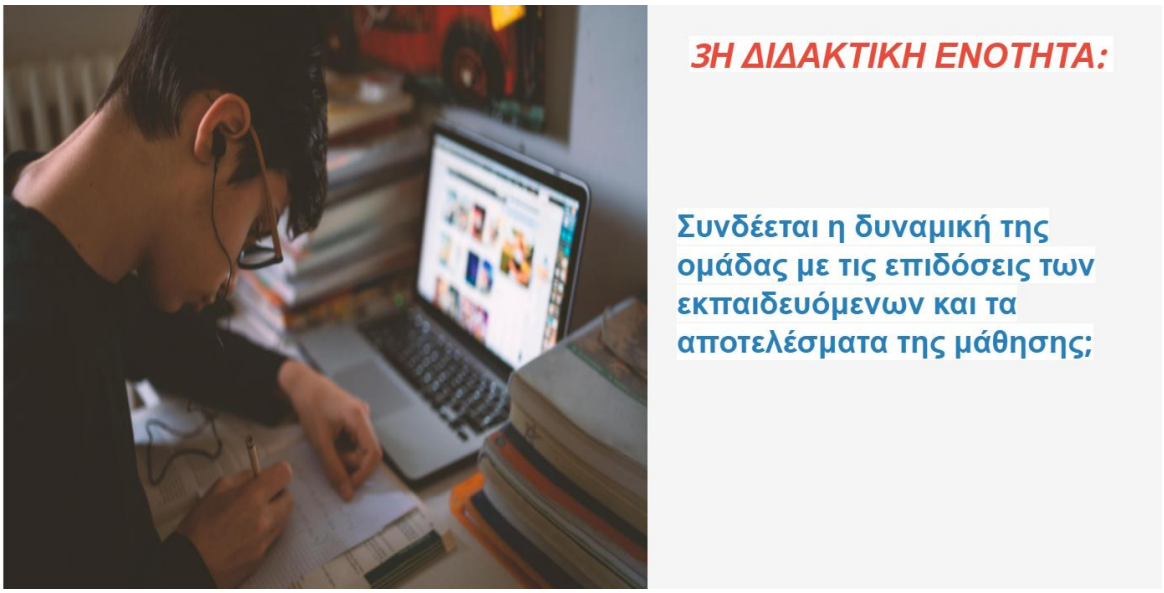

Εικόνα 8. Η αρχική σελίδα της τρίτης διδακτικής ενότητας

Στην Εικόνα 8 απεικονίζεται το εξώφυλλο της τελευταίας διδακτικής ενότητας, το οποίο περιλαμβάνει το βασικό αντικείμενο συζήτησης σε συνδυασμό με μια εικόνα που προσελκύει το ενδιαφέρον των διδασκομένων.

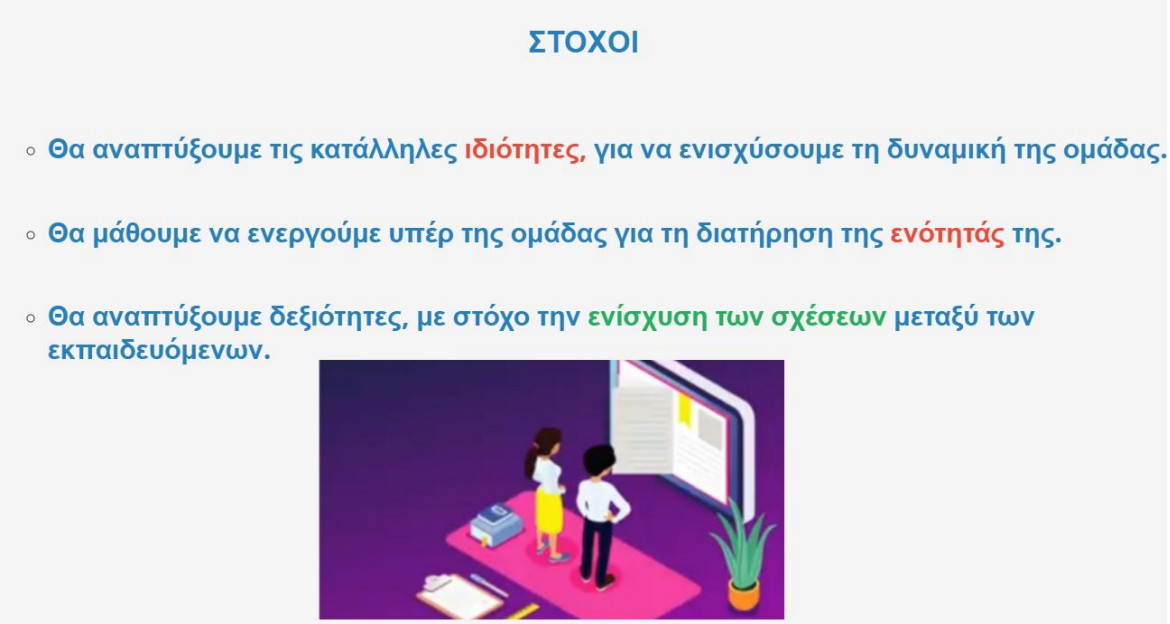

Εικόνα 9. Στόχοι της τρίτης διδακτικής ενότητας

Όσον αφορά την Εικόνα 9, αυτή προσδιορίζει τους στόχους της τελευταίας διδακτικής ενότητας. Παρατηρείται πως η πλατφόρμα Chamilo μέσω της χρήσης του εργαλείου H5P παρέχει τη δυνατότητα εισαγωγής εικόνων, κεφαλαιοποίησης και εγχρωμάτισης κειμένου που καθιστούν πιο «ζωντανή» την παρουσίαση του διδακτικού περιεχομένου.

Εικόνα 10. Δραστηριότητα τρίτης διδακτικής ενότητας

Τέλος, η Εικόνα 10 απεικονίζει μια δραστηριότητα που προσφέρεται στο ψηφιακό μάθημα της πλατφόρμας Chamilo. Οι χρήστες έχουν την ευκαιρία να παρακολουθήσουν ένα εκπαιδευτικό βίντεο και στη συνέχεια να απαντήσουν σε ένα ερώτημα κριτικής σκέψης, εκφέροντας παράλληλα την προσωπική τους θέση. Η δραστηριότητα αυτή είναι επίσης διαδραστική, αφού περιέχει ηχητικά εφέ και υπερσυνδέσμους, στους οποίους μπορούν να συνδεθούν οι εκπαιδευόμενοι, ώστε να αναπτύξουν γραπτώς τις απαντήσεις τους.

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να σημειωθεί ότι όσον αφορά την ποιότητα και τη δομή παρουσίασης του υλικού, έγινε προσπάθεια να ακολουθηθεί το πρότυπο της μαθητοκεντρικής γνωσιακής τάσης, βασικό χαρακτηριστικό της οποίας είναι η διευκόλυνση και η υποστήριξη του εκπαιδευόμενου προκειμένου να δομήσει ο ίδιος τη γνώση, αναλαμβάνοντας ενεργητικό ρόλο στη μαθησιακή του προσπάθεια. Ακόμη, δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στις αρχές ανάπτυξης ψηφιακού εκπαιδευτικού υλικού (Χατζηδάκη, Σπαντιδάκης, & Αναστασιάδης, 2014) και στις αρχές δημιουργίας εκπαιδευτικού υλικού (Σπανακά & Λιοναράκης, 2017).

Κεφάλαιο 3. Αποτελέσματα βιβλιογραφικής ανασκόπησης

Οι 32 εμπειρικές και βιβλιογραφικές έρευνες και άρθρα που πληρούν τα παραπάνω κριτήρια καταγράφουν τα κύρια αποτελέσματα όσον αφορά το ρόλο του εκπαιδευτή και τη δυνατότητά του να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας, τη συμβολή της δυναμικής της ομάδας στην εκπαιδευτική διαδικασία, στη διαδικασία μάθησης και επίδοσης των εκπαιδευόμενων. Παρακάτω ακολουθούν οι πίνακες και τα αποτελέσματα για κάθε ένα ερευνητικό ερώτημα αντίστοιχα.

3.1. Πρώτο ερευνητικό ερώτημα

Πίνακας 9. Θεματικός κατάλογος άρθρων για το πρώτο ερευνητικό ερώτημα

Άρθρα	Έτη	Κριτήρια
Ωρίμανση και δυναμική ομάδας: συμβολή στη συμβουλευτική νέων	2006	Δυναμική Ομάδας
Η τηλεδιάσκεψη στην υπηρεσία της δια βίου μάθησης και της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: παιδαγωγικές εφαρμογές συνεργατικής μάθησης από απόσταση στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση	2008	Συνεργατική μάθηση
Στοχαστικο-Κριτικά Μοντέλα Επαγγελματικής Ανάπτυξης και Επιμόρφωσης στην Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: μια πρόταση με Πολυμορφική Διάσταση Ωρίμανση και δυναμική ομάδας: συμβολή στη συμβουλευτική νέων	2009	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Η σημασία των θεωριών μάθησης στο πλαίσιο των ΤΠΕ στην εκπαίδευση	2011	Συνεργατική μάθηση
Social studies worksheets don't grow dendrites: 20 instructional strategies that engage the brain	2012	Cooperative learning
Η έρευνα για την ΕξΑΕ με τη χρήση των ΤΠΕ (e-learning) στο Ελληνικό Τυπικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Ανασκόπηση και προοπτικές για την Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση	2014	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Implementation and optimization of an e-Learning Community for Language Teachers	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Η αναγκαιότητα ύπαρξης δια ζώσης Ομαδικών Συμβουλευτικών Συναντήσεων (ΟΣΣ) σε προγράμματα Ανοικτής και εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης (ΑεξαΕ)	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Παράγοντες που επηρεάζουν την ενσωμάτωση των ΤΠΕ ή την υιοθέτηση του eLearning στην εκπαιδευτική διαδικασία σε ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης: βιβλιογραφική ανασκόπηση ερευνών	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Πώς θεωρητικές έννοιες της εξΑΕ πραγματώνονται σε δράσεις μέσα από την ίδια τη διδασκαλία τους: Μεθοδολογικοί Σχεδιασμοί	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Distance Learning: Some parallels with conventional learning and administrative principles	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Συμπληρωματική εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και συνεργατική μάθηση μέσω περιβαλλόντων συνδιαμόρφωσης περιεχομένου	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Προϋποθέσεις Ποιοτικής Εξ Αποστάσεως Επαγγελματικής Κατάρτισης: Η περίπτωση των ΚΕΚ Πανεπιστημίου Πατρών	2017	Δυναμική ομάδας
Ο ρόλος των ΤΠΕ στην υποστήριξη φοιτητών εξ Αποστάσεως εκπαίδευσης. Μια συνεργατική εργασία φοιτητών της Θεματικής Ενότητας Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (ΕΚΠ65) του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου το έτος 2018-2019	2019	Δυναμική ομάδας

Αναφορικά με το ερώτημα «Με ποιο τρόπο μπορεί ο εκπαιδευτής να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;» τα αποτελέσματα των παρατιθέμενων άρθρων, ερευνών και εργασιών αναδεικνύουν το λειτουργικό – καθοδηγητικό ρόλο του εκπαιδευτή. Πιο αναλυτικά, το άρθρο «Μονάδες Τηλεδιάσκεψης και η Διδακτική Αξιοποίησή τους στη Διαδικτυακή Εκπαίδευση» που δημοσιεύτηκε στο βιβλίο «Η Τηλεδιάσκεψη στην υπηρεσία της Διά Βίου Μάθησης και της Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (2008)» και αφορούσε στο θέμα «Παιδαγωγικές Εφαρμογές Συνεργατικής Μάθησης από Απόσταση στην Ελληνική Τριτοβάθμια Εκπαίδευση» αναφέρει πως αναπόσπαστα στάδια της πορείας προς τη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος συνεργασίας

στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτελούν οι ικανότητες του εκπαιδευτή να δημιουργήσει τις συνθήκες που να επιτρέπουν την άσκηση δεξιοτήτων από τους εκπαιδευόμενους, την αξιολόγηση – ανατροφοδότησή τους καθώς και την προσαρμογή του παραδοσιακού τρόπου διδασκαλίας για την περαιτέρω πρακτική άσκηση των δεξιοτήτων που αναπτύχθηκαν. Σε αυτό το πλαίσιο, ο εκπαιδευτής παρακολουθεί, υποστηρίζει, διερευνά, κατευθύνει και διαμεσολαβεί αλλά δε δίνει τις σωστές απαντήσεις, καθώς μόνο έτσι μπορεί να δοθεί η ευκαιρία ανάπτυξης διερευνητικού διαλόγου και συνεργατικής μάθησης.

Παρόμοιες θέσεις εκφέρονται και στην εργασία των Μυστακίδη, Κωστόπουλο και Αμανατίδη (2017) «Προϋποθέσεις Ποιοτικής Εξ Αποστάσεως Επαγγελματικής Κατάρτισης: Η περίπτωση του ΚΕΚ Πανεπιστημίου Πατρών», το περιεχόμενο της οποίας αναπτύχθηκε στα πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση με σκοπό την ανίχνευση των προϋποθέσεων και των κριτηρίων για μια ποιοτική εξ αποστάσεως εκπαίδευση σύμφωνα με το μοντέλο της μεικτής μάθησης. Μια απ' τις προϋποθέσεις που διατυπώθηκαν αφορούσε τον καθοδηγητικό – υποστηρικτικό ρόλο του εκπαιδευτή, ο οποίος για να διαμορφώσει ένα συνεργατικό κλίμα ενθαρρύνει την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των εκπαιδευομένων και την ανάπτυξη ενός ποιοτικού διαλόγου γύρω από ένα θέμα.

Ανάλογες απόψεις εκτυλίσσονται και στο άρθρο των Νικολάου, Μίχη, Φιλιππουπολίτου και Φραγκάκη (2017) «Πώς θεωρητικές έννοιες της εξΑΕ πραγματώνονται σε δράσεις μέσα από την ίδια τη διδασκαλία τους: Μεθοδολογικοί Σχεδιασμοί», το οποίο δημοσιεύτηκε στα πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοιχτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Μεταξύ άλλων, το άρθρο εστιάζει το ενδιαφέρον στη βιωμένη εμπειρία των μεταπτυχιακών φοιτητών της Θεματικής Ενότητας (Θ.Ε.) «Ανοικτή και εξΑΕ» (ΕΠΑ65) του Ανοιχτού Πανεπιστημίου Κύπρου κατά την ακαδημαϊκή περίοδο 2016-2017, οι οποίοι προτείνουν στους ακαδημαϊκούς υπεύθυνους, συντονιστές και καθηγητές – συμβούλους των εξ αποστάσεως προγραμμάτων σπουδών να τολμούν τις καινοτόμες δράσεις, να δοκιμάζουν το διαφορετικό, να εμπιστεύονται τους φοιτητές τους, να αλληλεπιδρούν μαζί τους, να στοχάζονται, να αυτοαξιολογούνται, να ανατροφοδοτούνται, να ανταλλάσσουν ιδέες και απόψεις, να μετασχηματίζουν την πρότερη γνώση και να αναδομούν μια νέα με απώτερο σκοπό τη δημιουργία ενός συνεργατικού περιβάλλοντος.

Επιπλέον, η εργασία των Γούτα, Αντωνίου και Παπαδάκη (2017) με τίτλο «Συμπληρωματική εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και συνεργατική μάθηση μέσω

περιβαλλόντων συνδιαμόρφωσης περιεχομένου» δημοσιεύτηκε στα πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Αφορά μια έρευνα η οποία έχει ως στόχο τη διερεύνηση του ρόλου της Γνωστικής Παρουσίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η Γνωστική Παρουσία περιγράφει την ικανότητα των συμμετεχόντων να κατανοούν τη νέα γνώση, μέσω της αλληλεπιδραστικής διερεύνησης που βιώνουν στο εξ αποστάσεως συνεργατικό περιβάλλον. Η έρευνα αυτή βασίστηκε σε ερωτηματολόγια και στην δημιουργία διαδικτυακής Κοινότητας Διερεύνησης (Col), ενώ πήραν μέρος 35 συμμετέχοντες από το νησί της Θάσου. Σχετικά με το ερώτημα «με ποιο τρόπο μπορεί ο εκπαιδευτής να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;» τα ερευνητικά πορίσματα επιβεβαίωσαν την υπόθεση για το σημαντικό ρόλο του εκπαιδευτή. Ο εκπαιδευτής θέτει ερωτήματα καθοδηγητικού τύπου, κατευθύνοντας τη συζήτηση σε πιο γόνιμα μονοπάτια, και ταυτόχρονα παρέχει συνεργατική κατανόηση νοήματος – εντοπίζοντας σημεία διαφωνίας και συμφωνίας στις απόψεις των συμμετεχόντων και στοχεύοντας στην επίτευξη της συναίνεσης και της κατανόησης – ενισχύοντας έτσι τη Γνωστική Παρουσία.

Ακόμα, στο άρθρο του Κιούκια (2017) «Distance Learning: Some parallels with conventional learning and administrative principles» που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Ένατου Διεθνούς Συνεδρίου της Ανοικτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης δίνεται για άλλη μια φορά έμφαση στις επικοινωνιακές δεξιότητες του εκπαιδευτή. Το συγκεκριμένο άρθρο επιχειρεί μέσω της σύγκρισης της συμβατικής και ασύγχρονης εκπαίδευσης να εντοπίσει τις βάσεις πάνω στις οποίες στηρίζεται η ασύγχρονη εκπαίδευση και η εξ αποστάσεως μάθηση. Ένα βασικό θεμέλιο για την αποτελεσματικότητα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης αποτελεί οι δεξιότητες του εκπαιδευτή, ο ρόλος του οποίου είναι καθοριστικός για τη δημιουργία ενός συνεργατικού περιβάλλοντος. Αναφορικά, λοιπόν, με το ερώτημα «με ποιο τρόπο μπορεί ο εκπαιδευτής να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;» το άρθρο αναφέρει πως αξιοποιώντας τις γνώσεις και δεξιότητές του ο εκπαιδευτής μπορεί να ενθαρρύνει τον εκπαιδευόμενο να παίρνει πρωτοβουλίες και να ξεκινά μια συζήτηση με τους υπολοίπους. Μάλιστα, ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δίνεται στα προσωπικά χαρακτηριστικά του εκπαιδευόμενου με σκοπό τη συμμετοχική αλληλεπίδραση. Πιο ειδικά, το άρθρο «Brain – compatible social studies instruction» του βιβλίου της Tate (2012) «Social studies worksheets don't grow dendrites: 20 instructional strategies that engage the brain» παρουσιάζει είκοσι στρατηγικές στο πλαίσιο της εκπαίδευσης τις οποίες είναι εφικτό να

χρησιμοποιήσει ο εκπαιδευτής ώστε να «διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση». Οι περισσότερες στρατηγικές εστιάζουν την προσοχή στις επικοινωνιακές δεξιότητες του εκπαιδευτή ώστε να ενισχύσει την αυτοπεποίθηση των εκπαιδευομένων, να αυξήσει το ενδιαφέρον για το αντικείμενο εκπαίδευσης και να δημιουργήσει ένα περιβάλλον συνεργασίας και ομαδικότητας. Φαίνεται, λοιπόν, πως ο ρόλος του εκπαιδευτή και η επάρκειά του σχετικά με τις γνώσεις και τις δεξιότητες που διαθέτει αποτελούν καθοριστικό παράγοντα για τη δημιουργία συνεργατικότητας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Από την άλλη, η έλλειψη γνώσεων και δεξιοτήτων του εκπαιδευτή δυσχεραίνει τη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Ενδεικτικά, η Βρατσάλη και Σοφός (2017) για το σκοπό του Ένατου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση πραγματοποίησαν μια βιβλιογραφική ανασκόπηση με τίτλο «Παράγοντες που επηρεάζουν την ενσωμάτωση των ΤΠΕ ή την υιοθέτηση του e-Learning στην εκπαιδευτική διαδικασία σε ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης: βιβλιογραφική ανασκόπηση ερευνών». Στόχος της εν λόγω ανασκόπησης ήταν η παρουσίαση διεθνών εμπειρικών και διδακτορικών διατριβών της τελευταίας δεκαετίας, τα οποία ανέλυαν τους παράγοντες που επηρεάζουν τους διδάσκοντες ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ενσωμάτωση των ΤΠΕ ή την υιοθέτηση του e-Learning στην εκπαιδευτική διαδικασία. Όσον αφορά το ερώτημα «Με ποιο τρόπο ο εκπαιδευτής μπορεί να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;» τα αποτελέσματα έδειξαν πως η έλλειψη ευκαιριών επιμόρφωσης, επαγγελματικής ανάπτυξης και οι ανεπαρκείς επικοινωνιακές και τεχνικές δεξιότητες του εκπαιδευτή αποτελούν προγνωστικό δείκτη για τη μείωση ενδιαφέροντος των εκπαιδευομένων και το μη συνεργατικό κλίμα. Υποδηλώνεται, επομένως, πως οι επαρκείς γνώσεις και δεξιότητες του εκπαιδευτή αποτελούν ένα απαραίτητο στοιχείο για την ανάπτυξη ενός συνεργατικού περιβάλλοντος.

Ο πολυσύνθετος ρόλος του εκπαιδευτή τονίζεται επίσης στο άρθρο των Λιοναράκη και Φραγκάκη (2009) «Στοχαστικο-Κριτικά Μοντέλα Επαγγελματικής Ανάπτυξης και Επιμόρφωσης στην Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: μια πρόταση με Πολυμορφική Διάσταση» που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Πέμπτου Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Στόχος του άρθρου είναι η παρουσίαση ενός εξ Αποστάσεως Στοχαστικο-Κριτικού Μοντέλου, το οποίο επικεντρώνεται στην ενσωμάτωση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας (ΤΠΕ) στην

εκπαιδευτική διαδικασία, προωθώντας έτσι την Πολυμορφική Εκπαίδευση. Όσον αφορά το πρώτο ερευνητικό ερώτημα της παρατιθέμενης εργασίας «Με ποιο τρόπο ο εκπαιδευτής μπορεί να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;» οι Λιοναράκης και Φραγκάκη (2009) επισημαίνουν πως οι εκπαιδευτικοί για να δημιουργήσουν ένα ομαδικό περιβάλλον αλληλεπίδρασης στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση οφείλουν να εφαρμόζουν ένα κριτικό-αναστοχαστικό μοντέλο, κεντρικός άξονας του οποίου είναι η ομαδοσυνεργατική δραστηριότητα. Το μοντέλο επιτρέπει την ανάπτυξη μιας βαθύτερης και ουσιαστικής σχέσης μεταξύ των εκπαιδευόμενων και του εκπαιδευτή με τους εκπαιδευομένους, όπου θα αλληλοβοηθούνται και θα αλληλεπιδρούν με κύριο στόχο τη μάθηση και απόκτηση γνώσεων.

Σε αυτό το πλαίσιο διαμόρφωσης συνεργατικής αλληλεπίδρασης, η Kapravelou (2011) προτείνει επιπλέον την εφαρμογή των αρχών της κοινωνιοπολιτισμικής θεωρίας. Το άρθρο της με τίτλο «Η σημασία των θεωριών μάθησης στο πλαίσιο των ΤΠΕ στην εκπαίδευση» δημοσιεύθηκε στο περιοδικό για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία και στοχεύει στην παρουσίαση, αξιολόγηση και σύγκριση ψυχολογικών και παιδαγωγικών θεωριών μάθησης που εφαρμόζονται στη διδασκαλία με τη χρήση υπολογιστών. Αναφορικά με το ερώτημα «Με ποιο τρόπο ο εκπαιδευτής μπορεί να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;» το άρθρο αναφέρει πως η βάση της κοινωνιοπολιτισμικής θεωρίας είναι το ομαδοσυνεργατικό περιβάλλον, η σημασία του ψυχοκοινωνικού πλαισίου μάθησης και η ολιστική μάθηση. Επομένως, όταν ο εκπαιδευτής εφαρμόζει τις αρχές της κοινωνιοπολιτισμικής θεωρίας ευνοεί τη δημιουργία ενός πλούσιου περιβάλλοντος αλληλεπίδρασης όπου ενθαρρύνονται οι ομαδικές εργασίες και αναπτύσσονται συμμετοχικές στρατηγικές μάθησης με σκοπό την ομαδική και προσωπική ανάπτυξη.

Εκτός των άλλων, το άρθρο «Ο ρόλος των ΤΠΕ στην υποστήριξη φοιτητών εξ Αποστάσεως εκπαίδευσης. Μια συνεργατική εργασία φοιτητών της Θεματικής Ενότητας Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (ΕΚΠ65) του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου το έτος 2018-2019» είναι αποτέλεσμα μιας συνολικής προσπάθειας καθηγητών, φοιτητών και διδακτόρων του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, το οποίο δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του δέκατου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση με σκοπό την αποτίμηση της χρήσης των ΤΠΕ στην υποστήριξη των φοιτητών που σπουδάζουν από απόσταση και την παρουσίαση των σχετικών

προβληματισμών. Αναφορικά με το ερώτημα «Με ποιο τρόπο μπορεί ο εκπαιδευτής να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;» το εν λόγω άρθρο τονίζει τον υποστηρικτικό – συμβουλευτικό ρόλο του εκπαιδευτή, ο οποίος για να δημιουργήσει ένα συνεργατικό κλίμα πρέπει να λειτουργεί περισσότερο ως «σύμβουλος», περιορίζοντας τα αυστηρά διδακτικά του καθήκοντα. Σε αυτό το πλαίσιο είναι δυνατό να καθιερώσει Ομαδικές Συμβουλευτικές Συναντήσεις (ΟΣΣ) με τους εκπαιδευομένους. Το άρθρο των Μοσχούρη και Αποστολάκη (2017) «Η αναγκαιότητα ύπαρξης δια ζώσης Ομαδικών Συμβουλευτικών Συναντήσεων (ΟΣΣ) σε προγράμματα Ανοικτής και εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης (ΑεξαΕ)» που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Ένατου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση τονίζει περαιτέρω τη σημασία των Ομαδικών Συμβουλευτικών Συναντήσεων στην ακαδημαϊκή και συναισθηματική υποστήριξη των εκπαιδευομένων και υποστηρίζει την καθοριστική τους αξία αναφέροντας ότι οι εν λόγω συναντήσεις δημιουργούν ένα αίσθημα εμπιστοσύνης στους εκπαιδευόμενους και την αίσθηση ότι ο εκπαιδευτής ενδιαφέρεται για τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος συνεργασίας. Παρόμοια άποψη εκφέρεται και στο άρθρο «Διεργασία και Δυναμική της Ομάδας – Συλλογή Δεδομένων» του βιβλίου «Ωρίμανση και δυναμική ομάδας: Συμβολή στη συμβουλευτική νέων» της Θεοδωράτου – Μπέκου (2006). Σκοπός είναι η παρουσίαση και κατανόηση των πλεονεκτημάτων της ομαδικής συμβουλευτικής. Ειδικότερα, τονίζεται πως η καθιέρωση ομαδικών συμβουλευτικών συναντήσεων στο πλαίσιο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι πολύ σημαντική για την αύξηση ενδιαφέροντος, αίσθησης «συνανήκειν» και ομαδικότητας των φοιτητών. Επομένως, ο εκπαιδευτής «μπορεί να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση» μέσω της δημιουργίας διαδικτυακών ομαδικών συμβουλευτικών συναντήσεων.

Σε συνέχεια των προηγουμένων, το άρθρο των Voskaki και Rousouliotis (2017) «Implementation and optimisation of an e-Learning Community for Language Teachers» δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Ένατου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση με σκοπό την εφαρμογή μεθόδων ηλεκτρονικής μάθησης για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Γλώσσας ως δεύτερης/ξένης γλώσσας. Σύμφωνα με το άρθρο, ο εκπαιδευτής «για να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση» είναι δυνατό να αξιοποιήσει τις δυνατότητες της πλατφόρμας ασύγχρονης εκπαίδευσης με λειτουργικό τρόπο. Αναλυτικότερα, μπορεί να δημιουργήσει μια πλατφόρμα βιντεοδιαλέξεων όπου όλοι οι εκπαιδευόμενοι θα έχουν την ευκαιρία να

γνωριστούν μεταξύ τους και να «δουν» ο ένας τον άλλον. Εκτός αυτού, δύναται η κατασκευή ενός ηλεκτρονικού φόρουμ ή chat, όπου κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης οι συμμετέχοντες θα μπορούν να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, ανταλλάσοντας με ηλεκτρονικά μηνύματα τις απόψεις και τις θέσεις τους σχετικά με το αντικείμενο της διάλεξης.

Παρόμοιες προτάσεις διατυπώνονται και στο άρθρο του Αναστασιάδη (2014) με τίτλο «Η έρευνα για την ΕξΑΕ με τη χρήση των ΤΠΕ (e-learning) στο Ελληνικό Τυπικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Ανασκόπηση και προοπτικές για την Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση», η οποία δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του περιοδικού για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία. Το συγκεκριμένο άρθρο παρουσιάζει μια βιβλιογραφική ανασκόπηση ερευνών από το έτος 1990 έως το 2014 με κύριο στόχο τη διερεύνηση των τάσεων που διαμορφώνονται για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση με την χρήση των ΤΠΕ (e-learning) στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα. Τα αποτελέσματα και σε αυτή την περίπτωση όσον αφορά «τον τρόπο με τον οποίο ο εκπαιδευτής μπορεί να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση» φανερώνουν πως η αξιοποίηση των δυνατοτήτων ηλεκτρονικής μάθησης από τον εκπαιδευτή μπορεί να συνδράμει στην ενίσχυση του ομαδικού πνεύματος. Μερικές ιδέες για την ανάπτυξη της συνεργατικότητας είναι η συχνή ανταλλαγή μηνυμάτων, είτε μέσω φόρουμ είτε με προσωπικά και ομαδικά μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail), η ανάθεση ομαδικών εργασιών και η παρουσίασή τους στην ηλεκτρονική τάξη.

Συμπερασματικά, ο εκπαιδευτής στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση καλείται να έχει απαραίτητες δεξιότητες και γνώσεις ώστε να δημιουργήσει ένα αποδοτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα και να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας. Ο κεντρικός άξονας της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης μπορεί να είναι ο εκπαιδευόμενος, αλλά δεν παύει να παίζει σημαντικό συντονιστικό ρόλο και ο εκπαιδευτής.

3.2. Δεύτερο ερευνητικό ερώτημα

Πίνακας 10. Θεματικός κατάλογος άρθρων για το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα

Άρθρα	Έτη	Κριτήρια
Επίδραση της τηλεδιάσκεψης στη μαθησιακή διαδικασία του ΕΑΠ. Απόψεις φοιτητών και ΣΕΠ των ΘΕ ΕΚΠ 65 – ΕΚΕ 50	2010	Δυναμική ομάδας
Επικοινωνία στην εκπαίδευση από απόσταση: Ο ρόλος του διδάσκοντος	2016	Ρόλος εκπαιδευτή
Ηλεκτρονική μάθηση: η πολυσημία και πολυπλοκότητα της έννοιας	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Μετασχηματισμός κειμένου και παραγωγή επικαιροποιημένου εκπαιδευτικού υλικού για εξΑΕ μέσα από διαδικασίες συνεργασίας, αλληλεπίδρασης & συνδημιουργίας. Μελέτη περίπτωσης ομάδας φοιτητών της Θ.Ε. ΕΠΑ65 του Α.Π.ΚΥ.	2017	Cooperative learning
Συμπληρωματική εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και συνεργατική μάθηση μέσω περιβαλλόντων συνδιαμόρφωσης περιεχομένου	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Πώς θεωρητικές έννοιες της εξΑΕ πραγματώνονται σε δράσεις μέσα από την ίδια τη διδασκαλία τους: Μεθοδολογικοί Σχεδιασμοί	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης και μάθησης: Διερεύνηση των απόψεων και στάσεων εκπαιδευομένων που συμμετείχαν σε προγράμματα επιμόρφωσης/κατάρτισης μικτής εκπαίδευσης του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ	2017	Ρόλος εκπαιδευτή
The Importance of “Teaching Presence” and the New Role of the Teacher in Contemporary Learning Environments Focusing on Pedagogical Exploitation of Interactive Videoconferencing	2019	Team dynamics

Επαναπροσδιορίζοντας το ρόλο των ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: το παράδειγμα του γλωσσικού μαθήματος της Έκθεσης	2019	Role of teacher
Τα Χαρακτηριστικά και ο Ρόλος των Καθηγητών – Συμβούλων ως Παράγοντας Ικανοποίησης των Φοιτητών στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση	2019	Role of teacher

Σχετικά με το ερώτημα «Πώς μπορεί (ο εκπαιδευτής) να αξιοποιήσει τη δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;» το περιεχόμενο των εν λόγω άρθρων εστιάζει τόσο στις δεξιότητες και τα χαρακτηριστικά του εκπαιδευτή όσο και στην ίδια τη δυναμική των εργαλείων εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Αναλυτικότερα, η εργασία των Γούτα, Αντωνίου και Παπαδάκη (2017) με τίτλο «Συμπληρωματική εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και συνεργατική μάθηση μέσω περιβαλλόντων συνδιαμόρφωσης περιεχομένου» δημοσιεύτηκε στα πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Αφορούσε μια έρευνα η οποία είχε ως στόχο τη διερεύνηση του ρόλου της Γνωστικής Παρουσίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η Γνωστική Παρουσία περιγράφει την ικανότητα των συμμετεχόντων να κατανοούν τη νέα γνώση, μέσω της αλληλεπιδραστικής διερεύνησης που βιώνουν στο εξ αποστάσεως συνεργατικό περιβάλλον. Η έρευνα αυτή βασίστηκε σε ερωτηματολόγια και στην δημιουργία διαδικτυακής Κοινότητας Διερεύνησης (Col), ενώ πήραν μέρος 35 συμμετέχοντες από το νησί της Θάσου. Σχετικά με το ερώτημα «πώς μπορεί (ο εκπαιδευτής) να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;» τα αποτελέσματα της έρευνας φανερώνουν πως όταν ο εκπαιδευτής προωθεί τον ανοιχτό διάλογο μεταξύ των εκπαιδευομένων με στόχο την ανατροφοδότηση και κριτική σκέψη, τότε η αίσθηση του «ανήκειν» σε μια ομάδα δυναμώνει και με αυτό τον τρόπο βελτιώνεται η εκπαιδευτική διαδικασία, εφόσον οι εκπαιδευόμενοι έρχονται αντιμέτωποι με μια ολιστική μαθησιακή εμπειρία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Παρομοίως, η εργασία των Μουσούλη, Παντόπουλου και Σταμούλη (2019) «Επαναπροσδιορίζοντας το ρόλο των ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: το παράδειγμα του γλωσσικού μαθήματος της Έκθεσης» που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του δεύτερου Πανελλήνιου Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή «Ελλάδα – Ευρώπη 2020: Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Έρευνα, Νέες Τεχνολογίες, Καινοτομία και Οικονομία» δίνει ιδιαίτερη προσοχή στη στάση του εκπαιδευτικού απέναντι στη δυναμική της ομάδας

για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Βασικός στόχος της εν λόγω εργασίας είναι η παρουσίαση της χρησιμότητας των ΤΠΕ στην εκπαίδευση. Αναφορικά με το ερώτημα ««πώς μπορεί (ο εκπαιδευτής) να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;» τονίζεται πως ο εκπαιδευτής εφόσον ενισχύσει την αγάπη, εγγύτητα, ενσυναίσθηση της ομάδας μέσω διαλόγων και ανταλλαγής ιδεών, τότε μπορεί να βελτιώσει τις συνθήκες της εκπαιδευτικής διαδικασίας, αφού οι εκπαιδευόμενοι θα είναι συνδεδεμένοι με την ομάδα και θα δείχνουν περισσότερο ενδιαφέρον για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Στο ίδιο πλαίσιο, η Οικονόμου (2017) πραγματοποίησε μια έρευνα με τίτλο «Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης και μάθησης: Διερεύνηση των απόψεων και στάσεων εκπαιδευομένων που συμμετείχαν σε προγράμματα επιμόρφωσης/κατάρτισης εξ αποστάσεως/μικτής εκπαίδευσης του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ» που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Τεχνολογία. Πρόκειται για έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε εκπαιδευόμενους που συμμετείχαν στα προγράμματα επιμόρφωσης/κατάρτισης μικτής εκπαίδευσης του ΙΝΕ ΓΣΕΕ Νοτίου Αιγαίου-Κυκλάδων με σκοπό την αξιολόγηση των εμπειριών τους αναφορικά με τα προγράμματα επιμόρφωσης και το ρόλο του εκπαιδευτή και βασίστηκε σε ερωτηματολόγιο. Όσον αφορά το ερώτημα «πώς μπορεί (ο εκπαιδευτής) να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;» τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν πως ο εκπαιδευτής μπορεί ενδυναμώσει το πνεύμα της ομάδας μέσω ανάθεσης ομαδικών εργασιών και συμμετοχής σε δημιουργικές δραστηριότητες. Μάλιστα, σύμφωνα με τα πορίσματα, όταν ενισχύεται η δυναμική της ομάδας, οι συμμετέχοντες αισθάνονται περισσότερο ικανοποιημένοι από τα προγράμματα επιμόρφωσης και αξιολογούν θετικά τον εκπαιδευτή.

Από την άλλη, οι έρευνες των Καρβούνη και Αναστασιάδη (2019) και Κουνατίδου και Μαυροειδή (2019) διενεργήθηκαν για να μελετήσουν εξίσου το ρόλο των εκπαιδευτών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η έρευνα των πρώτων με τίτλο «The Importance of «Teaching Presence» and the New Role of the Teacher in Contemporary Learning Environments Focusing on Pedagogical Exploitation of Interactive Videoconferencing» δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του περιοδικού για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία με σκοπό τη μελέτη των ικανοτήτων

εκπαιδευτών στην εξ αποστάσεως διδασκαλία. Η εν λόγω έρευνα είχε ως ομάδα – στόχου τους εκπαιδευτές, ενώ ως μεθοδολογικό πλαίσιο εφαρμόστηκε το πρόγραμμα ODYSSEAS. Η έρευνα των Κουνατίδου και Μαυροειδή (2019) με τίτλο «Τα Χαρακτηριστικά και ο Ρόλος των Καθηγητών – Συμβούλων ως Παράγοντας Ικανοποίησης των Φοιτητών στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση» δημοσιεύθηκε επίσης στα πρακτικά του περιοδικού για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία με σκοπό την αξιολόγηση του ρόλου του εκπαιδευτή στην εξ αποστάσεως διδασκαλία και τη μέτρηση της ικανοποίησης των φοιτητών. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε φοιτητές του Ανοιχτού Ελληνικού Πανεπιστημίου και ως εργαλείο μέτρησης χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο. Σχετικά με το ερώτημα «πώς μπορεί (ο εκπαιδευτής) να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;» τα αποτελέσματα και των δυο εμπειρικών μελετών επιβεβαίωσαν τον πολύπλευρο ρόλο του εκπαιδευτή, ο οποίος εάν διατηρεί την ισότητα μεταξύ των μελών της ομάδας καταρρίπτοντας ηγετικούς ρόλους, τότε μπορεί να βελτιώσει την εκπαιδευτική διαδικασία και να αυξήσει τα επίπεδα ικανοποίησης των συμμετεχόντων για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Ακόμα, το άρθρο του Λεβέντη (2016) «Επικοινωνία στην εκπαίδευση από απόσταση: Ο ρόλος του διδάσκοντος» που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Έκτου Πανελλήνιου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης και Ειδικής Αγωγής επισημαίνει για άλλη μια φορά τη στάση του εκπαιδευτή κατά την εκπαιδευτική διαδικασία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Σκοπός του άρθρου είναι να παρουσιάσει το ζήτημα της επικοινωνίας στις εκπαίδευση από απόσταση με έμφαση στο ρόλο του διδάσκοντα. Όσον αφορά το ερώτημα «πώς μπορεί να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;» τονίζεται πως ο εκπαιδευτής κατά το σχεδιασμό ομαδικών δραστηριοτήτων δύναται να οργανώσει ο ίδιος τις ομάδες των συμμετεχόντων με τέτοιο τρόπο ώστε οι εκπαιδευόμενοι να έρθουν σε ακόμη μεγαλύτερη αλληλεπίδραση και να αισθανθούν περισσότερο οικεία με το νέο περιβάλλον μάθησης. Παράλληλα, στο άρθρο του Παπανδρέου (2017) «Μετασχηματισμός κειμένου και παραγωγή επικαιροποιημένου εκπαιδευτικού υλικού για εξΑΕ μέσα από διαδικασίες συνεργασίας, αλληλεπίδρασης & συνδημιουργίας. Μελέτη περίπτωσης ομάδας φοιτητών της Θ.Ε. ΕΠΑ65 του Α.Π.ΚΥ. (Ακαδ. Έτος 2016-2017)» που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Ένατου Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση διαφαίνονται τα αποτελέσματα ενίσχυσης της δυναμικής της ομάδας στη βελτίωση της μαθησιακής

εμπειρίας και εκπαιδευτικής διαδικασίας. Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με το ερώτημα «πώς μπορεί (ο εκπαιδευτής) να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;» αναφέρθηκε στο άρθρο πως όταν ο εκπαιδευτής παρέχει τη δυνατότητα στους εκπαιδευομένους να συνεργαστούν για να αναδομήσουν το περιεχόμενο των εκπαιδευτικών διαλέξεων ώστε να ανταποκρίνονται στο ακαδημαϊκό τους υπόβαθρο, τότε ενισχύεται περισσότερο η συνεργατικότητα και το ενδιαφέρον των εκπαιδευόμενων για τη μάθηση.

Εκτός από την έμφαση στις προσωπικές δεξιότητες του εκπαιδευτή, τα αναδυόμενα άρθρα αναφέρονται επιπλέον στην πρακτική ικανότητα αξιοποίησης της δυναμικής της ομάδας για την ενίσχυση και βελτιστοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας μέσω της κατάλληλης χρήσης των λειτουργιών της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Αρχικά, η βιβλιογραφική ανασκόπηση των Μακρή και Βλαχόπουλο (2017) με τίτλο «Ηλεκτρονική μάθηση: η πολυσημία και πολυπλοκότητα της έννοιας: Μία συστηματική βιβλιογραφική επισκόπηση» που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Ένατου Διεθνούς Συνεδρίου Ανοικτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης στοχεύει να αναδείξει τον πολυσύνθετο ορισμό της ηλεκτρονικής μάθησης. Σε σχέση με το ερώτημα «πώς μπορεί (ο εκπαιδευτής) να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;» η συγκεκριμένη βιβλιογραφική ανασκόπηση πηγών των ετών 2005 έως 2017 αναφέρει πως ο εκπαιδευτής μέσα από δημιουργικές ακουστικές και εικονικές δραστηριότητες κατά τη διάρκεια των διαδικτυακών διαλέξεων θα εντείνει το ενδιαφέρον για συμμετοχή στη μάθηση, θα αυξάνει τη συνεργατικότητα και τη δυναμική της ομάδας με αποτέλεσμα της βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Επιπροσθέτως, στο άρθρο των Νικολάου, Μίχη, Φιλιππουπολίτου και Φραγκάκη (2017) «Πώς θεωρητικές έννοιες της εξΑΕ πραγματώνονται σε δράσεις μέσα από την ίδια τη διδασκαλία τους: Μεθοδολογικοί Σχεδιασμοί», το οποίο δημοσιεύτηκε στα πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοιχτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη βιωμένη εμπειρία των μεταπτυχιακών φοιτητών της Θεματικής Ενότητας (Θ.Ε.) «Ανοικτή και εξΑΕ» (ΕΠΑ65) του Ανοιχτού Πανεπιστημίου Κύπρου κατά την ακαδημαϊκή περίοδο 2016-2017. Απαντώντας στο ερώτημα «πώς μπορεί (ο εκπαιδευτής) να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;» το εν λόγω άρθρο υπογραμμίζει πως η δυναμική της ομάδας επιτυγχάνεται όταν τα μέλη μοιράζονται κοινές δραστηριότητες στο

πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, όπως η συνδημιουργία εκπαιδευτικού υλικού, η δημιουργία σχεδίων επαγγελματικής δράσης και η εκπόνηση πρωτότυπων ομαδικών εργασιών με τη χρήση των ΤΠΕ.

Τέλος, η έρευνα των Μηλιωρίτσα και Γεωργιάδη (2010) με τίτλο «Επίδραση της τηλεδιάσκεψης στη μαθησιακή διαδικασία του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (Ε.Α.Π.). Απόψεις φοιτητών και ΣΕΠ των ΘΕ ΕΚΠ 65 – ΕΚΕ 50» προσθέτει ένα ακόμη στοιχείο όσον αφορά τη διάσταση της δυναμικής της ομάδας. Πρόκειται για έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε φοιτητές των μελών του Συνεργαζόμενου Εκπαιδευτικού Προσωπικού του Ελληνικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου με σκοπό να μελετήσει το πώς η τηλεδιάσκεψη μπορεί, ως εργαλείο επικοινωνίας και μάθησης, να προσθέσει αξία στην εκπαιδευτική διαδικασία του Ελληνικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου. Η έρευνα αυτή βασίστηκε σε 14 συνεντεύξεις από επτά φοιτητές και φοιτήτριες και ισάριθμους καθηγητές και καθηγήτριες συμβούλους των θεματικών ενοτήτων ΕΚΠ 65 & ΕΚΕ 50. Σχετικά με το «πώς ο εκπαιδευτής μπορεί να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας» αυτή η έρευνα αναφέρει ότι η τηλεδιάσκεψη ως μορφή αμφίδρομης επικοινωνίας, και με την προϋπόθεση ότι θα σχεδιαστεί προσεκτικά παρέχοντας τη δυνατότητα για αλληλεπίδραση και ανταλλαγή μηνυμάτων, μπορεί να ενισχύει την επικοινωνία και τη μάθηση προς όφελος των εκπαιδευόμενων και συνάμα να υποστηρίξει το καθοδηγητικό έργο του εκπαιδευτή.

Όπως είναι κατανοητό, στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση ιδιαίτερη σημασία έχει η αλληλεπίδραση μεταξύ των εκπαιδευόμενων, οι οποίοι αποτελούν την ομάδα εκπαίδευσης. Ο καθορισμός των ρόλων και η κάλυψη των αναγκών τους είναι καθοριστικής σημασίας τόσο για τη διατήρηση της δυναμικής της ομάδας όσο και για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

3.3. Τρίτο ερευνητικό ερώτημα

Πίνακας 11. Θεματικός κατάλογος άρθρων για το τρίτο ερευνητικό ερώτημα

Άρθρα	Έτη	Κριτήρια
Handbook for team-based qualitative research	2008	Team dynamics
ΤΠΕ και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην υπηρεσία της Δια Βίου Μάθησης. Πρόσβαση στη γνώση ή ένας νέος ψηφιακός δυϊσμός;	2009	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Μια σύνθετη διδακτική παρέμβαση στα πλαίσια ενός υβριδικού – ομδοσυνεργατικού μαθησιακού περιβάλλοντος με τη χρήση της δικτυακής τεχνολογίας	2009	Δυναμική ομάδας
Εισαγωγή των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας (ΤΠΕ) στην εκπαίδευση: παιδαγωγικές εφαρμογές των ΤΠΕ	2010	Συνεργατική μάθηση
Επικοινωνία Καθηγητή – Συμβούλου και φοιτητών στις Σπουδές από απόσταση: Απόψεις φοιτητών στο πλαίσιο της Θ.Ε.ΕΚΠ65 του Ε.Α.Π.	2010	Ρόλος εκπαιδευτή
Η επικοινωνία διδάσκοντα και διδασκόμενων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Μελέτη περίπτωσης στο Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών του Κ.Ε.Ε.ΕΝ.ΑΠ.	2011	Δυναμική ομάδας
Επικοινωνία στην εκπαίδευση από απόσταση: Ο ρόλος του διδάσκοντος	2016	Ρόλος εκπαιδευτή
Ο «λόγος» μελών Δ.Ε.Π. του ΕΑΠ για την παροχή εξ αποστάσεως εκπαίδευσης με τη χρήση των MOOCs: Παιδαγωγικοί ρόλοι και αλληλεπίδραση μεταξύ διδάσκοντα - διδασκόμενων	2017	Role of teacher
Η συνεργατική μάθηση ως εργαλείο υποστήριξης φοιτητών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης	2017	Συνεργατική μάθηση

Πώς θεωρητικές έννοιες της εξΑΕ πραγματώνονται σε δράσεις μέσα από την ίδια τη διδασκαλία τους: Μεθοδολογικοί Σχεδιασμοί	2017	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση
Εξ Αποστάσεως Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών από το 4ο ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Κ.Μακεδονίας. Εφαρμογή, αποτίμηση και προοπτική. Teacher Training with Distance e-Learning. Application, Valuation and Perspective.	2019	Εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Τα ερευνητικά και βιβλιογραφικά άρθρα κατά την περίοδο 2005 – 2019 που μελέτησαν εάν «συνδέεται η δυναμική της ομάδας με τις επιδόσεις των εκπαιδευομένων και τα αποτελέσματα της μάθησης» έχουν δείξει μια θετική συσχέτιση ανάμεσα στις έννοιες αυτές. Πιο συγκεκριμένα, στο άρθρο των Σαχινίδη και Πολυχρονάκη (2009) «ΤΠΕ και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην υπηρεσία της Δια Βίου Μάθησης. Πρόσβαση στη γνώση ή ένας νέος ψηφιακός δυϊσμός;» που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Πέμπτου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση έγινε προσπάθεια ανάδειξης των ΤΠΕ και της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης ως σύγχρονα και ελκυστικά εκπαιδευτικά εργαλεία, τα οποία μπορούν να συμβάλλουν στη βελτίωση του αποτελέσματος μάθησης και εκπαίδευσης. Όσον αφορά το ερώτημα «Συνδέεται η δυναμική της ομάδας με τις επιδόσεις των εκπαιδευομένων και τα αποτελέσματα της μάθησης;» στο άρθρο επισημαίνεται πως η δυνατότητα πρόσβασης σε εκπαιδευτικό υλικό και διαδραστικές δραστηριότητες που δεν παρέχονται στη συμβατική εκπαίδευση προσελκύουν τους εκπαιδευόμενους, δημιουργούν ένα συνεργατικό – ομαδικό κλίμα και συνάμα βελτιώνουν τα μαθησιακά αποτελέσματα.

Ομοίως, στο άρθρο των Mack et al. (2008) «A Logistical Framework for Enhancing Team Dynamics» που αναφέρεται στο βιβλίο των Guest και Macqueen (2008) «Handbook for team-based qualitative research» αναλύεται περαιτέρω η δυναμική της ομάδας με σκοπό την ανάδειξη των οφελών της για τα μέλη. Αναφορικά με το ερώτημα «Συνδέεται η δυναμική της ομάδας με τις επιδόσεις των εκπαιδευομένων και τα αποτελέσματα της μάθησης;» τονίζεται πως η δυναμική μιας ομάδας είναι δύσκολο να διατηρηθεί ειδικά όταν τα μέλη δεν έχουν στενές σχέσεις μεταξύ τους. Παρόλα αυτά, όταν επιτυγχάνεται μια ισχυρή σύνδεση μεταξύ των εκπαιδευομένων, τότε ενισχύονται τα αποτελέσματα της μάθησης. Εν συνεχεία, στο άρθρο «Η Ανακαλυπτική-Διερευνητική Μάθηση και τα Υπολογιστικά Μοντέλα Προσομοίωσης» που αναφέρεται στο «Εισαγωγή των

Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) στην Εκπαίδευση-Παιδαγωγικές Εφαρμογές των ΤΠΕ» του Ψυχάρη (2010) αποκαλύπτεται η αξία της δυναμικής της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Απαντώντας στο ερώτημα «εάν η δυναμική της ομάδας συνδέεται με τις επιδόσεις των εκπαιδευομένων και τα αποτελέσματα της μάθησης» αναφέρεται πως υπάρχει μια ιδιαίτερη σύνδεση ανάμεσα στη δυναμική της ομάδας και την ανακαλυπτική – διερευνητική μάθηση των εκπαιδευομένων, γεγονός που υποδηλώνει ότι η δυναμική της ομάδας έχει ένα ευεργετικό αποτέλεσμα όσον αφορά τις επιδόσεις των ατόμων.

Επιπλέον, το άρθρο των Λιοναράκη και συνεργατών του (2017) «Η συνεργατική μάθηση ως εργαλείο υποστήριξης φοιτητών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης» που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Ένατου Διεθνούς Συνεδρίου Ανοικτής και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης περιγράφει μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε με σκοπό την ανάπτυξη ενός ολοκληρωμένου υποστηρικτικού συστήματος φοιτητών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Η έρευνα αυτή**,** η οποία πραγματοποιήθηκε σε φοιτητές του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, βασίστηκε στην επισκόπηση της βιβλιογραφίας και σε ημιδομημένες συνεντεύξεις των εν λόγω φοιτητών και είχε ως στόχο να διαφανεί ο ρόλος που διαδραματίζει η συγκρότηση της δυναμικής της ομάδας τόσο στη συναισθηματική στήριξη όσο και στην επίδοση των φοιτητών στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Σχετικά με το «εάν συνδέεται η δυναμική της ομάδας με τις επιδόσεις εκπαιδευομένων και τα αποτελέσματα μάθησης» τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαίωσαν τον προαναφερόμενο στόχο.

Ακόμα, το άρθρο των Νικολάου, Μίχη, Φιλιππουπολίτου και Φραγκάκη (2017) «Πώς θεωρητικές έννοιες της εξΑΕ πραγματώνονται σε δράσεις μέσα από την ίδια τη διδασκαλία τους: Μεθοδολογικοί Σχεδιασμοί», το οποίο δημοσιεύτηκε στα πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοιχτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στη βιωμένη εμπειρία των μεταπτυχιακών φοιτητών της Θεματικής Ενότητας (Θ.Ε.) «Ανοικτή και εξΑΕ» (ΕΠΑ65) του Ανοιχτού Πανεπιστημίου Κύπρου κατά την ακαδημαϊκή περίοδο 2016-2017. Σχετικά με το παρόν ερευνητικό ερώτημα, τονίζεται πως οι υψηλές ακαδημαϊκές επιδόσεις των φοιτητών είναι αποτέλεσμα μιας διαρκούς αλληλεπίδρασης, της επικοινωνίας και της συνεργασίας μεταξύ τους. Σε συνάρτηση των προηγουμένων, οι Στρίγκας, Τσιμπίρης και Βαρσάμης (2010) διεξήγαγαν μια έρευνα που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Ένατου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και αφορούσε στο θέμα «Εξ Αποστάσεως

Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών από το 4ο ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Κ. Μακεδονίας. Εφαρμογή, αποτίμηση και προοπτική». Πρόκειται για μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε εκπαιδευτές με σκοπό διερεύνηση της επίδρασης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στη διαδικασία επιμόρφωσής τους και βασίστηκε σε ερωτηματολόγια. Αναφορικά με το ερώτημα «εάν συνδέεται η δυναμική της ομάδας με τις επιδόσεις εκπαιδευομένων και τα αποτελέσματα μάθησης» τα ερευνητικά πορίσματα μεταξύ άλλων έδειξαν πως η δυναμική της ομάδας συνδέεται με υψηλά επίπεδα ψυχοσυναισθηματικής ανάπτυξης των εκπαιδευομένων που συνεπάγεται επιτυχία όσον αφορά τα μαθησιακά αποτελέσματα.

Τέλος, η έρευνα των Hambiaouris, Raptis και Rapti (2009) που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Τεχνολογία αφορούσε στο θέμα «Μία σύνθετη διδακτική παρέμβαση στα πλαίσια ενός υβριδικού – ομαδοσυνεργατικού μαθησιακού περιβάλλοντος με τη χρήση της δικτυακής τεχνολογίας». Πρόκειται για μια έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε εκπαιδευόμενους της Κύπρου με στόχο τη μελέτη και αξιολόγηση μιας σύνθετης διδακτικής παρέμβασης. Για το σκοπό της μελέτης χρησιμοποιήθηκαν ποσοτικά και ποιοτικά εργαλεία (ερωτηματολόγια, ανοιχτές και ημιδομημένες συνεντεύξεις). Σε σχέση με το ερώτημα για τη «σύνδεση μεταξύ της δυναμικής της ομάδας με τα μαθησιακά αποτελέσματα και τις επιδόσεις των εκπαιδευομένων», η εν λόγω έρευνα αποκάλυψε πως όταν η ομάδα είναι ενωμένη, αυτό οδηγεί σε αυξημένη ικανοποίηση, μείωση ανταγωνιστικότητας και βέλτιστα επίπεδα μαθησιακής εμπειρίας.

Από την άλλη, η έρευνα των Κουστουράκη, Παναγιωτακόπουλο και Λιακοπούλου (2017) που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Ένατου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση αφορούσε στο θέμα «Ο «λόγος» μελών Δ.Ε.Π. του ΕΑΠ για την παροχή εξ αποστάσεως εκπαίδευσης με τη χρήση των MOOCs: Παιδαγωγικοί ρόλοι και αλληλεπίδραση μεταξύ διδάσκοντα – διδασκόμενων» και είχε ως στόχο τη διερεύνηση των παιδαγωγικών ρόλων και αλληλεπίδρασης μεταξύ διδάσκοντα και διδασκόμενων στην περίπτωση υιοθέτησης των MOOCs για την παροχή ανοικτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης από το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Τα MOOCs είναι μαθήματα που προσφέρονται διαδικτυακά και στα οποία μπορούν να έχουν πρόσβαση ακόμα και εκατοντάδες χιλιάδες εκπαιδευόμενοι. Στην ποιοτική αυτή έρευνα συμμετείχαν εθελοντικά καθηγητές του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, ενώ ως εργαλείο μέτρησης χρησιμοποιήθηκαν οι ημιδομημένες συνεντεύξεις. Αναφορικά με το ερώτημα «εάν συνδέεται η δυναμική της ομάδας με τις επιδόσεις εκπαιδευομένων και τα

αποτελέσματα μάθησης», τα αποτελέσματα της έρευνας φανέρωσαν πως η χρήση των MOOCs δυσχεραίνει την ανάπτυξη της δυναμικής της ομάδας εξαιτίας του μεγάλου πλήθους των εκπαιδευομένων, ενώ παράλληλα δε φάνηκε κάποια συσχέτιση μεταξύ δυναμικής ομάδας και αποτελεσμάτων μάθησης.

Ωστόσο, το άρθρο του Λεβέντη (2016) «Επικοινωνία στην εκπαίδευση από απόσταση: Ο ρόλος του διδάσκοντος» που δημοσιεύθηκε στα πρακτικά του Έκτου Πανελλήνιου Συνεδρίου Επιστημών Εκπαίδευσης και Ειδικής Αγωγής επισημαίνει πως η στάση του εκπαιδευτή κατά την εκπαιδευτική διαδικασία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι καθοριστική για την ανάπτυξη της δυναμικής της ομάδας ανεξαρτήτως του αριθμού των εκπαιδευομένων. Σκοπός του άρθρου είναι να παρουσιάσει το ζήτημα της επικοινωνίας στην εκπαίδευση από απόσταση με έμφαση στο ρόλο του διδάσκοντα. Σχετικά με το ερώτημα «σύνδεσης της δυναμικής της ομάδας με τις επιδόσεις των εκπαιδευομένων και τα μαθησιακά αποτελέσματα», αναφέρεται πως όταν ο εκπαιδευτής βοηθά στην ουσιαστική ένταξη ενός φοιτητή στην εκπαιδευτική ομάδα βελτιώνεται η ακαδημαϊκή επίδοση του φοιτητή, διότι νιώθει ότι αποτελεί σημαντικό μέλος μιας «οικογένειας».

Σε συμφωνία με την προαναφερθείσα μελέτη, οι Ηλιάδου και Αναστασιάδης (2010) πραγματοποίησαν επίσης μια έρευνα που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Τεχνολογία και αφορούσε στο θέμα «Επικοινωνία Καθηγητή –Συμβούλου και φοιτητών στις Σπουδές από απόσταση: Απόψεις φοιτητών στο πλαίσιο της Θ.Ε.ΕΚΠ65 του Ε.Α.Π.». Πρόκειται για έρευνα στην οποία συμμετείχαν φοιτητές του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου με σκοπό να εντοπιστούν οι θέσεις των φοιτητών σχετικά με τη συχνότητα, το αντικείμενο και τον τρόπο επικοινωνίας με τον διδάσκοντα, καθώς και οι απόψεις τους για τη συνεισφορά της επικοινωνίας αυτής στην ολοκλήρωση των σπουδών τους. Η συγκεκριμένη έρευνα είναι ποσοτική και βασίστηκε σε ερωτηματολόγια. Αναφορικά με το ερώτημα «εάν συνδέεται η δυναμική της ομάδας με τις επιδόσεις εκπαιδευομένων και τα αποτελέσματα μάθησης» τα ευρήματα υπογραμμίζουν πως η ποιοτική επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευτή και εκπαιδευομένου και η συνεχής ανατροφοδότηση του τελευταίου βοηθά στην ανάπτυξη της δυναμικής της ομάδας στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε υψηλές ακαδημαϊκές επιδόσεις.

Τέλος, η έρευνα των Zygouris και Mavroidis (2011) αποτελεί μια ακόμη απόδειξη πως η δυναμική της ομάδας συνδέεται με τα μαθησιακά αποτελέσματα και τις αντίστοιχες επιδόσεις. Η έρευνα δημοσιεύθηκε στο περιοδικό για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως

Εκπαίδευση και Εκπαιδευτική Τεχνολογία και αφορούσε στο θέμα «Η επικοινωνία διδάσκοντα και διδασκόμενων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Μελέτη περίπτωσης στο Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών του Κ.Ε.Ε.ΕΝ.ΑΠ.». Πραγματοποιήθηκε σε εκπαιδευτές ενηλίκων με σκοπό τη διερεύνηση και αξιολόγηση του ρόλου του καθηγητή – συμβούλου στο εξ αποστάσεως πρόγραμμα εκπαίδευσης ενηλίκων του Κ.Ε.Ε.ΕΝ.ΑΠ., σε σχέση κυρίως με την επικοινωνία και βασίστηκε σε ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις. Σχετικά με τη «σύνδεση της δυναμικής της ομάδας με τις επιδόσεις των εκπαιδευομένων και τα μαθησιακά αποτελέσματα», τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας σημειώνουν πως η επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευτή και εκπαιδευομένου σε συνδυασμό με τη δημιουργία ενός ομαδικού κλίματος στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση συμβάλλει στην εμψύχωση, ενθάρρυνση των εκπαιδευομένων, γεγονός που αυξάνει τα μαθησιακά αποτελέσματα. Ολοκληρώνοντας, λοιπόν, η πλειοψηφία των παρατιθέμενων ερευνών και άρθρων τονίζουν πως η δυναμική της ομάδας μπορεί να είναι ευεργετική για τη διαδικασία μάθησης και τις αντίστοιχες επιδόσεις των εκπαιδευομένων.

Κεφάλαιο 4. Συμπεράσματα-Συζήτηση

Η συγκεκριμένη βιβλιογραφική ανασκόπηση ανέδειξε το ερευνητικό ενδιαφέρον γύρω από την δυναμική της ομάδας και τον ρόλο του εκπαιδευτή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Συμπερασματικά, η συνεργατική μάθηση καθώς και η ομαδική συνεργασία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι μεγίστης σημασίας, καθώς έχουν καθοριστικό ρόλο όσον αφορά την εξέλιξη της εκπαιδευτικής διαδικασίας και τη βελτιστοποίησή της. Ο κεντρικός άξονας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση γύρω από τους εκπαιδευόμενους είναι αυτός που συμβάλλει στην όλο και πιο βαθύτερη διερεύνηση των μεθόδων της συνεργατικής μάθησης, της συνοχής, της διεργασίας και της δυναμικής της ομάδας που ως ζητήματα έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα τους εκπαιδευτές τη τελευταία δεκαετία.

Η μελέτη αυτή, εστίασε την προσοχή στη σημασία, στη δυναμική, στη βαρύτητα και στην αξία της ομάδας σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα και στην επιρροή που έχει το ομαδικό κλίμα που κάθε φορά δημιουργείται, τόσο στη διαδικασία και στα αποτελέσματα της μάθησης, όσο και στις επιδόσεις των εκπαιδευόμενων. Ο χωρισμός των εκπαιδευομένων σε ομάδες προσφέρει δυνατότητες συνεργασίας, ανταλλαγής απόψεων μεταξύ τους, προάγει τον σεβασμό της διαφορετικότητας, και δίνει την ευκαιρία συμμετοχής των αδύναμων δημιουργώντας ταυτόχρονα ένα ισχυρό δεσμό μέσα στην ομάδα με σκοπό να πετύχει τον κοινό στόχο της. Μέσα από τη διαδικασία αυτή, οι εκπαιδευόμενοι δημιουργούν ένα κλίμα συνεργατικής μάθησης, μαθαίνει ο ένας εκπαιδευόμενος από τον άλλον, βοηθάει το ένα μέλος το άλλο και παράλληλα όλη η ομάδα υποστηρίζεται από τον εκπαιδευτή (Παπαδημητρίου & Λιοναράκης, 2010). Η παρουσία και ο ρόλος του εκπαιδευτή είναι πολλαπλός και στις καλές αλλά και στις άσχημες στιγμές της ομάδας καθώς, όπως έχει συμβεί, είναι δυνατό να προκύψουν αρνητικά συναισθήματα και συγκρούσεις μεταξύ των εκπαιδευόμενων, ιδίως στις ομάδες των ενηλίκων (Brown & Atkins, 1997). Με τη στάση του εκπαιδευτή αλλά και με τις δεξιότητες που πρέπει να διαθέτει, είναι εφικτό να συμβάλλει στην προσπάθεια να μείνει η ομάδα ενωμένη και να μπορεί να ξεπεράσει το όποιο ζήτημα είτε άμεσα είτε έμμεσα, έτσι ώστε να δώσει στην ομάδα τη δυνατότητα ανάπτυξης της δεξιότητας της αυτορρύθμισης. Η επίδοση των εκπαιδευομένων επηρεάζεται από τη συνεργατική μάθηση και τη δυναμική της ομάδας, αλλά δεν έγκειται μόνο σε αυτούς τους δύο παράγοντες. Η στάση του εκπαιδευτή από τη

μια πλευρά, και η συμπεριφορά των εκπαιδευομένων από την άλλη κατέχουν εξίσου σημαντικό ρόλο στην επίτευξη του κοινού στόχου της ομάδας και επηρεάζουν την επίδοση των εκπαιδευόμενων. Μέσα από την εκπαιδευτική και μαθησιακή αυτή διαδικασία όλοι οι εκπαιδευόμενοι ο καθένας σε διαφορετικό βαθμό, έχει αποδειχτεί ότι αναπτύσσουν δεξιότητες και ικανότητες (Βογιατζάκη, 2020).

Από την παρούσα μελέτη, προκύπτει η σημασία και η αξία του ρόλου του εκπαιδευτή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και ειδικότερα, η σημασία της στάσης του (ενδεικτικά βλ. Γούτα, Αντωνίου & Παπαδάκη, 2017). Καθοριστικό ρόλο κατέχουν οι γνώσεις που οφείλει και πρέπει να έχει αλλά και οι δεξιότητες που αρμόζουν να τον χαρακτηρίζουν, ώστε να είναι ικανός να συντονίζει την ομάδα των εκπαιδευομένων. Εκτός από εκπαιδευτής που μεταφέρει πληροφορίες και μεταδίδει τις γνώσεις, είναι και ο άνθρωπος που βοηθά τους εκπαιδευομένους να αναπτύξουν δεξιότητες αυτομάθησης και να μάθουν να διαχειρίζονται το εκπαιδευτικό υλικό. Είναι εκείνος ο άνθρωπος που με τις δεξιότητες τις οποίες απαιτεί η εξ αποστάσεως εκπαίδευση φέρει σε πρώτη γνωριμία τους εκπαιδευομένους μεταξύ τους και συμβάλλει στην δημιουργία συζητήσεων μεταξύ τους μέσα σε ένα φιλικό κλίμα (Brown & Atkins, 1997). Συνεπώς, ο ρόλος του εκπαιδευτή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι πολυμορφικός καθώς οι γνώσεις, οι ικανότητες και οι στάσεις που πρέπει να τον διακρίνουν είναι πολυπληθείς (Κρασοπουλάκος, 2018).

Απ’ την άλλη, τα χαρακτηριστικά της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης τα οποία καλείται να ακολουθήσει ο εκπαιδευτής, είναι ότι οι αρχές στις οποίες στηρίζεται η εκπαίδευση των εκπαιδευόμενων βασίζονται στην δυναμική και τη διεργασία της ομάδας η οποία συνδέεται και εξαρτάται από την αξιοποίηση των γνώσεων και των χαρακτηριστικών των ίδιων των συμμετεχόντων (Jaques, 2004). Ο εκπαιδευτής στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση χρησιμοποιεί ως μέσο το διάλογο και τη συνδιαμόρφωση απόψεων, μια μέθοδο η οποία καθιστά το υποκείμενο εκπαίδευσης συνυπεύθυνο για την γνώση την οποία θα λάβει. Επιπλέον, ο εκπαιδευτής με την στάση και την συμπεριφορά του βοηθάει στην ανάπτυξη της αυτοπεποίθησης και της αυτενέργειας των εκπαιδευομένων.

Η δυναμική και η συνοχή της ομάδας αφορά τα χαρακτηριστικά της, τις αξίες τις οποίες πρεσβεύει, την ποιότητα του ανθρώπου που έχει αναλάβει τις αρμοδιότητες του ηγέτη, τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της και τον ρόλο που αναλαμβάνει ο καθένας από τους εκπαιδευόμενους (Νιάρη και συνεργάτες, 2017). Η δυναμική της ομάδας αναφέρεται στην ενεργητική συμμετοχή των μελών της, στο είδος και τη φύση της, στη δομή και τη συνοχή της και στη σχέση της με το ευρύτερο περιβάλλον. Τα μέλη

της ομάδας αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, συνεργάζονται, συνομιλούν, επηρεάζουν το ένα το άλλο και μεταξύ τους αναπτύσσονται σχέσεις. Οι διαπροσωπικές αυτές σχέσεις είναι πολύπλοκες και πολύ σημαντικές καθώς επηρεάζουν τον τρόπο λήψης των αποφάσεων των μελών. Οι αποφάσεις δηλαδή μπορεί να μη λαμβάνονται με τρόπο δημοκρατικό αλλά να επιβάλλεται η γνώμη του ισχυρότερου με κάθε τρόπο είτε άμεσα είτε έμμεσα (Jaques, 2004).

Η διεργασία της ομάδας αφορά στην αλληλουχία των γεγονότων όπως εκτυλίσσονται, τα οποία επιφέρουν την αλλαγή σε μια ομάδα, δηλαδή το «σύνολο των πράξεων, των αντιδράσεων και των συμπεριφορών που δοκιμάζει μια ομάδα για να επιτύχει τους στόχους της» (Douglas, 1991, σελ. 87). Επομένως, η διεργασία της ομάδας αφορά κυρίως την κατανόηση της συμπεριφοράς των μελών της ομάδας.

Όπως έχει αναφερθεί, ο σκοπός της εργασίας ήταν να προσδιοριστεί ο ρόλος της δυναμικής της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση καθώς και οι πολλαπλοί ρόλοι του εκπαιδευτή στα εξ αποστάσεως εκπαιδευτικά προγράμματα. Τα συμπεράσματα από την ανάλυση της βιβλιογραφίας ταξινομούνται με βάση τα τρία ερευνητικά ερωτήματα. Συγκεκριμένα, διερευνήθηκαν ο ρόλος του εκπαιδευτή και τα συγκεκριμένα ερωτήματα:

- Με ποιο τρόπο μπορεί ο εκπαιδευτής να διαμορφώσει περιβάλλοντα συνεργασίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση;
- Πώς μπορεί να αξιοποιήσει την δυναμική της ομάδας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση για τη βελτίωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας;
- Συνδέεται η δυναμική της ομάδας με τις επιδόσεις των εκπαιδευομένων και τα αποτελέσματα της μάθησης;

Τα αποτελέσματα της βιβλιογραφικής ανασκόπησης επιβεβαιώνουν προηγούμενες έρευνες όσον αφορά τον πολύπλευρο και πολυσήμαντο ρόλο του εκπαιδευτή στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Ο εκπαιδευτής στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση αναλαμβάνει το ρόλο και τη δεξιότητα να διαμορφώνει περιβάλλοντα συνεργασίας. Με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση, ο εκπαιδευτής κατέχει τον πρώτο ρόλο δημιουργίας περιβαλλόντων συνεργασίας γενικότερα. Αυτό είναι φυσικό διότι τα περιβάλλοντα συνεργασίας και οι ομάδες μπορούν να δημιουργηθούν και να εξασφαλιστούν παντού, ενώ εκείνο το οποίο θα διαφέρει κάθε φορά είναι η διαδικασία, τα άτομα, το κλίμα και το αποτέλεσμα. Δεν έχει λοιπόν σημασία ο τίτλος του εξ αποστάσεως εκπαιδευτικού προγράμματος για τη δυνατότητα εξασφάλισης περιβαλλόντων συνεργασίας.

Μέσα λοιπόν από τη βιβλιογραφική επισκόπηση, συμπεραίνεται ότι ο εκπαιδευτής δεν έχει μόνο την ιδιότητα του μεταδότη ακαδημαϊκών γνώσεων, αλλά και την ιδιότητα του οργανωτή, συντονιστή και σχεδιαστή του διδακτικού υλικού και της μαθησιακής διαδικασίας. Επίσης, βοηθά στη κατανόηση του διδακτικού υλικού και του περιεχομένου των μαθημάτων, επικοινωνεί με τους εκπαιδευομένους και συνεργάζεται μαζί τους, καθοδηγεί και αξιολογεί τις εργασίες τους καθώς επίσης το πιο σημαντικό τις ανατροφοδοτεί. Ο εκπαιδευτής στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση υποστηρίζει πάντα τους εκπαιδευομένους του κατά τη διάρκεια των σπουδών τους εξασφαλίζοντάς τους τη δυνατότητα να δημιουργηθεί η αυτομάθηση από τους ίδιους και να προστατεύουν τους εαυτούς τους ξεπερνώντας δυσκολίες, άγχος και αρνητικά ζητήματα. Ο εκπαιδευτής φροντίζει ο ίδιος να δημιουργεί ένα περιβάλλον συνεργασίας ξεκινώντας διάλογο μαζί με τους εκπαιδευομένους, έτσι ώστε στη συνέχεια του εκπαιδευτικού προγράμματος να γνωριστούν οι εκπαιδευόμενοι μεταξύ τους για να μπορούν να συνεργαστούν ανταλλάσσοντας απόψεις μεταξύ τους (Κρασοπουλάκος, 2018).

Στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση ο εκπαιδευτής αξιοποιεί τη δυναμική της ομάδας (Jaques, 2004). Σε συνάφεια με προγενέστερες μελέτες, η παρούσα βιβλιογραφική επισκόπηση προσπάθησε να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο ο εκπαιδευτής μπορεί να αξιοποιήσει αυτή τη δυναμική με απώτερο στόχο την βελτιστοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Η ομάδα ως έννοια είναι υπαρκτή σε πολλές φάσεις της ζωής του ανθρώπου και φυσικά δεν θα μπορούσε να λείπει από την εκπαίδευση. Η δυναμική της ομάδας συμβάλλει αρκετά στο περιβάλλον συνεργασίας που αναπτύσσεται μεταξύ των εκπαιδευομένων καθώς και μεταξύ του εκπαιδευτή με τους εκπαιδευομένους του. Ο εκπαιδευτής μπορεί και επιβάλλεται να αξιοποιήσει τη δυναμική της ομάδας στη μαθησιακή διαδικασία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση, αφού χάρη σε αυτή δημιουργούνται σχέσεις εμπιστοσύνης, συνεργασίας και σεβασμού μεταξύ των εκπαιδευομένων. Ο ένας μαθαίνει από τον άλλον, αλλά και όλοι οι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν από τον εκπαιδευτή, ο οποίος είναι υπεύθυνος να τους συντονίζει. Εκπαιδευόμενοι και εκπαιδευτής ενώνονται για ένα κοινό σκοπό και στόχο και προσπαθούν με τα όρια και τους κανόνες της ομάδας να τον πετύχουν. Βέβαια, όπως αποδείχθηκε, αρκετές φορές ενδέχεται να υπάρξουν συγκρούσεις και προβλήματα μεταξύ των μελών της ομάδας. Αυτό ίσως να προκαλέσει, πέρα από αρνητικά συναισθήματα, την παραίτηση κάποιου μέλους από τη προσπάθεια επίτευξης του κοινού στόχου και κατ' επέκταση του προσωπικού του στόχου, ο οποίος δεν είναι άλλος από το να ολοκληρώσει

το μέλος αυτό τον κύκλο των σπουδών του. Σε εκείνο το σημείο ακριβώς σημαντικό ρόλο κατέχει ο εκπαιδευτής, ο οποίος αναλαμβάνει να βοηθήσει και να συντονίσει την ομάδα.

Εκτός των άλλων, η δυναμική της ομάδας συνδέεται με τις επιδόσεις των μαθητών και τη διαδικασία μάθησης. Η παρατιθέμενη βιβλιογραφική ανασκόπηση, λειτουργώντας ως συμπληρωματικό στοιχείο στην υπάρχουσα έρευνα, φανέρωσε πως υπάρχουν δείγματα ότι η μαθησιακή διαδικασία επηρεάζεται από τη δημιουργία ομάδων και τη δυναμική της. Επίσης, είναι δυνατό να αναπτυχθεί αλληλεπίδραση στη διαδικασία μάθησης σε περίπτωση κάποιου ζητήματος και ο εκπαιδευτής να πρέπει να αντιδράσει άμεσα και πολλές φορές να δημιουργήσει κάποια στιγμιαία διαδικασία για να φροντίσει τη συνέχιση της μάθησης αλλά και της κοινότητας της ομάδας. Οι επιδόσεις των μαθητών εξαρτώνται από το όλο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, το διδακτικό υλικό, τις δραστηριότητες, τα κριτήρια αξιολόγησης, την επικοινωνία με τον εκπαιδευτή που θα επηρεάσει στην ψυχολογία του κάθε εκπαιδευόμενου αλλά και από τις δραστηριότητες που φέρουν ομαδικό κλίμα (Doyle, 1986). Όμως, δεν παύει να υπάρχει αμφισβήτηση, κάποιες φορές, για την επιτυχή ολοκλήρωση της συνεργασίας μιας ομάδας παρότι ενισχύονται οι μέθοδοι συνεργατικής μάθησης και ομαδικής συνεργασίας. Θα πρέπει λοιπόν να γίνουν περισσότερες έρευνες για την συσχέτιση των ομάδων στη διαδικασία μάθησης με την επίδοση των εκπαιδευομένων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, ο ρόλος του εκπαιδευτή είναι ουσιώδης στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση αφού καλείται μόνο να ενώσει τα συμμετέχοντα άτομα – τους εκπαιδευόμενους – που τα χωρίζει μια οθόνη και αρκετά ίσως χιλιόμετρα. Ο εκπαιδευτής είναι αυτός που μπορεί για το αποτέλεσμα της εκπαίδευσης και την εξέλιξη της διαδικασίας μάθησης, να δημιουργήσει αρχικά περιβάλλοντα συνεργασίας και ομάδες με κοινούς στόχους ώστε να εργαστούν οι εκπαιδευόμενοι. Χάρη στη δυναμική της ομάδας και των περιβαλλόντων αυτών της συνεργασίας, οι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν να εργάζονται και να συνεργάζονται σε ένα πνεύμα ομάδας και ομαδικότητας με ίσες ευκαιρίες έκφρασης, χωρίς φόβο για λάθη και με αποδοχή διόρθωσης από τα άλλα μέλη της ομάδας τους. Έτσι, η συνεργασία, η ενεργητικότητα και η δημιουργικότητα αποτελούν σημαντικές πτυχές των δεξιοτήτων των ομάδων που δημιουργεί ο εκπαιδευτής και συνεχίζεται η πορεία τους από τους εκπαιδευομένους (Λιοναράκη και συνεργάτες, 2017). Η απόδοσή τους φαίνεται ότι επηρεάζεται από τη δυναμική της ομάδας καθώς αφυπνίζεται η ατομική τους δράση κι επίδοση. Όμως, πάντα μπορεί να υπάρξουν συγκρούσεις ή και αποτυχία μιας ομάδας. Παρόλα αυτά, η ομάδα δίνει ευκαιρίες στους

εκπαιδευομένους να ψάχνουν για ένα θέμα, να συζητούν και να αποφασίζουν και το σημαντικότερο προετοιμάζει τους εκπαιδευόμενους έτσι ώστε να μπορούν να αντιμετωπίζουν γενικότερα καταστάσεις που αφορούν στη καθημερινότητα της ζωής.

Η δυναμική της ομάδας και τα περιβάλλοντα συνεργασίας φαίνονται πως επηρεάζουν και την εκπαιδευτική διαδικασία, τη διδασκαλία και τη μάθηση καθώς της δίνουν μια άλλη πτυχή. Προσφέρονται περισσότερες ευκαιρίες στους εκπαιδευόμενους να εξελίσσονται και να βελτιώνουν και οι ίδιοι τη διαδικασία της μάθησης με την έρευνά τους και με την ενεργό συμμετοχή τους. Όμως, είναι άραγε πάντα αυτό εφικτό να συμβαίνει και να λειτουργεί σε ομάδες ενηλίκων που τα προβλήματα είτε τα προσωπικά είτε τα κοινωνικά είναι περισσότερα; Συγκεκριμένα, οι ενήλικες άνω των 40 ετών θα μπορούν να ανταπεξέλθουν το ίδιο με τους ενήλικες έως 30 ετών; Παίζει μήπως ρόλο η ηλικία; Σε προγράμματα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, μπορούν οι ενήλικες να συνεργάζονται πλήρως μεταξύ τους, αφού ο προσωπικός τους χρόνος είναι περιορισμένος και διαφορετικός για «εικονικές» ή διαδικτυακές συναντήσεις ή η ομάδα σε τέτοιες περιπτώσεις παίρνει άλλες διαστάσεις; Αποκτώνται τα πλεονεκτήματα της ομαδικής συνεργασίας σε τέτοια περιβάλλοντα ουσιωδώς ή σε περιπτώσεις όπως αυτές που περιγράφονται, τα άτομα αναλαμβάνουν ένα κομμάτι εργασίας και μόνο, και ύστερα τα συνθέτουν χωρίς τον αναστοχασμό που αναφέρθηκε και την ομαδική αναζήτηση; Θα μπορούσε η δυναμική της ομάδας να δώσει ευκαιρίες σε άτομα με ειδικές ανάγκες να συνεργαστούν και να μπορούν να συμμετέχουν στην ίδια διαδικασία; Θα είχε θετικά αποτελέσματα στη ψυχολογία αυτών των ατόμων που αντιμετωπίζουν και κινητικές ή νοητικές δυσκολίες; Πολλά ερωτήματα προκύπτουν συνεχώς με την εξέλιξη της μάθησης και τις παροχές της, τα οποία οφείλουν διερευνηθούν περαιτέρω για την ακόμη πιο διευρυμένη γνώση.

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να σημειωθεί πως ένας από τους ρόλους της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης είναι να δώσει περισσότερες ευκαιρίες μάθησης σε ανθρώπους οι οποίοι διαφορετικά δεν θα μπορούσαν να παρακολουθήσουν ακόμη και τη βασική εκπαίδευση. Από πολύ παλιά μέχρι σήμερα, οι κοινωνίες ήθελαν να ξεπεραστεί το πρόβλημα του αναλφαβητισμού ή τουλάχιστον να μειωθεί. Από τη στιγμή που ο ρόλος και ο στόχος της κοινωνίας έχει εκπληρωθεί στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, σίγουρα με περαιτέρω έρευνες η εξ αποστάσεως εκπαίδευση θα μπορούσε ίσως να δώσει περισσότερες ευκαιρίες και δυνατότητες στο νέο κόσμο παιδείας και μάθησης. Το μέλλον της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης φαίνεται λαμπρό και πολλά υποσχόμενο. Πράγματι, δεν έχει υπάρξει ποτέ

καλύτερη στιγμή από αυτή για την ανοικτή, ευέλικτη, εξ αποστάσεως και διαδικτυακή εκπαίδευση που προσφέρει τόσες ευκαιρίες και μαθησιακά αποτελέσματα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνική Βιβλιογραφία

Αναστασιάδης, Σ. Π. (2008). *Η τηλεδιάσκεψη στην υπηρεσία της δια βίου μάθησης και της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης: Παιδαγωγικές εφαρμογές συνεργατικής μάθησης από απόσταση στην ελληνική τριτοβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Αναστασιάδης, Π. (2014). Η έρευνα για την ΕξΑΕ με τη χρήση των ΤΠΕ (e-learning) στο Ελληνικό Τυπικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. Ανασκόπηση και προοπτικές για την Πρωτοβάθμια, Δευτεροβάθμια και Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία, 10*(1), 5-32. doi:10.12681/jode.9809

Βογιατζάκη, Ε. Ε. Χ. (2020). Ρόλοι και δεξιότητες εκπαιδευτικών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *10*(1Β), 38-42. doi:10.12681/icodl.2154

Βρατσάλη, Ν., & Σοφός, Α. (2017). Παράγοντες που επηρεάζουν την ενσωμάτωση των ΤΠΕ ή την υιοθέτηση του eLearning στην εκπαιδευτική διαδικασία σε ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης: βιβλιογραφική ανασκόπηση ερευνών. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *9*(3Α), 92-107. doi:10.12681/icodl.1133

Βρεττός, Ι., & Καψάλης, Α. (1992). «Σκοποί και ιδεώδη της αγωγής». *Παιδαγωγική και Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό* (τόμος 8). Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Γούτα, Ε., Αντωνίου, Π., & Παπαδάκης, Σ. (2017). Συμπληρωματική εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και συνεργατική μάθηση μέσω περιβαλλόντων συνδιαμόρφωσης περιεχομένου. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *9*(2Α), 185-197. doi:10.12681/icodl.1342

Δερβίσης, Σ. (1998). *Οι μαθητές μιας τάξης ως κοινωνική ομάδα και η ομαδοκεντρική διδασκαλία*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Ηλιάδου, Χ., & Αναστασιάδης, Π. (2010). Επικοινωνία Καθηγητή–Συμβούλου και φοιτητών στις Σπουδές από απόσταση: Απόψεις φοιτητών στο πλαίσιο της ΘΕ

ΕΚΠ65 του ΕΑΠ. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, *6*(1, 2), 29-45. doi:10.12681/jode.9751

Θεοδωράτου-Μπέκου, Μ. (2006). *Ωρίμανση και δυναμική ομάδας: Συμβολή στη Συμβουλευτική Νέων*. Αθήνα: Εκδόσεις Rosili.

Θεοφιλίδης, Χ. (1989). «Ανταγωνισμός στη σχολική τάξη». Στο *Παιδαγωγική και Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια Λεξικό*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Καρβούνης, Λ. Α., & Αναστασιάδης, Π. (2019). The Importance of" Teaching Presence" and the New Role of the Teacher in Contemporary Learning Environments Focusing on Pedagogical Exploitation of Interactive Videoconferencing. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, *15*(1), 202-211. doi:10.12681/jode.18961

Κατερέλος, Γ. (1999). *Θεωρία και πράξη στην εκπαιδευτική σχέση*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Γράμματα.

Κιούκιας, Δ. (2017). Distance Learning: Some parallels with conventional learning and administrative principles. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *9*(3Α), 74-81. doi:10.12681/icodl.920

Κορδολέμη, Φ. (2013). *Ανάπτυξη διαδραστικών εργαλείων συνεργατικής μάθησης σε ψηφιακούς εικονικούς κόσμους*. Μεταπτυχιακή εργασία: Πληροφοριακά και Επικοινωνιακά Συστήματα (ΜΕΤ). Λευκωσία: Ανοιχτό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

Κουζέλης, Γ. (1995). «Το επιστημολογική υπόβαθρο των επιλογών της Διδακτικής». Στο Η. Ματσαγγούρας (επιμ.), *Η εξέλιξη της Διδακτικής: Επιστημολογική θεώρηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Κουνατίδου, Θ. Τ. Θ., & Μαυροειδής, Η. (2019). Τα Χαρακτηριστικά και ο Ρόλος των Καθηγητών–Συμβούλων ως Παράγοντας Ικανοποίησης των Φοιτητών στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, *15*(2), 7-23. doi:10.12681/jode.19590

Κουστουράκης, Γ. Σ., Παναγιωτακόπουλος, Χ. Θ., & Λιακοπούλου, Φ. (2017). Ο" λόγος" μελών ΔΕΠ του ΕΑΠ για την παροχή εξ αποστάσεως εκπαίδευσης με τη χρήση των MOOCs: Παιδαγωγικοί ρόλοι και αλληλεπίδραση μεταξύ διδάσκοντα-διδασκόμενων. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως*

Εκπαίδευση, *9*(1Α), 1-15. doi:10.12681/icodl.930

Κρασοπουλάκος, Δ. (2018). *Τα χαρακτηριστικά των ενηλίκων εκπαιδευομένων*. Μεταπτυχιακή εργασία: Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Κόρινθος: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Λεβέντης, Ν. (2016). Επικοινωνία στην εκπαίδευση από απόσταση: Ο ρόλος του διδάσκοντος. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, *2016*(1), 518-533. doi:10.12681/edusc.972

Λιοναράκης, Α. (2001). Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση και διαδικασίες μάθησης. *Απόψεις και Προβληματισμοί για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, 33-52.

Λιοναράκης, Α., & Φραγκάκη, Μ. (2009). Στοχαστικο-Κριτικά Μοντέλα Επαγγελματικής Ανάπτυξης και Επιμόρφωσης στην Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: μια πρόταση με Πολυμορφική Διάσταση. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *5*(2Α), 228-243. doi:10.12681/icodl.468

Λιοναράκης, Α., Βερύκιος, Β., Νιάρη, Μ., Σφακιωτάκη, Κ., Αγγέλη, Α., Τζήλου, Γ., ... & Σταυρόπουλος, Η. (2017). Η συνεργατική μάθηση ως εργαλείο υποστήριξης φοιτητών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *9*(5Α), 164-176. doi:10.12681/icodl.1377

Μακρή, Α. Θ., & Βλαχόπουλος, Δ. (2017). Ηλεκτρονική μάθηση: η πολυσημία και πολυπλοκότητα της έννοιας. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *9*(5Α), 133-147. doi:10.12681/icodl.974

Μανούσου, Ε., Αποστολάκη, Ν., Γιαννιώτη, Β., Καλλιατάκη, Ε., Μαρκαντωνάκη, Σ., Μαυριτσάκη, Γ., ... & Νιάρη, Μ. (2019). Ο ρόλος των ΤΠΕ στην υποστήριξη φοιτητών εξ Αποστάσεως εκπαίδευσης. Μια συνεργατική εργασία φοιτητών της Θεματικής Ενότητας Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (ΕΚΠ65) του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου το έτος 2018-2019. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *10*(1Α), 127-140. doi:10.12681/icodl.2470

Μαρινόπουλος, Δ. (2020). *Χαρακτηριστικά και προϋποθέσεις για την επιτυχή εφαρμογή της συνεργατικής μάθησης στη σχολική τάξη: Απόψεις εκπαιδευτικών (δασκάλων) Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης*. Μεταπτυχιακή εργασία: Εκπαίδευση Ενηλίκων. Αθήνα: Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο.

Ματσαγγούρας, Η. (επιμ.) (1995). *Η εξέλιξη της Διδακτικής: Επιστημολογική θεώρηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Μηλιωρίτσας, Ε., & Γεωργιάδη, Ε. (2010). Επίδραση της τηλεδιάσκεψης στη μαθησιακή διαδικασία του ΕΑΠ Απόψεις φοιτητών και ΣΕΠ των ΘΕ ΕΚΠ 65–ΕΚΕ 50. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, *6*(1, 2), 152-167. doi:10.12681/jode.9757

Μουσούλη, Ο., Παντόπουλος, Φ., & Σταμούλης, Γ. (2019). Επαναπροσδιορίζοντας το ρόλο των ΤΠΕ στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα: το παράδειγμα του γλωσσικού μαθήματος της Έκθεσης. *Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη, Καινοτομία και Οικονομία*, *2*, 164-173. doi:10.12681/elrie.1567

Μουσχούρη, Β. Π., & Αποστολάκης, Ε. (2017). Η αναγκαιότητα ύπαρξης δια ζώσης Ομαδικών Συμβουλευτικών Συναντήσεων (ΟΣΣ) σε προγράμματα Ανοικτής και εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης (ΑεξαΕ). *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *9*(1Α), 58-69. doi:10.12681/icodl.1048

Μυστακίδης, Σ., Κωστόπουλος, Κ. Π., & Αμανατίδης, Ε. (2017). Προϋποθέσεις Ποιοτικής Εξ Αποστάσεως Επαγγελματικής Κατάρτισης: Η περίπτωση του ΚΕΚ Πανεπιστημίου Πατρών. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *9*(6Β), 32-40. doi:10.12681/icodl.1125

Νιάρη, Μ., Σαμαράς, Χ., Κουτσούκος, Β., Λιοναράκης, Α., & Βερύκιος, Β. (2017). Εξ αποστάσεως συνεργατική μάθηση στην τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση. Η περίπτωση ελέγχου οχήματος από απόσταση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, *13*(1), 54-64. doi:10.12681/jode.13970

Νικολάου, Ε. Κ., Μίχη, Φ., Φιλιππουπολίτου, Ε., & Φραγκάκη, Μ. (2017). Πώς θεωρητικές έννοιες της εξΑΕ πραγματώνονται σε δράσεις μέσα από την ίδια τη διδασκαλία τους: Μεθοδολογικοί Σχεδιασμοί; How the theoretical concepts of distance learning materialised through their teaching: Methodological Designs. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *9*(2Α), 36-50. doi:10.12681/icodl.1070

Οικονόμου, Χ. Β. (2017). Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση στο πλαίσιο της μη τυπικής εκπαίδευσης και μάθησης: Διερεύνηση των απόψεων και στάσεων εκπαιδευομένων που συμμετείχαν σε προγράμματα επιμόρφωσης/κατάρτισης εξ αποστάσεως/μικτής εκπαίδευσης του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ. *Ανοικτή*

Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία, *13*(2), 17-34. doi:10.12681/jode.11504

Παπαδημητρίου, Σ. Θ., & Λιοναράκης, Α. (2010). Ο Ρόλος του Καθηγητή-Συμβούλου και η ανάπτυξη μηχανισμού υποστήριξής του στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, *6*(1, 2), 106-122. doi:10.12681/jode.9754

Παπανδρέου, Χ. (2017). Μετασχηματισμός κειμένου και παραγωγή επικαιροποιημένου εκπαιδευτικού υλικού για εξΑΕ μέσα από διαδικασίες συνεργασίας, αλληλεπίδρασης & συνδημιουργίας. Μελέτη περίπτωσης ομάδας φοιτητών της ΘΕ ΕΠΑ65 του ΑΠ ΚΥ.(Ακαδ. Έτος 2016-2017). *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *9*(6Β), 73-81. doi:10.12681/icodl.1038

Σαχινίδης, Κ., & Πολυχρονάκης, Γ. (2009). ΤΠΕ και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην υπηρεσία της Δια Βίου Μάθησης. Πρόσβαση στη γνώση ή ένας νέος ψηφιακός δυϊσμός. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *5*(2Α), 195-203. doi:10.12681/icodl.464

Σοφός, Α., Κώστας, Α., Παράσχου, Β. (2015). Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση & Τεχνολογία. [Κεφάλαιο Συγγράμματος]. Στο Σοφός, Α., Κώστας, Α., Παράσχου, Β. 2015. *Online εξ αποστάσεως εκπαίδευση*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Σπανακά, Α., & Λιοναράκης, Α. (2017). Οι επτά Αρχές Δημιουργίας Εκπαιδευτικού Υλικού. *Πρακτικά του 9ου Διεθνούς Συνεδρίου Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Ε.Δ.Α..

Στρίγκας, Κ. Π., Τσιμπίρης, Α., & Βαρσάμης, Δ. (2019). Εξ Αποστάσεως Επιμόρφωση Εκπαιδευτικών από το 4ο ΠΕ. ΚΕΣΚ Μακεδονίας. Εφαρμογή, αποτίμηση και προοπτική. Teacher Training with Distance e-Learning. Application, Valuation and Perspective. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, *10*(1Β), 108-116. doi:10.12681/icodl.2336

Τσιμπουκλή, Α. (2012). *Δυναμική Ομάδας και Επικοινωνία στην Εκπαίδευση Ενηλίκων*. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία. *Εκδόσεις* ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.

Τσιτλακίδου, Ε., & Μανούσου, Ε. (2013). Ο ρόλος του διδάσκοντα στην υποστήριξη της αυτονομίας στην εξ αποστάσεως μαθησιακή διαδικασία. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το*

περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία, *9*(1), 47-61. doi:10.12681/jode.9801

Φραγκάκη, Μ., & Λιοναράκης, Α. (2009). Πολυμορφικό Μοντέλο Κριτικής Ηλεκτρονικής Κοινότητας Μάθησης: Στοιχεία μιας Ποιοτικής Νοηματοδοτημένης Μάθησης από Απόσταση. *Θέματα Επιστημών και Τεχνολογίας στην Εκπαίδευση*, *2*(1-2), 29-53.

Χατζηδάκη, Α., Σπαντιδάκης Γ., & Αναστασιάδης, Π. (2014). *Ελληνόγλωσση εκπαίδευση και ηλεκτρονική μάθηση στη διασπορά. Σχεδιασμός και ανάπτυξη ενός Διαδικτυακού Μαθησιακού Περιβάλλοντος.* Ρέθυμνο: Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.

Χρυσαφίδης, Κ. (2000). *Βιωματικη-επικοινωνιακή διδασκαλία.* Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Ψυχάρης, Σ. (2010). *Εισαγωγή των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας (ΤΠΕ) στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Atkeson, C. G., Moore, A. W., & Schaal, S. (1997). Locally weighted learning. *Lazy learning*, 11-73.

Brown, G., & Atkins, M. (1997). *Effective Teaching in Higher Education*. London: Routledge.

Brush, T. A. (1997). The effects of group composition on achievement and time on task for students completing ILS activities in cooperative pairs. *Journal of Research on Computing in Education*, *30*(1), 2-17. doi:10.1080/08886504.1997.10782210

Cooper, J., Prescott, S., Cook, L. Smith,, L., Mueck, R., & Cuseo, J. (1985). *Cooperative Learning and College Instruction: Effective use of Student Learning Teams*. Sacramento: California State Foundation.

Courau, S. (2000). *Τα βασικά «εργαλεία» του Εκπαιδευτή Ενηλίκων*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο

Crook, C. (2010). *Versions of computer-supported collaborating in higher education*. In *Learning across sites* (pp. 168-183). Routledge.

Delling, R. M. (1987). Towards a theory of distance education. *ICDE Bulletin*, *13*(3), 21-25.

Douglas, T. (1991). *A Handbook of Common Group Work Problems*. London: Routledge.

Doyle, W. (1986). *Classroom Organization and Management*. In M. C. Witttrock (Ed.), *Handbook of research on teaching* (3rd Edition, pp. 392-431). New York: Macmillan.

Dyson, B. (2002). The implementation of cooperative learning in an elementary physical education program. *Journal of teaching in Physical Education*, *22*(1), 69-85.

Good, T., & Brophy, J. (2000). *Looking in classrooms*. New York: Longman.

Guasch, T., Espasa, A., Alvarez, I. M., & Kirschner, P. A. (2013). Effects of feedback on collaborative writing in an online learning environment. *Distance education*, *34*(3), 324-338.

Guest, G., & MacQueen, K. M. (Eds.). (2008). *Handbook for team-based qualitative research*. Rowman Altamira.

Hambiaouris, K., Raptis, A., & Rapti, A. (2009). Μία σύνθετη διδακτική παρέμβαση στα πλαίσια ενός υβριδικού–ομαδοσυνεργατικού μαθησιακού περιβάλλοντος με τη χρήση της δικτυακής τεχνολογίας. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, *5*(1), 88-101. doi:10.12681/jode.9699

Holmberg, B. (1995). The evolution of the character and practice of distance education. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, *10*(2), 47-53.

Jaques, D. (2004). *Μάθηση σε ομάδες*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Jevons, F. (1987). Distance education and campus based education: Parity of esteem. In P. Smith & M. Kelly (Eds.), *Distance education and the mainstream: Convergence in education* (pp. 12–23). London:Croom Helm.

Kapravelou, A. (2011). Η σημασία των θεωριών μάθησης στο πλαίσιο των ΤΠΕ στην εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, *7*(1), 98-117. doi:10.12681/jode.9771

Keegan, D. (2001). Distance education, open learning, e online education. Bibliografia ragionata. *Innovazione Tecnologica e Cambiamento Dell' Universita: Verso L' Virtuale*, 153.

Kozlowski, S. W. J., Watola, D. J., Jensen, J. M., Kim, B. H., & Botero, I. C. (2009). Developing adaptive teams: A theory of dynamic team leadership. In E. Salas, G. F. Goodwin, & C. S. Burke (Eds.), *Team effectiveness in complex organizations:*

Cross-disciplinary perspectives and approaches (pp. 113–155).

Lipson, M. Y., Valencia, S. W., Wixson, K. K., & Peters, C. W. (1993). Integration and thematic teaching: Integration to improve teaching and learning. *Language arts*, *70*(4), 252-263.

Matsagouras, E., & Hertz-Lazarowitz, R. (1999). *The cooperative classroom as a context for development.* Invited symposium at the IX European conference on Developmental Psychology, Spetses, Greece, Sept. 1-5.

McCarthey, S., & McMation, S. (1995). "From conversation to invention", In R. HertzLazarowitz and N. Miller (eds.), *Interaction in cooperative learning.* Cambridge: Cambridge University Press.

Naidu, S. (2014). Looking back, looking forward: The invention and reinvention of distance education. *Distance Education, 35,* 263–270. doi:10.1080/01587919.2014.961671

Nokes-Malach, T. J., Richey, J. E., & Gadgil, S. (2015). When is it better to learn together? Insights from research on collaborative learning. *Educational Psychology Review*, *27*(4), 645-656.

Noye, D., & Pivetau, J. (1999). *Πρακτικός Οδηγός του Εκπαιδευτή*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Paul, R., & Elder, L. (1990). *Critical thinking*. Rohnert Park, CA: Sonoma State University.

Perraton, H. (2000). Choosing technologies for education. *Journal of educational media*, *25*(1), 31-38.

Persico, D., Pozzi, F., & Sarti, L. (2010). Monitoring collaborative activities in computer supported collaborative learning. *Distance Education*, *31*(1), 5-22.

Picciano, A. G. (2012). The evolution of big data and learning analytics in American higher education. *Journal of asynchronous learning networks*, *16*(3), 9-20.

Raffaghelli, J. E., Cucchiara, S., & Persico, D. (2015). Methodological approaches in MOOC research: Retracing the myth of Proteus. *British Journal of Educational Technology, 46,* 488–509. doi:10.1111/bjet.12279

Rowntree, D. (1994). Preparing materials for open, distance and flexible learning: An action guide for teachers and trainers (Caitlin O'Brien). *Distance Education*, *15*, 349-349.

Saba, F. (2000). Research in distance education: A status report. *International Review of*

Research in Open and Distributed Learning, 1(1), 1-9.

Sammons, M. (2003). Exploring the new conception of teaching and learning in distance education. *Handbook of distance education*, 387-397.

Samples, R. (1992). "Cooperation". In N. Davidson and T. Worsham (eds.), *Enhancing thinking through cooperative learning*. New York: Teachers College Press.

Senior, B. (1997). Team roles and team performance: is there 'really'a link?. *Journal of occupational and organizational psychology*, *70*(3), 241-258. doi:10.1111/j.2044-8325.1997.tb00646.x

Simonson, M. (2012). *Teaching and learning at a distance: Foundations of Distance Education*, Boston, MA: Pearson.

Simonson, M., & Schlosser, L. A. (2009). *Distance education 3rd edition: Definition and glossary of terms*, p.p. 1-37.

Simonson, M., Schlosser, C., & Orellana, A. (2011). *Distance education research: a review of the literature*. Springer Science & Business Media.

Smith, T. E., & Leeming, C. S. (2011). Kurt Lewin: Another Kurt for experiential educators to know. In *Sourcebook of Experiential Education* (pp. 187-193). Routledge.

Tate, M. L. (2012). *Social Studies Worksheets Don't Grow Dendrites: 20 Instructional Strategies That Engage the Brain*. Corwin Press.

Tedford, K., & Baker, D. (2000). Kurt Lewin. In *Work teams: Past, present and future* (pp. 107-114). Springer, Dordrecht.

Tennant, N. (1997). Changing the theory of theory change: Reply to my critics. *The British Journal for the Philosophy of Science*, *48*(4), 569-586.

Tiferes, J., & Bisantz, A. M. (2018). The impact of team characteristics and context on team communication: An integrative literature review. *Applied ergonomics*, *68*, 146-159. doi:10.1016/j.apergo.2017.10.020

Tuckman, B. W., & Jensen, M. A. (1977). Stages of small-group development revisited. Group & Organization Studies, 2(4), 419-427. doi:10.1177/105960117700200404

Varela, J. (1994). «Χωροχρονικές κατηγορίες και σχολική κοινωνικοποίηση». Στο Ι. Σολομών και Γ. Κουζέλης (επιμ.), *Πειθαρχία και γνώση*. Αθήνα: Ε.Μ.Ε.Α.

Voskaki, R. V., & Rousouliotis, T. V. (2017). Implementation and optimisation of an e-Learning Community for Language Teachers. *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή &*

εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, *9*(6B), 124-131. doi:10.12681/icodl.1140

Yalom, I. D., & Crouch, E. C. (1990). The theory and practice of group psychotherapy. *The British Journal of Psychiatry*, *157*(2), 304-306.

Zawacki-Richter, O., & Naidu, S. (2016). Mapping research trends from 35 years of publications in Distance Education. *Distance Education*, *37*(3), 245-269.

Zhang, L., Ayres, P., & Chan, K. (2011). Examining different types of collaborative learning in a complex computer-based environment: A cognitive load approach. *Computers in Human Behavior*, *27*(1), 94-98. doi:10.1016/j.chb.2010.03.038

Zygouris, F., & Mavroidis, I. (2011). Η επικοινωνία διδάσκοντα και διδασκόμενων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Μελέτη περίπτωσης στο Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών του ΚΕΕ ΕΝ. ΑΠ. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, *7*(1), 69-86. doi:10.12681/jode.9769